

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

Obor: Česká filologie

**Analýza novoročních projevů československých
a českých prezidentů**

Analysis of New Year addresses of Czechoslovak
and Czech presidents

Magisterská diplomová práce

Autor: Bc. Lenka Mráziková

Vedoucí práce: Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D.

Olomouc 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně za pomoci literatury a dalších materiálů, jejichž použití jsem řádně uvedla v textu. Všechny použité zdroje uvádím v přiloženém seznamu pramenů a literatury. Souhlasím s tím, aby tato práce byla použita ke studijním a pedagogickým účelům na Univerzitě Palackého v Olomouci.

V Olomouci dne 30. 4. 2014

.....

podpis

Poděkování

Děkuji Mgr. Jindřišce Svobodové, Ph.D., za odborné vedení mé diplomové práce, stejně tak za cenné rady a připomínky. Dále chci poděkovat pracovnícím Českého rozhlasu Kamile Ivanové a Evě Vojáčkové za poskytnutí archivních nahrávek novoročních prezidentských projevů.

OBSAH

ÚVOD	6
1. TRADICE NOVOROČNÍCH PROJEVŮ.....	8
2. FUNKCE SDĚLENÍ	12
2.1 Teorie funkčních stylů	12
3. ŘEČNICKÝ STYL.....	14
3.1 Horizontální a vertikální členění	15
3.2 Charakteristické vlastnosti řečnického stylu	16
3.3 Rétorická rovina textu	17
3.4 Řečnické žánry	19
4. CHARAKTERISTIKA NOVOROČNÍCH PROJEVŮ	22
4.1 Komunikační situace	22
4.2 Objektivní a subjektivní stýlotvorné faktory	23
5. JAZYK POLITIKY	27
5.1 Jazyk ideologické propagandy	28
5.2 Jazyk propagandy v Československu	31
6. ANALÝZY PROJEVŮ	34
6.1 Projevy Klementa Gottwalda	35
6.2 Projevy Antonína Zápotockého.....	42
6.3 Projevy Antonína Novotného.....	51
6.4 Projevy Ludvíka Svobody	58
6.5 Projevy Gustáva Husáka	65
6.6 Projevy Václava Havla.....	70
6.7 Projevy Václava Klause	80

7. SOUHRNNÉ ZHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ	88
8. ZÁVĚR.....	94
ANOTACE.....	97
SEZNAM PRAMENŮ, LITERATURY A ZDROJŮ	98
RESUMÉ	102
PŘÍLOHA 1	104

ÚVOD

V předkládané diplomové práci se budeme zabývat novoročními projevy československých a českých prezidentů z období od r. 1949 do r. 2013. Tradice pronášení těchto projevů byla v Československu započata právě v r. 1949 Klementem Gottwaldem, předtím bilančně promlouvali prezidenti k občanům během vánočních svátků. Společenské okolnosti utvářející komunikační situaci projevů se v průběhu let vyvíjely a v jistých okamžicích se razantně změnily. V práci se budeme snažit postihnout, jak se tyto společenské změny, ale také vývoj řečnických dovedností prezidentů odráží v rovině jazykových prostředků vybraných novoročních projevů.

Cílem práce je tedy provedení kvalitativních lingvistických analýz vždy prvního a posledního novoročního projevu jednotlivých prezidentů zaměřující se na formální výstavbu projevů, na využití rétorických prostředků a na postižení znaků propagandy a následné porovnání dílčích výsledků, tedy porovnání stylů (příp. jejich vývoj) a rétorických schopností vybraných prezidentů.

V teoretické části vymezíme rétorický styl na pozadí teorie funkčních stylů, pokusíme se definovat žánr novoročních projevů a současně jej charakterizovat z pohledu stylových faktorů. Jelikož se jedná o texty politiků, stručně popíšeme tzv. jazyk politiky, jazyk ideologické propagandy a jeho podobu v československém a českém prostředí, v souvislosti s tím rovněž nastíníme problematiku vztahu jazyka a moci.

Jednotlivé lingvistické analýzy budou vystavěny dle předem definované struktury, která zahrnuje stručné biografické údaje o prezidentovi, zdůraznění jeho případných zkušeností s jazykovým tvořením, následně obecnou charakteristiku autorského stylu, konkrétní lexikální rozbor reflektující osobitá specifika, fráze či klišé, analýzu výskytu znaků kreovaného světa propagandy (dle typologie Edvarda Lotka), zhodnocení prezentace nepřítele a v závěru srovnání obou projevů s cílem postihnout eventuální změny řečnických dovedností v průběhu prezidentského funkčního období.

V závěru práce se pokusíme na základě srovnání výsledků dílčích analýz podat ucelený pohled na vývoj tradice novoročních projevů, na změny ve způsobu jazykového ztvárnění těchto textů a na míru zapojení politické propagandy.

1. TRADICE NOVOROČNÍCH PROJEVŮ

Novoroční projevy prezidentů mají u nás už 65letou tradici, kterou vloni sice prezident Miloš Zeman přerušil (projev pronesl 26. prosince 2013), avšak zároveň připomněl zvyklost vánočních projevů, které v podstatě předcházely těm novoročním. První prezidentský pozdrav („poselství míru a naděje“) v době vánočních svátků k občanům vyslovil Tomáš Garrigue Masaryk v r. 1933 (rok poté, co své vánoční poselství pronesl britský panovník Jiří V., kterému je v této oblasti přisuzováno prvenství¹). Do té doby v první den nového roku prezident přijímal pouze návštěvy na Hradě či na zámku v Lánech, v rámci kterých promlouval nikoliv k občanům, ale k pozvaným ministrům a poslancům, předsednictvu Národního shromáždění. K lidu se obracel T. G. Masaryk prostřednictvím novin formou novoročního interview. Na Nový rok promluvil T. G. Masaryk poprvé v r. 1919 (jak jsme již zmínili zatím jen k poslancům), a to krátce po svém příjezdu ze Spojených států amerických – na základě toho lze spekulovat o Masarykově inspiraci tamní tradicí prezidentských *Zpráv o stavu unie* (*The State of the Union Address*). K těmto každoročním bilančním zprávám jsou američtí prezidenti vázáni Ústavou již od vzniku Spojených států, první zprávu před Kongresem pronesl George Washington 8. ledna 1790.² Masarykův projev byl taktéž shrnující a hodnotící, vyjadřující se konkrétně k dalším politickým krokům Československa – protože mluvil k politicky zasvěceným osobám, mohl si tuto explicitnost dovolit.

Ovšem pravidelnost vánočních poselství adresovaných občanům zavedl až druhý československý prezident Edvard Beneš, který již mohl využívat výhody rozhlasového přenosu. Projevy byly pronášeny také během nelehkého válečného období a měly podpořit občany především duchovně. K národu v té době promlouval nejen prezident Emil Hácha, ale z exilu i Edvard Beneš. Tradici bilančních prezidentských projevů 1. ledna nového roku započal až komunistický prezident Klement Gottwald v r. 1949. Sám měl již předchozí zkuše-

¹ DAVID 2013, s. 42.

² *Tradice prezidentských novoročních projevů*, [online].

nosti s promlouváním k lidu na počátku roku, zatím však z pozice předsedy vlády, tento zvyk se udržel jen pár let po 2. světové válce. Tradice vánočních projevů se neslučovala s novou ideologií, a byla tedy zrušena. Novoroční termín se jevil naopak jako vhodný, mj. s ohledem na mezidobí mezi deformovaným svátkem 28. října, za dob socialismu slaveným jako Den znárodnění a den vyhlášení prvního pětiletého hospodářského plánu, a Dnem osvobození (9. května).³

Po K. Gottwaldovi se tradice novoročních projevů drželo dalších šest prezidentů, televizní přenos využil jako první Antonín Novotný (v r. 1958), v přímém přenosu promluvil poprvé až Václav Klaus (v r. 2004), navíc v tomto roce přišla veřejnoprávní televize o „monopol“ ve vysílání novoročního projevu a přenášela jej i komerční televize Nova. Bylo tedy standardní vysílat předtočené projevy, někdy se ale stalo, že kvůli zdravotním indispozicím prezident svůj projev vůbec nečetl a nechal jej přečíst někým jiným (např. v. 1974 četla projev televizní hlasatelka místo Ludvíka Svobody). Ani autorství každého projevu nelze přímo přiřknout jednotlivým prezidentům, lze spíše očekávat, že vytváření novoročních poselství bylo korigovanou kolektivní prací. Tato skutečnost se však vztahuje především na komunistické prezidenty, často se uvádí, že s prvním polistopadovým prezidentem se do novoročních projevů vrátil vlastní názor.⁴ Právě u Václava Havla a Václava Klause si tróufáme tvrdit, že své novoroční projevy psali sami a diskutovali o nich pouze se svými blízkými (ať už pracovníky, nebo rodinnými příslušníky, nikoli s cenzory ap.).

Novoroční přání, bilancování uplynulého roku či vize do budoucna se v euro-americkém kontextu staly významnou a tradiční událostí. Je tedy zvykem, že k národům promlouvají jak prezidenti a monarchové, tak i premiéři nebo hlavy církví. Na Slovensku hovoří k národu prezident ve stejnou dobu jako u nás, např. Ivan Gašparovič často volil formu apelu k občanům a nezdráhal se použít i ostřejší tón směrem k politikům. Maďarská veřejnoprávní média vysílají projev prezidenta těsně po půlnoci na Nový rok. V Německu se vysílá

³ *Tradice prezidentských novoročních projevů*, [online].

⁴ *Prezidenti, mistři novoročních přání*, [online].

poselství kancléře či kancléřky již 31. prosince.⁵ Evropští panovníci volí spíše vánoční poselství. Ve Velké Británii se tak těší větší pozornosti královna Alžběta II. 25. prosince než premiér David Cameron promlouvající na Nový rok. Další rozměr novoročním (resp. vánočním) projevům dává právě Britové v r. 2012, kdy byl královnin projev vyslán ve 3D.

Míra sledovanosti projevů může vypovídat o úspěšnosti řečníka či o důvěře společnosti vůči prezidentovi, přičemž vysoký zájem o projevy mj. poukazuje na specifikum tohoto žánru. Statistické údaje ohledně sledovanosti jsou ovšem dostupné až od r. 1991, tudíž vyvozované závěry nelze aplikovat důsledně na všechny vybrané prezidenty. Z dostupných dat⁶ týkajících se projevů V. Havla a V. Klause lze soudit, že zájem o projevy postupně od r. 1991 upadá (viz Přílohu 1, Tab. 1 a Tab. 2) a je zřejmé, že ke konci prezidentského funkčního období taktéž sledovanost klesá (na začátku funkčního období V. Klause sledovanost opět stoupla, ale postupně začala znovu klesat).⁷ Výrazně se tato tendence projevuje u V. Havla, což je ovšem pochopitelné v souvislosti se změnami ve společnosti. Jeho první „demokratické“ projevy upoutaly nadměrně velkou pozornost obyvatel, jelikož představovaly především po obsahové stránce nové pojetí tohoto tradičního žánru. V dalších letech se vedle ustálení změn mj. rozšířila mediální programová nabídka na Nový rok, což přispělo ke ztížení role řečníka zaujmout své auditorium.

Změny v reflexi novoročních projevů zaznamenáváme také v novinách. Do r. 1989 byly projevy v celém svém znění otiskovány v soudobých denících, neobjevovaly se k nim však žádné komentáře. Pro porovnání jsme vybrali deníky, které vycházely mezi lety 1949 až 1989 a jejich ideově podobné porevoluční nástupce – *Rudé právo*, *Lidovou demokracii*, porevoluční *Lidové noviny* a *Haló noviny*. Po r. 1989 se v námi vybraných denících celé znění projevů

⁵ *Tradicí vystoupení k národu na přelomu roku zahájil už Masaryk*, [online].

⁶ Data o sledovanosti jsme získali z monografie Petry Rakušánové (RAKUŠANOVÁ 2007, s. 40) a z článku z *Parlamentníchlistů.cz* (*Sledovanost Klausova projevu podrželi diváci veřejnoprávní ČT*, [online]).

⁷ Propad ve sledovanosti pokračoval i v r. 2013 u vánočního projevu Miloše Zemana – projev sledovalo pouze 1,26 milionu diváků.

objevuje pouze zřídka. Naopak jsou velmi rozšířené komentáře a další články navazující na téma novoročních projevů, ať už obecně informační nebo kritické. S příchodem internetu se pak mnohem více a rychleji projevuje zpětná vazba. Zároveň se relativizuje časové ukotvení projevů, neboť si recipienti mohou projevy kdykoli zpětně přehrát v různých zvukových online archivech.

2. FUNKCE SDĚLENÍ

Funkcemi sdělení se významně zabýval člen Pražského lingvistického kroužku Roman Jakobson, který sestavil model šesti funkcí vztahujících se k základním faktorům každého verbálního komunikačního aktu. Vycházel z Bühlerova modelu tří jazykových funkcí:

- a) *referenční* (sdělná), vyjadřující vztah sdělení k předmětu řeči,
- b) *expresivní* (emotivní), vyjadřující vztah sdělení k mluvčímu,
- c) *apelová* (konativní), vyjadřující vztah sdělení k adresátovi.⁸

K nim později připojil funkci *fatickou* (sloužící k navázání, pokračování či přerušování komunikace), *metajazykovou* (sdělující informace o kódu) a *poetickou* (vztahující se k formě sdělení).⁹ V jednotlivých komunikátech se tyto funkce realizují v různé míře, vždy však nějaká dominuje. V novoročních projevech převládají funkce referenční (sdělná) a apelová (někdy také persvazivní).

2.1 Teorie funkčních stylů

Již na rozhraní 20. a 30. let 20. století členové Pražského lingvistického kroužku rozpracovali také teorii funkčních stylů. Její základy v rámci české stylistiky položil svými pracemi Bohuslav Havránek. Rozlišil funkci komunikativní, prakticky odbornou, teoreticky odbornou a estetickou. K nim pak nachází v rámci spisovného jazyka i příslušné tzv. *funkční jazyky*, tj. soubory jazykových prostředků ustalující se pro potřeby realizace jednotlivých funkcí.¹⁰ Jinými slovy je tedy funkční styl vymezen konkrétní (resp. stěžejní) funkcí komunikátu, je objektivní, mimopersonální, opomíjí možné rysy individuality vnesené autorem do textu a zahrnuje specifickou vrstvu jazykových výrazových prostředků. Tento pohled na funkční styly byl postupně dále rozpracován a z těchto základů vychází i dnešní pojetí stylové diferenciaci češtiny, které je nejčastěji prezentováno Jedličkovou klasifikací čtyř funkčních stylů: prostěsdě-

⁸ ČMEJRKOVÁ, KADERKA, ULIČNÝ, ed. 2013, s. 28.

⁹ Tamtéž, s. 28–29.

¹⁰ ČECHOVÁ, KRČMOVÁ, MINÁŘOVÁ 2008, s. 94.

lovací (hovorový), odborný, publicistický a umělecký.¹¹ Je možné se setkat i s dalšími styly jako např. s esejistickým, epistolárním či stylem reklamy, nejčastěji se však k základní klasifikaci připojuje ještě řečnický styl.

Jazyk politiky, který se mj. realizuje i formou novoročních projevů, nelze jednoznačně funkčně zařadit, neboť zahrnuje rysy několika funkčních stylů najednou – kvůli výrazné persvazi jej lze řadit do publicistického stylu (ale příp. i do řečnického), na základě spontánnosti mluvených projevů spadá částečně do stylu prostěsdělovacího a dotýká se také stylu odborného (užíváním pojmů, odborné terminologie ap.). V tomto případě je lepší mluvit o politickém diskurzu, lze totiž „odhlédnout od úzeji vymezených kritérií stylistických a textových, neboť diskurz zohledňuje nejen charakteristické výrazové prostředky, ale především mnohost a složitost kontextových podmínek, v nichž jazykové projevy fungují. Jde zejména o širší společenské podmínky, které nespádají do tradičních stylových faktorů.“¹²

¹¹ JEDLIČKA, FORMÁNKOVÁ, REJMÁNKOVÁ 1970, s. 29.

¹² BENEŠ et al. 2013, s. 166.

3. ŘEČNICKÝ STYL

Řečnický styl se pro svou komplexnost a nejednoznačnost neobjevuje ve všech českých stylistikách. Jak uvádí Edvard Lotko: „...chápání pojmu *řečnický/rétorický styl* bylo a je závislé na dobovém pojmání jednotlivých komponentů tohoto terminologického sousloví, tj. na chápání samotného pojmu *rétorika* a pojmu *styl*. Proto má rétorický styl složitý vývoj.“¹³ Marie Krčmová dále popisuje rétorický styl jako „styl výrazně komplexní, podíl složek se však mění jak podle osobnosti tvůrce a zaměření řeči vzhledem k posluchači, tak podle kulturních tradic a aktuálních dobových norem včetně norem chování.“¹⁴ Právě vliv dobových norem a norem chování považujeme za podstatný v souvislosti s analyzovanými novoročními projevy. Projevy z dob socialismu podléhaly modelovosti, prezidenti nedisponovali nikterak výrazným autorským stylem, originalita byla nežádoucí a výstavba projevů (jazyková i obsahová) musela podléhat dobovému úzu (neméně důležité je zmínit vliv sovětského vzoru na tento „úzus“).

Edvard Lotko definuje řečnický styl „jako specifický a jednotný princip výstavby řečnických projevů, který je založen na výběru a uspořádání jak jazykových proměnných (stylistických variant), tak s nimi spjatých neverbálních prostředků. Ať je tento výběr spontánní nebo uvědomělý, vždy je ovlivněn vlastnostmi komunikantů (zejména řečníka), komunikačním cílem a komunikační situací.“¹⁵ Prvky neverbální komunikace jsou v řečnických projevech velice důležité, výrazně ovlivňují recepci komunikátu. My se jimi však nebudeme v této práci zabývat, protože vycházíme z prepisů novoročních projevů přenášených rozhlasem, příp. z otištěných projevů v novinách.

Řečnickému stylu dominuje funkce persvazivní. Autor si klade za cíl v rámci svého textu formovat a ovlivňovat názory a postoje recipientů, zároveň se snaží na své auditorium působit rozumově (nejčastěji argumentací) a psy-

¹³ LOTKO 2009, s. 23.

¹⁴ ČECHOVÁ, KRČMOVÁ, MINÁŘOVÁ 2008, s. 284.

¹⁵ LOTKO 2009, s. 25.

chologicky. Podle Romana Jakobsona se působení nejzjevněji realizuje prostřednictvím imperativu vyjadřujícího výzvu nebo pokyn adresátovi.¹⁶ Světla Čmejková uvádí, že „působnost funkce je ovšem širší než vyjadřování pokynů adresátovi, jimiž má být adresát usměrněn k nějakému uvažování, chování nebo jednání. Může být nabádán i k jazykovému reagování, např. otázkami. To vše jsou průhledné způsoby (...), může ale působit i způsoby méně průhlednými, přičemž některé z nich mohou být interpretovány jako podprahové.“¹⁷

Rétorický styl oproti ostatním funkčním stylům vychází z dlouholecých tradic rétoriky, která má svůj původ již ve starověku. Díky jejímu dlouhodobému vývoji se ustálily i její normy, kterými se dříve museli řečníci řídit. Týkaly se jak fáze přípravy projevu, jeho tematické i stylistické výstavby, tak fáze zapamatování a přednesu. Využity měly být pak rétorické prostředky týkající se formování obsahu (především vybroušený argumentační postup), ale i estetického ztvárnění (tropy, figury ap.). Obecně i dnes lze říci, že by měl řečník své posluchače zaujmout, být dostatečně atraktivní, což by ale nemělo být na úkor srozumitelnosti projevu.

3.1 Horizontální a vertikální členění

Řečnický projev můžeme mj. analyzovat podle horizontální a vertikální osy. Horizontálně se projev dělí na část úvodní, střední a závěrečnou.¹⁸ V úvodní a závěrečné se řečník obrací přímo na recipienty, nacházíme v nich formální oslovení, věty podněcující pozornost a zájem o obsah, poděkování ap. Tyto prvky pomáhají řečníkovi navazovat kontakt s auditoriem, recipientům pak naznačují fáze projevu. Lepší orientaci v projevu by však mělo zajistit hlavně smysluplné vertikální členění neboli hierarchizace informací. Tím je myšlena správná a logická argumentace, propracovaná kompozice témat a srozumitelné vyjádření myšlenek a vztahů mezi nimi. Důležité informace může řečník zdůraznit nejen zvukovými modulačními prostředky, ale např. i poskyt-

¹⁶ ČMEJKOVÁ, KADERKA 2013, s. 38.

¹⁷ Tamtéž, s. 38.

¹⁸ ČECHOVÁ, KRČMOVÁ, MINÁŘOVÁ 2008, s. 290.

nutím většího prostoru pro ně (širším vysvětlením souvislostí, uvedením více příkladů ap.) nebo využitím řečnických figur (opakování, výčet, přirovnání ap.)

3.2 Charakteristické vlastnosti řečnického stylu

Edvard Lotko stanovil pět charakteristických vlastností řečnického stylu – *mluvenost*, *veřejnost*, *spisovnost*, *adresnost* a *sugestivnost*.¹⁹ O některých z nich jsme již výše mluvili, v souvislosti s *mluveností* je ještě třeba připomenout: „Rys mluvenosti rétorického textu neimplikuje rys nepřipravenosti (...) ani nevylučuje možnost čtení písemně připraveného řečnického projevu. V moderním řečnictví, zejména v politickém a v projevech s důrazem na informativnost a věcnost, pozorujeme, že písemná opora u přednášeného textu hraje neustále závažnější úlohu a že nepůsobí na posluchače jednoznačně rušivě.“²⁰ U novoročních projevů písemná předloha a její čtení posluchače beze sporu neruší, a to i proto, že adresáti stejně nemají s autorem přímý (oční) kontakt, vzdálenost mezi nimi je příliš velká. Jedná se o dva nestejnorodé partnery veřejné komunikace (různé především co do počtu – řečník vs. kolektiv/masa), rétorický projev bývá monologický, ale přesto zahrnuje i prvky dialogu – především oslovování, tázání či vysvětlování. K vlastnostem *spisovnost* a *adresnost* dodáme, že upřednostňování spisovného kódu je motivováno širokou srozumitelností, stylistická neutrálnost tohoto kódu omezuje výskyt jazykových prostředků, které by vyvolávaly nežádoucí konotace či složitější asociace. Ozvláštňením neutrálního spisovného kódu mohou ale autoři dosáhnout větší *sugestivnosti*, lépe zaujmout a získat recipienty pro svůj projev, zapůsobit na jejich city, a to především využitím jazykových prostředků z jiných stylů (umělecký, publicistický, odborný ap.). Nejčastěji řečníci využívají figury a tropy, které mají původ v uměleckém stylu. Jejich konkrétní výskyt ve vybraných projevech popíšeme později v jednotlivých analýzách, předpokládáme ale, že díky výrazné oficiálnosti, slavnostnímu rázu a specifiku žánru se budou vyskytovat ve všech projevech, u každého prezidenta.

¹⁹ LOTKO 2009, s. 25.

²⁰ Tamtéž, s. 25.

3.3 Rétorická rovina textu

Řečnickým figurám se podrobně věnoval rovněž Edvard Lotko, který v souvislosti s nimi popsal dvě roviny rétorického textu: rovinu gramatickou a rétorickou. „Uplatněním roviny gramatické (,předrétorické‘) vzniká významově přesný, přehledný a gramaticky správný text splňující funkci prostého sdělení. V rovině rétorické se uplatňují pravidla tvoření a užívání stylistiky příznakových prostředků, aktualizuje se obrazný význam slov i celých konstrukcí.“²¹ Díky použití rétorických prostředků se tedy význam slov rozšiřuje, slova získávají různé konotace, a tak se vytváří pro recipienta možnost *dotvořit* řečníkův komunikát podle sebe – možnost různého dekodování obsahu. Uplatnění rétorických prostředků musí být ale citlivé, přiměřené, aby toto dekodování proběhlo úspěšně (např. pokud chce být řečník ironický, musí to být zcela zjevné). Edvard Lotko také zmiňuje současnou tendenci v rétorice k odklánění se od beletrizace textu a naopak k přiklánění se k publicistické a faktografické podobě řečnictví. Poukazuje i na neuspokojivý stav znalosti jazykové normy spisovné češtiny současných řečníků, ze které dobré zacházení s figurami a tropy v podstatě vychází, je jí podmíněno.²² Do kontrastu se současnými řečníky můžeme postavit řečníky z doby socialismu, o jejichž projevech tvrdí Jiří Kraus, že jsou sice neosobní, ale z hlediska dodržování platné kodifikace spisovného jazyka se jim nedalo téměř nic vytknout (s výjimkou podceňované ortoepické složky).²³ Neosobnost v projevech byla pak způsobena tím, že se „(řečníci – pozn. aut.) soustřeďovali daleko víc na výčet a zdůraznění jistých skutečností prezentovaných jako nesporné nebo nutné než na snahu získat posluchače na svou stranu, bojovat o jeho vnitřní souhlas s přednesenými názory. S touto situací souvisel i výběr a uspořádání jazykových prostředků v řečnických projevech, který potlačoval působivost a osobitost stylizace ve prospěch šablon převládajících ve stylu odborném a administrativním.“²⁴ Z těchto dvou

²¹ LOTKO 2009, s. 95.

²² Tamtéž, s. 28.

²³ KRAUS 1992, s. 2.

²⁴ KRAUS 1992, s. 2.

názorů Lotka a Krause můžeme vyvodit, že řečníkem osvojená znalost kodifikace spisovné normy jazyka rozhodně nepodmiňuje zajímavost a sugestivnost projevu, usnadňuje však případnou práci se specifickými rétorickými prostředky.

Rétorické tropy a figury můžeme definovat podle *Encyklopedického slovníku češtiny* jako „stylisticky příznakové výrazy, užití se záměrem působit na rozum a city posluchačů. Figury antická rétorika vymezovala jako záměrně stylizované odchylky od neutrální (bezpříznakové) podoby jazykového výrazu, tropos jako druh figury, který představuje odchylku od neutrálního významu.“²⁵ Řečnické figury velice často vycházejí z opakování slov či textových celků, často se utváří pomocí změn běžného bezpříznakového slovosledu, případně vypouštěním slov nebo částí věty ap. Přenášení významu v rámci tropů se realizuje jako (a) metonymie (na základě věcné, vnitřní souvislosti), (b) metafora (na základě vnější podobnosti) nebo jako (c) ironie (na základě kontrastu). Edvard Lotko poukazuje na to, že posouvání významu je buď běžně zakotveno v jazyce (tropy lexikalizované), nebo se nově realizuje v řečnickém projevu (tropy příležitostně utvořené). Zajímavost rétorického textu umocňují především tropy nově utvořené.²⁶

Tyto specifické rétorické prostředky lze třídit podle jejich funkce – viz např. klasifikaci Jozefa Mistríka:²⁷

- a) sugestivní (výrazně zvyšují působivost textu a vyvolávají pozornost recipientů),
- b) emfatické (nesou znak spontánnosti a jejich prostřednictvím může projev podnítit jisté citové vzrušení jak na straně řečníka, tak adresátů),
- c) názorné (vyskytují se nejčastěji v naučných či agitačních projevech a realizují se především ve formě přirovnání),
- d) dramatické (přidávají projevu napětí, což mj. může udržet nebo vzbudit pozornost recipientů),

²⁵ *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, s. 498.

²⁶ LOTKO 2009, s. 97.

²⁷ MISTRÍK 1987, s. 67.

- e) ozdobné (nejvýrazněji aktualizují text a jsou nejnápadnější, zároveň zesilují estetické působení komunikátu a mohou do projevu vnést patos).

3.4 Řečnické žánry

Pro zobecněný popis žánru můžeme použít např. širší definici slohových útvarů Marie Čechové: „Slohové útvary jsou konkrétní realizací abstraktních textových modelů. Jde o formálně i obsahově uzavřené kontextové celky, které se zformovaly v jednotlivých oblastech komunikace. Na úrovni hotových rozsáhlejších i kratších typů textů patřících do jednotlivých oblastí komunikace se užívá termínu žánr.“²⁸ Jiří Kraus žánry neboli formáty definuje jako „relativně ustálené, kulturně podmíněné, historicky vzniklé (a zároveň v čase proměnlivé) komunikační vzorce, které se vyznačují shodnými jazykovými, kompozičními a tematickými vlastnostmi“.²⁹ Řečnické žánry se zformovaly již v období antiky, dodnes je poměrně aktuální jejich ustálené dělení známé jako Aristotelova triáda, která žánry dělí na (a) judiciální (soudní), (b) deliberativní (politické) a (c) epideiktické (příležitostné).³⁰ Je ale zřejmé, že dnes potřebujeme širší klasifikaci řečnických žánrů. Žánry se různí (a jejich počet se navyšuje) v souvislosti s dynamickými proměnami komunikačních potřeb i s příchodem moderních médií.

Podobu řečnického žánru podle Jozefa Mistríka nejvíce ovlivňuje jeho funkce, která může být trojího druhu: 1. propagovat, 2. vysvětlovat, 3. komentovat. Dělení žánrů také vychází ze situace, ve které se projev realizuje, situace má totiž vliv mj. na formální a kompoziční prvky textu. J. Mistrík pak rozlišuje situaci slavnostní od pracovní a situaci danou prostředím, veřejným nebo soukromým.³¹ Lingvisté disponují různými klasifikacemi řečnických žánrů, my se přikláníme právě k dělení J. Mistríka:

²⁸ ČECHOVÁ, KRČMOVÁ, MINÁŘOVÁ 2008, s. 118.

²⁹ KRAUS 2008, s. 90–91.

³⁰ LOTKO 2009, s. 29.

³¹ MISTRÍK 1985, s. 484.

1. Agitačně-propagandistické projevy
 - a) politické řeči
 - b) soudní řeči
2. Naučné projevy
 - a) přednášky
 - b) referáty a koreferáty
 - c) dialogizované útvary
 - d) církevní projevy
3. Příležitostné a ceremoniální projevy
 - a) veřejné (slavnostní, rámcové, informační)
 - b) rodinné³²

Prezidentské novoroční projevy bychom zařadili do kategorie agitačně-propagandistických projevů, částečně i do projevů příležitostných a ceremoniálních. První jmenovanou kategorii J. Mistrík charakterizuje na základě projevů zvažujících, porovnávajících, a tudíž dedukujících, ve kterých se uvádí pozitivní a negativní stránky jevů tak, aby posluchač poznal pravdu, viděl přednosti obhajované věci či idey a také tak, aby jej agitátor přesvědčil a získal na svou stranu. Nejsou to řeči, které očekávají repliky, proto jsou jejich formulace předem důkladně promyšlené, řečník poučuje, dokládá a odůvodňuje své teze, zatímco adresát pouze poslouchá.³³ Jediné, v čem s J. Mistríkem nesouhlasíme, je názor, že posluchač může poznat pravdu. Podle nás je v agitačně-propagandistických projevech vždy pravda zastřena, navíc je velmi subjektivní a je utvářena podle idejí, které řečník zastává. Kladení plusů a mínusů dává adresátovi možnost pouze k vlastní úvaze nad tím, co může být pravda, nikoliv možnost ji zcela poznat. Tuto úvahu můžeme ale očekávat jen u aktivních recipientů. Navíc je třeba podotknout, že v novoročních projevech není zcela běžné uvádět pozitiva a negativa. V agitačně-propagandistických projevech jde velice často o to, aby recipient přijal řečnickovu pravdu za svou a nepodroboval ji své subjektivní kritice. E. Lotko popisuje agitační žánry na příkladu politického

³² MISTRÍK 1985, s. 485.

³³ Tamtéž, s. 485.

projevu, který není oslavnou řečí, ale bojovným řečnickým vystoupením, ve kterém řečník sice hovoří za sebe, ale zároveň staví proti sobě fiktivního protivníka, jehož „nesprávné“ názory kritizuje a vyvrací.³⁴ I s takovýmto jevem se můžeme setkat v novoročních projevech.

Příležitostné a ceremoniální projevy J. Mistrík popisuje jako homogenní, nečleněné útvary, ve kterých se mimo jiné často chválí a velebí činy osob či kolektivu, ve kterých se nic nevysvětluje, nepřesvědčuje ani nezískává. Vždy nesou příznaky slavnostních, svátečních vystoupení, dbá se při nich na etiketu oblečení a vystoupení. Takovéto projevy snesou nenáročnou metaforu a paralelu, příp. citáty, gnómy či vsuvky.³⁵ Je očividné, že novoroční prezidentské projevy nesou i část rysů této kategorie žánrů. Prezidenti často chválí svůj lid za úspěchy, hodnotí různé události a změny, ale zároveň se v projevu snaží do kontrastu uvést i nezdary a navrhnout možné cesty ke zlepšení. Zajisté se při nich dodržuje etiketa a představují slavnostní okamžik. Stejně tak řečníci nezřídka využívají různé metafory a citáty. Novoroční projevy ale nejsou nečleněnými jednoduchými útvary, které by vyznívaly pouze kladně, nic nevysvětlovaly, nepřesvědčovaly ap. Z teoretického vymezení žánru novoročních projevů vyplývá, že se jedná o komplexní specifický druh komunikátu, který nelze jednoznačně zařadit.

³⁴ LOTKO 2009, s. 30.

³⁵ MISTRÍK 1985, s. 489.

4. CHARAKTERISTIKA NOVOROČNÍCH PROJEVŮ

4.1 Komunikační situace

Komunikační situace je v širším smyslu pojímána komplexně jako souhrn existujících objektivních a subjektivních faktorů, včetně všech účastníků komunikace, tedy komunikantů, a kódu, v němž komunikace probíhá. Dále je komunikační situace navozena atmosférou, jež je dána společenským prostředím, např. sociálním, politickým, ekonomickým nebo kulturním, jeho povahou, kvalitou a rovněž okruhem adresátů, kteří v příslušném prostředí žijí a komunikují. Jde tedy o všechny vlivy, které jsou odrazem dobového kontextu.³⁶ Každý námi vybraný novoroční projev se realizuje v jiné komunikační situaci – ta je vždy jedinečná. Pro naše účely si vytvoříme obecnější klasifikaci a stanovíme tři typy komunikační situace (dále jen KS) vážící se k

1. období socialismu,
2. období revolučnímu a těsně porevolučnímu,
3. období demokratického rozvoje.

Nejvýraznější rozdíly jsou pochopitelně mezi KS z období socialismu a KS z období revolučního, a to primárně kvůli společenskému zřízení a nastolení způsobu vlády v zemi. Socialistické zřízení nepodporovalo svobodu projevu každého občana, bránilo občanům svobodně, spontánně rozšiřovat svůj kulturní, celospolečenský rozhled napříč jakýmikoli zájmy, omezovalo tak jejich intelektuální růst, vzdělání, jednoduše se podílelo na zhoršování kvality života. Komunističtí prezidenti oproti těm demokratickým nevyjadřovali ve svých projevech vlastní názory, případně tyto názory byly výrazně oklestěny cenzurními zásahy. V projevech se komunističtí prezidenti vyhýbali tématům odkazujícím k demokratickému způsobu žití, příp. jej striktně odsuzovali (ostatně jako vše, co bylo kapitalistické.) V takovýchto projevech byla minimalizovaná ja-

³⁶ ČECHOVÁ, KRČMOVÁ, MINÁŘOVÁ 2008, s. 76.

kákoliv konkretizace témat, vše se zobecňovalo, což ovšem vedlo k vágnosti a frázovitosti.³⁷

Předpokládáme, že se po revolučním r. 1989 promítly změny ve společnosti i do prezidentských projevů. V. Havel si mohl dovolit přímou kritiku, a to nejen předešlého režimu, poukázal na konkrétní nedostatky a problémy ve společnosti, naplnil svůj projev *reálným* obsahem. Tyto razantní změny ve vyjadřování prezidenta ale vedly také k zvýšení požadavků na adresáty, percepce projevů byla ztížena mj. složitější, promyšlenější výstavbou projevů a použitím nových výrazových prostředků, které nezřídka vycházely i z oblasti umělecké. Obsah ale i forma demokratických projevů byly také ovlivněny osobními zájmy jednotlivých prezidentů. U V. Havla byla očividná zkušenost s dramatickou tvorbou, v projevech byl citelný zájem o filozofii, který se projevoval např. v občasně snaze moralizovat. V. Klaus vystudoval obor ekonomika zahraničního obchodu a ekonomii se věnuje po celý svůj život, což se výrazně projevuje v každém z jeho projevů. Jeho materialistický přístup je ale taktéž doplněn pohledem humanitním, jak píše analytik Lukáš Kovanda: „V jistém smyslu je Klaus hlubinně filozofující, intuitivní ekonom, jenž užívá i selského rozumu [...] Klausovou filozofií je vize liberálního trhu (a prostředí vůbec), kde nejméně je omezováno a šablonováno jedinečné lidské jednání.“³⁸

4.2 Objektivní a subjektivní stylové faktory

Objektivní a subjektivní stylové faktory nelze striktně od sebe oddělit, vzájemně se ovlivňují. Objektivní faktory působí nejen vně autora, postihují jej částečně i „zevnitř“. Mezi tyto faktory se obvykle řadí základní a dílčí funkce komunikátu, jeho forma a ráz, užitý kód, čas a místo komunikace, adresáti, míra spontánnosti a připravenosti komunikace, příp. téma a jeho uchopení.³⁹ Eva Minářová se k těmto faktorům dále vyjadřuje takto: „Působení objektiv-

³⁷ Výjimkou může být pouze uvádění čísel z oblasti hospodářství a ekonomiky, ale ani u nich si jejich přesností nemůžeme být jisti.

³⁸ *Klaus není v žurnálech? Hayek by také nebyl...* [online].

³⁹ Popis KS a faktorů ovlivňujících vybrané projevy jsme se rozhodli realizovat podle struktury nastolené v *Současné stylistice* (ČECHOVÁ, KRČMOVÁ, MINÁŘOVÁ 2008).

ních stylových faktorů obecně sice bereme v úvahu, ale připouštíme, že nakonec zůstává rozhodnutí vždy na autorovi textu, zda a do jaké míry připustí působení objektivních faktorů, zda se nechá jimi ovlivnit, nebo bude komunikovat navzdory komunikačním a stylovým zvyklostem společenského a sociálního prostředí a vžitému komunikačnímu úzu svým osobitým způsobem.⁴⁰ V rámci KS z období socialismu však nemůžeme trvat na tom, že je volba přizpůsobení se či nepřizpůsobení se objektivním faktorům vždy na samotném autorovi, neboť jak jsme již nastínili, projevy prezidentů nebyly autorskými díly, podléhaly cenzuře a individuální pojetí se realizovalo v minimální možné míře. I proto se projevy z této doby velice podobají. Způsob komunistického odosobněného projevu se ale stal ve své době uzuální, lze pak pozorovat příkladové vystoupení proti úzu (které Minářová výše zmínila) u prvních projevu Václava Havla. Avšak opět i tento způsob pojetí postupně přeměnil úzus, stal se uzuálním. O proměnlivosti úzu netřeba dále hovořit, rádi bychom však podotkli, že je očividné, jak se úzus mění rychleji v prostředí demokratickém, v prostředí s neomezenou svobodou projevu.

Objektivní faktor funkce komunikátu jsme již popsali v kap. 2. Přistoupíme tedy k dalšímu faktoru, a to k formě. Novoroční projevy lze zařadit do kategorie mluvených komunikátů, je třeba si ale uvědomit, že především první projevy byly občanům dostupnější v písemné formě v novinách. Ovšem i ve formě mluveného komunikátu jsou projevy specifické, neboť autor/řečník nemá žádnou interakci s auditoriem, ke kterému promlouvá, je ochuzen o přímý nezprostředkovaný kontakt s adresáty, nemůže reagovat na jejich reakce, a proto se u takovýchto monologických projevu často objevuje záměrná stylizace kontaktu s adresáty. Projevy až do r. 2004 byly předtočené a sestříhané, nelze tedy hovořit o spontánnosti komunikace. Využitý verbální kód vždy vychází ze spisovné variety jazyka. Projevy jsou veřejné, což úzce souvisí s jejich oficiálností a slavnostním rázem, většinou odpovídají modelové komunikaci. Eva Minářová dodává, že „právě tady (u slavnostních projevu, pozn. aut.) se setká-

⁴⁰ ČECHOVÁ, KRČMOVÁ, MINÁŘOVÁ 2008, s. 78.

váme s jevy stylově protikladnými. Na jedné straně shledáváme stereotypnost a modelovost oficiálních oslavných projevů, na druhé straně je ustálenost porušována jazykovou aktualizací a nečekanou a působivou poetizací vyjádření.⁴¹ Její výrok ale nelze aplikovat na všechny námi vybrané projevy. Domníváme se, že jazyková aktualizace a porušování zaběhlých modelů se objevuje až po r. 1989, kdy se novoročním projevům zároveň vrací punc okázalosti a důstojnosti. S veřejností komunikátu se pojí i faktor připravenosti. Novoroční projevy jsou nepochybně připravené, můžeme však pouze spekulovat o tom, kolik autorů se na tvorbě jednoho projevu podílelo. To nám znesnadňuje hodnotit projevy právě z pohledu autorství. Dokladem připravenosti je pak také mj. fakt, že všichni prezidenti své projevy četli – buď z papíru, nebo z nápovědné čtečky. Připravenost se projevuje ve výběru výrazů, syntaktické propracovanosti a v minimu jazykových chyb. Tím, že se natáčené projevy mohly upravovat a přetáčet, se tak eliminují případná přeroknutí a jiná řečnická pochybení.

Objektivní faktor místa je vázán nejen obecně na časoprostor události (společenský kontext ap.), ale i na reálný fyzický prostor, ve kterém prezident jako řečník setrvává v průběhu komunikace. Tímto prostorem zpravidla bývá prezidentská kancelář, ve které buď prezident sedí u stolu, nebo stojí u řečnického pultu (poprvé promluvil ve stoje V. Klaus). Komunikace se tímto stává poměrně statická, avšak vznešenost prostoru podporuje ráz komunikátu, hodnotíme tedy zvolené místo pro realizaci projevu kladně. Čas určený pro novoroční projev nebyl ani není nijak omezen. Délka projevu se obvykle pohybovala okolo 15 minut, v období demokratického rozvoje mají projevy tendenci ke kratšímu trvání. Pravidelně se projevy vysílaly 1. ledna ve 13 hodin.

K objektivnímu faktoru prostředí se v širším pojetí řadí i adresáti. U novoročních projevů je auditorium tvořeno neznámým kolektivem, masou, se kterou nemá řečník kontakt. Projevy bývaly zprostředkovávány novinami, rozhlasem a později televizí. Od r. 1989 přestalo být zvykem v novinách otiskovat celé novoroční projevy, prostor však dostaly nově na internetu. Prezident tedy

⁴¹ ČECHOVÁ, KRČMOVÁ, MINÁŘOVÁ 2008, s. 83.

mluvil k pasivnímu, početnému, heterogennímu auditoriu rozptýlenému v prostoru, příp. i v čase. Na základě toho vyvstává důrazný požadavek na srozumitelnost (i díky němu je nutné využívat spisovný kód). Přímá zpětná vazba zde není umožněna. Za zpětnou vazbu lze však považovat i míru sledovanosti projevu nebo reakce na projevy např. osobnostmi z politiky publikované v novinách či později na internetu (viz kap. 1). Přesto je zřejmé, že projevy byly (a stále jsou) diskutované a získávají všeobecnou pozornost ve společnosti.

Subjektivní stylové faktory vycházejí z osobnosti komunikujícího, jsou proto vždy individuální a některé nelze nijak ovlivnit. Pokud výrazně působí na vlastní styl komunikujícího, lze již hovořit o stylu autorském. Patří mezi ně např. věk, pohlaví, aktuální fyziologický stav řečníka, ale i jeho intelektuální a rozumová vyspělost, povaha, zkušenosti, celkový rozhled, zázemí či znalost kódu, tématu ap. U námi vybraných projevů se vždy jedná o komunikující muže, nemáme bohužel možnost porovnat zpracování stejného žánru v ženském podání. Bez tohoto porovnání pak nelze charakterizovat význačné prvky mužského stylu. Subjektivní faktory se pokusíme konkrétněji popsat v analýzách jednotlivých řečníků.

5. JAZYK POLITIKY

Pokud chceme analyzovat novoroční prezidentské projevy, musíme také teoreticky přiblížit jazyk politických sdělení. Jelikož se většina projevů realizovala v době socialismu, je třeba popsat i vztah jazyka a moci a rysy propagandy. Definice politického diskurzu se u každého autora různí, využijme např. popis Iriny Dulebové, která uvádí, že „politický diskurz je v své podstatě vyjádřením celého komplexu vztahů mezi člověkem a společností a je zaměřený funkčně na formování obrazu vnímání světa politiky recipienta. Při lingvistické analýze politického diskurzu se dá pochopit i to, jak se v různých jazykových společnostech modelují kulturní hodnoty, jak se propaguje sociální systém, jaké prvky jazykového vyjádření světa zůstávají za hranicami záměrných řečových strategií komunikujících a jak se vytváří konceptuální obraz světa vlastní každému jazykovému kolektivu.“⁴² Edvard Lotko dodává, že „politické řečnické projevy (...) v souladu se svými základními funkcemi, ke kterým patří funkce informativní, persvazivní a rituální, vytvářejí svůj vlastní svět. Tento kreovaný svět, který politický řečník recipientům nabízí a nezřídka přímo vnucuje, se více či méně odlišuje od světa empirického, reálného.“⁴³

Dostáváme se tak k rysům propagandy, jejíž definice není jednoznačná. Např. *Slovník spisovné češtiny* ji popisuje obecně jako „veřejné šíření názorů s cílem získat někoho“,⁴⁴ ideologická propaganda si klade za cíl šířit komplexní systém idejí. V případě Komunistické strany Československa bylo mj. cílem obhájit politiku strany a propagovat výhody socialistického zřízení, ukázat občanům negativní stránky života v kapitalistických státech (nezaměstnanost, stávkový boj, kriminalita, špatné sociální poměry některých vrstev) spolu s potlačením informací o oblastech, ve kterých se nebyl schopen Východní blok vyrovnat Západu (zásobování, životní úroveň apod.).

⁴² DULEBOVÁ 2012, [online].

⁴³ LOTKO 2009, s. 117.

⁴⁴ *Slovník spisovné češtiny* 1998, s. 313.

5.1 Jazyk ideologické propagandy

V rámci působení propagandy na společnost hraje jazyk nejdůležitější roli. Jazyk totalitní (resp. jazyk ideologické propagandy), který dává slovům nové významy (nebo naopak významy vyprazdňuje), je pak také často pokládán za nejúčinnější prostředek represe, stává se nástrojem k ovládnutí společnosti, k vytvoření jednotné společnosti, což je uskutečňováno především utvořením jednotného způsobu myšlení.⁴⁵ Petr Fidelius zdůrazňuje fakt monopolu komunistické řeči ve veřejné komunikaci spolu se zřejmým záměrem působit na lidskou mysl, přeměnit ji a ztotožnit s programem a metodami řídicí strany. „Nový“ jazyk sloužící totalitní moci měl sloužit k ovládnutí, až k ochromení lidské mysli, což lze vykládat jako „zneužívání“ jazyka a jeho „účelovou manipulaci“.⁴⁶

Je tedy zřejmé, že slova mohou mít moc, s čímž se pojí i další pojem, a to tzv. sémantická inflace, tedy bezmyšlenkovité nadužívání nebo právě zneužívání slov.⁴⁷ Lotko tento jev popisuje takto: „Jazyk každé politické propagandy přináší s sebou určité veřejné nebezpečí. Vyplyvá hlavně ze zmysťifikované politiky, která chce nebo potřebuje sloužit určité síle, moci či ideologii. Jestliže politická propaganda ztrácí smysl pro relativnost svých ideálů a neprochází zkušeností, slova a jejich spojení se zbavují ustáleného významu, příliš se vzdalují od označované skutečnosti, podloudně se do nich vsouvá jiný význam, resp. ztrácejí své věcné ostří a významově se vyprazdňují. Obecně vzato jde o proces znehodnocování slov.“⁴⁸ Jelikož je význam takovýchto vyprázdněných slov velice široký, může tato slova politický řečník snadno zneužít. Jedním ze způsobů pak bývá i lhaní. Fidelius podotýká, že držitelé moci „nelžou“ proto, že mají moc, „lžou“ původně proto, aby moc získali, a následně proto, aby si ji udrželi.⁴⁹ Navíc zdůrazňuje, že účinnost oficiální propagandy není ani tak dána tím, že jí někteří lidé věří, ale spíš tím, že jí příliš mnoho lidí podceňu-

⁴⁵ VÁŇA 2013, s. 67.

⁴⁶ FIDELIUS 1998, s. 13.

⁴⁷ FIDELIUS 1989, s. 8.

⁴⁸ LOTKO 2009, s. 125.

⁴⁹ FIDELIUS 1989, s. 15.

je.⁵⁰ S tím souvisí i fakt, že společnost špatnou atmosféru všeobecného lhaní sama podporuje a dává propagandě možnost lhát. Ideologická propaganda tak dokáže potlačit u lidí samotnou snahu poznat a hledat pravdu. Je třeba si také uvědomit, že jazyk propagandy přesně vymezuje pouze dvě hodnotící kategorie, *dobro* a *zlo*. Jak uvádí Tomáš Váňa, „interpretace reality se tak pohybuje v rámci přesně vymezených, ideologických a nepružných hodnotových schématech.“⁵¹

Stejně černobílé dvojí vidění pak nacházíme i v případě rozlišení „my“ a „oni“ (příp. „náš“ a „jejich“). I tato dichotomie byla celkem jednoduše definovaná z pohledu hodnot *dobra* a *zla* – vše, co bylo prezentováno jako „naše“, „náš svět“, bylo pozitivní, případné nedostatky se zamlčovaly nebo se jejich podstata zastírala nekonkrétními abstraktními slovy. Zatímco „oni“ a „jejich svět“ (ať už se jednalo o vnějšího, nebo o vnitřního nepřítele) byly vždy negativně hodnoceny a spojovány se zastrašujícími zprávami a s tragickými následky, které měly narušit důvěru „našeho lidu“ v nepřítelovy ideje. Tato dichotomie, resp. kolektivní identita, se pojí se základními rysy kreovaného světa politické propagandy, které sestavil polský lingvista J. Bralczyk. Řadí mezi ně *důležitost*, *obecnost*, *blízkost*, *nutnost*, *správnost (pravdivost)*, *koherentnost*, *pokrokovost* a *trvalost (pevnost)*.⁵² Tyto znaky se zřetelně kryjí i s cíli politické manipulace (srov. HOFFMANNOVÁ, ČMEJRKOVÁ 2003, s. 21). Pokud se k recipientovi dostávají sdělení, která zahrnují většinu nebo všechny tyto rysy, je velká pravděpodobnost, že řečník recipienta zaujme a přiměje ho se ztotožnit se sdělením, s hodnotami, které jsou mu jednostranně podávány. Toto ztotožnění propaganda potřebuje k formování myšlení svého lidu a k zamezení diskuse či konfliktu. Rysy kreovaného světa se ve sděleních realizují prostřednictvím distinktivních sémantických prvků, které popíšeme prostřednictvím Lotkovy charakteristiky (pomocí níž se posléze pokusíme analyzovat znaky propagandy a politické manipulace ve vybraných novoročních projevech):

⁵⁰ FIDELIUS 1989, s. 9.

⁵¹ VÁŇA 2013, s. 84.

⁵² LOTKO 2009, s. 118.

- 1.) **Důležitost** – Vyjadřuje se nejčastěji adjektivy jako např. *hlavní, základní, důležitý, značný, silný, klíčový*, případně se stupňují nebo se jejich význam zesiluje přidaným adverbium – *nejdůležitější, ještě důležitější, zvláště důležitý*. Častým používáním těchto adverbii se ale jejich význam vyprazdňuje a nezdá se setkáváme s případem, kdy se něco prohlašuje jako *nejdůležitější*, ale ve skutečnosti je to pouze *důležité*.
- 2.) **Obecnost** – Řečník pomocí vybraných slov silně persvazivně působí na recipienty, prezentuje univerzálnost své politiky a znemožňuje její přímé odmítnutí. Do této kategorie patří slova např. *každý, všichni, celý, široký, masy, řady* nebo slovní spojení *každý člen strany, všichni naši občané* ap.
- 3.) **Blížkost** – Tato kategorie vychází z již popsané dichotomie „náš“ – „jejich“ a z procesu ztotožnění se s řečníkem. Ten na recipienty působí často emotivně, snaží se poukázat na společné cíle, zájmy, vědění a snahu, stejně tak slova z této kategorie signalizují i soudržnost časovou a skupinovou. Řadíme sem spojení např. *my chceme, my víme, naše doba, naše strana, naše společné úsilí, naše socialistická vlast* ap. Blížkost lze vyjádřit i pomocí vztahu mezi účastníky sociální interakce (*přátelství, bratrství, spolenectví, spolupráce* ap.).
- 4.) **Nutnost** – V rámci této kategorie se mluví o nutnosti minulé (historické), nutnosti současných dnů i nutnosti budoucí. Patří sem výrazy a slovní spojení jako např. *nutnost, cesta, úkol, jediná cesta, správný cíl, nutný důsledek*, příp. modální adjektiva typu *nepopíratelný, neodvratný, nezničitelný* ap.
- 5.) **Správnost** – Tento rys je důsledkem předchozího, nutnosti. Řečník se často odvolává na historii, která onu správnost potvrzuje, nebo na vědeckost, která má zvýšit věrohodnost jeho tvrzení. Setkáváme se tak se spojeními typu *historická správnost, historická pravda, dějinné svědectví; Je vědecky potvrzeno, že...; Je autentickým faktem, že...*

- 6.) **Koherentnost** – Kreovaný svět je prezentován jako soudržný, uspořádaný a homogenní tak, aby se recipientovi jevil srozumitelný. Tento sém je vyjádřen slovy např. *system, struktura, jednota, spojení, vyplývat, spojovat, integrovat* ap.
- 7.) **Pokrokovost a trvalost** – Mezi klíčová slova patří *pokrok, progresivita, rozvoj*, která se pro zesílení významu kladou do protikladu se slovy např. *zpátečnictví, zaostalost, konzervatismus* ap. Často se proces rozvoje a pokroku spojuje s adjektivy typu *trvalý, další, dynamický* nebo se slovesy *rozvíjet, rozšiřovat, prohlubovat, zdokonalovat či upevňovat*.⁵³

5.2 Jazyk propagandy v Československu

Pro jazyk stranické agitace a propagandy v Československu byla typická formálnost, oficialita a stejnorodost, čímž se stával předvídatelný a zároveň obsahově prázdný. Časté byly také knižní výrazy, „ideologicky správné“ fráze a klišé. Jaroslav Kuchař k tomu dodává, že „tyto jevy měly především kořeny mimojazykové, pramenily z dnes již odsouzeného dogmatismu a školometství, což zákonitě vedlo k jisté strojenosti jazyka, a někdy až k neživotnému, administrativnímu vyjadřování“.⁵⁴ Ačkoliv byl jazyk propagandy spisovný, gramaticky správný, jevil se tak oproti jazyku používanému širokou veřejností jako jazyk mrtvý. Nicméně zahrnoval i čistě jazykové nedostatky. Kuchař mezi ně řadí např. nesprávné překlady z ruštiny (původně slohově neutrální jevy v ruštině se mohly jevit v překladu jako příznakové), mechanicky tvořená složená přídavná jména (např. *organizátorskovýchovný*) nebo projevy hyperkorektnosti (řečníci ve snaze být co nejvíce spisovni používali knižní a zastaralé výrazy).⁵⁵ Jazyk agitace se v jistých případech mohl stát i veřejnosti nedostupný, málo srozumitelný, a to tehdy, pokud do jeho spisovné formy pronikaly slangismy a profesionalismy. Souviselo to mj. s neprofesionalitou agitátorů

⁵³ LOTKO 2009, s. 118–121.

⁵⁴ Kuchař 1961, s. 139.

⁵⁵ Tamtéž, s. 140.

a rétorickou nezkušeností. Často řečníci používali zkratky (a to i v mluveném projevu) jako např. *politruk*, *děldop*, *kultprop*, *agitprop* apod.⁵⁶ Vyjadřování se kvůli nim stávalo záležitostí tzv. „zasvěcených“.⁵⁷

Za zhroucení socialistického zřízení může z velké části i agitační rétorika. Změna režimu přinesla změny i v politickém jazyce a komunikaci, přičemž se propagandistický jazyk období předešlého rychle archaizoval a stával se nesrozumitelným. Politická komunikace se transformovala do dialogu, diskusí a polemik. Změnily se i vyjadřovací schopnosti nových řečníků, po r. 1989 se na politické scéně objevovali bývalí disidenti, kteří tyto schopnosti rozvíjeli již v době minulého režimu. Postupně se však do politiky dostávali lidé různých profesí, kteří do politického jazyka začali přinášet prvky obecné češtiny a jiných nespisovných variant, subjektivnost a mnohem menší míru připravenosti, která se projevovala ve větší autentičnosti a otevřenosti. Jaroslava Hlavsová k rysům „nového“ politického vyjadřování řadí ještě odpovědnost za výroky omezenou výhradně svědomím řečníka, příp. názorem nebo konsenzem dané politické strany.⁵⁸ Podle Hlavsové se změny v politickém jazyce nejvýrazněji projeví v rovině lexikální, a to např. zvýšenou frekvencí ekonomických termínů, která je způsobena výraznou „polistopadovou“ orientací společnosti na ekonomickou transformaci. Nezřídka se jedná o přejímky z angličtiny, např. burza, makléř, dividenda, akcie, audit, tender, cash flow ap. Kalky z angličtiny se vyskytují i v polistopadové politické frazeologii, která sama o sobě byla obohacena o velké množství „nových“ metafor (např. balík zákonů, patová situace, praní špinavých peněz, odrazit se ode dna, katastrofické scénáře ap.)⁵⁹ Vedle neologismů se v politických projevech vyskytují také tzv. módní slova, specifická slova s časovým příznakem, která nejsou „nová“, ale spíše znovu „objevená“.⁶⁰ V politickém jazyce nicméně dochází k celkem rychlému

⁵⁶ Tyto zkratky vznikaly nejčastěji pod vlivem ruštiny: *politruk* z rus. *политический руководитель* (politický vedoucí, pracovník); *děldop* (dělnický dopisovatel); *kultprop* (kulturně propagační referent); *agitprop* (agitační propaganda).

⁵⁷ KUCHAR 1961, s. 141.

⁵⁸ HLAVSOVÁ 1997, s. 27.

⁵⁹ HLAVSOVÁ 1997, s. 30.

⁶⁰ ADÁMKOVÁ et al. 2013, s. 100.

posunu od stylistické aktualizace k automatizaci a k již zmiňované sémantické vyprázdňenosti.

6. ANALÝZY PROJEVŮ

Pro lingvistickou analýzu jsme vybrali novoroční projevy sedmi prezidentů, od každého dva projevy, a to vždy první a poslední v rámci funkčního období každého prezidenta. Výjimku tvoří Ludvík Svoboda, u kterého jsme vybrali projev z r. 1974, ačkoliv jeho funkční období skončilo až o rok později, a to z důvodu jeho zdravotní neschopnosti pronést proslov 1. ledna 1975 (v tento den k občanům promluvil Svobodův nástupce Gustáv Husák, v té době ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ)⁶¹. První a poslední projev funkčního období jsme vybrali proto, abychom mohli případně porovnat, zda se u prezidentů měnila či vyvíjela rétorická dovednost s přibývajícými zkušenostmi na pozici veřejného činitele. Analyzovat tedy budeme projevy těchto prezidentů z uvedených let:

- a) Klement Gottwald – projevy z let 1949, 1953
- b) Antonín Zápotocký – projevy z let 1954, 1957
- c) Antonín Novotný – projevy z let 1958, 1968
- d) Ludvík Svoboda – projevy z let 1969, 1974
- e) Gustáv Husák – projevy z let 1976, 1989
- f) Václav Havel – projevy z let 1990, 2003
- g) Václav Klaus – projevy z let 2004, 2013

Pro analýzu poslouží jednak přepisy novoročních projevů z archivních nahrávek Českého rozhlasu, jednak otištěné novoroční projevy v deníku Lidová demokracie a Rudé právo.⁶² Přepisy projevů jsou zahrnuty ve volné příloze na přiloženém CD.

Kvalitativní analýzu nejprve podložíme stručnými informacemi o životě vybraného prezidenta (biografické údaje, dosažené vzdělání, profesní a politický profil), které mj. mohou mít vliv na řečnický projev. Poté se zaměříme na

⁶¹ L. Svoboda byl dlouhodobě nemocný a již v r. 1974 k občanům osobně nepromluvil. Projev však sepsal a nechal jej přečíst televizní hlasatelkou J. Panýrkovou.

⁶² Původní záměr analyzovat všechny projevy z rozhlasových nahrávek jsme bohužel nedokázali zrealizovat, neboť se v archivu Českého rozhlasu dochovaly nahrávky projevů až od roku 1958.

styl řečníka⁶³ – na to, jak řečník vystavil svůj projev (z pohledu horizontálního a vertikálního členění), jaké stylové prostředky využil, jestli se mezi nimi vyskytnou některé výše popsané figury a tropy, a také jestli řečníkův styl zahrnuje některé specifické prvky (např. neobvyklé fráze, klišé, okazionalismy ap.). Dále popíšeme také projevy propagandy a způsob charakterizování protivníka (využijeme k tomu typologii znaků kreovaného světa od E. Lotka).

6.1 Projevy Klementa Gottwalda

Klement Gottwald se narodil 23. listopadu 1896 v Dědicích u Vyškova jako nemanželské dítě (matka pracovala jako posluhovačka u sedláků). Byl vychován dvěma tetami, přičemž od svých 12 do 18 let chodil do školy a učil se stolařskému řemeslu ve Vídni. V 1. světové válce bojoval za Rakousko-Uhersko, získal několik vyznamenání, avšak v r. 1918 dezertoval. Ve 20. letech se začalo utvářet jeho politické angažmá, nejprve působil jako funkcionář komunistické strany na Slovensku, od r. 1926 pracoval v sekretariátu KSČ v Praze a již v r. 1929 byl zvolen generálním tajemníkem strany. Ve 30. letech dvakrát emigroval do SSSR, během 2. světové války začal promýšlet převzetí moci, odstranění domácího odboje, eliminování podílu ostatních politických stran na moci a budování socialismu dle sovětského vzoru. Po únorovém převratu byl K. Gottwald zvolen prezidentem (14. června 1948) a politiku v zemi začali spoludiktovat sovětsští poradci – projevilo se to ve všech sférách společnosti, nejvíce se ale soustředili na bezpečnost, armádu, prokuraturu a soudy.⁶⁴ Prezident zemřel po příjezdu ze Stalinova pohřbu 14. března 1953.

Z životopisů⁶⁵ se dočteme, že K. Gottwald se vyučil pouze truhlářem, ale zároveň byl poměrně houževnatý a věnoval mnoho času četbě a samostudiu,

⁶³ V analýzách budeme posuzovat tzv. autorský styl, který budeme spojovat s osobou řečníka, ačkoli tušíme, že projevy nejsou vždy výsledkem tvůrčí práce onoho řečníka, ale většinou kolektivu. Nicméně jednotliví prezidenti projevy vydávali za své, proto je i tak budeme analyzovat.

⁶⁴ Marek Loužek uvádí, že v letech 1949–1953 bylo vyneseno 230 rozsudků smrti, zhruba 100 000 občanů bylo odsouzeno k trestu vězení, 80 000 osob bylo deportováno do tábora nucených prací (LOUŽEK 2002, s. 25).

⁶⁵ PERNES 2003, s. 32.

kterým se snažil doplnit nedostatečné vzdělání (ovládal např. tři světové jazyky). Na začátku 20. let také prošel slovenskou (posléze ostravskou) redakcí novin *Hlas ľudu*. Měl tedy jistou zkušenost s jazykovým tvořením, psaním článků, a tak očekáváme, že disponoval širší slovní zásobou. Svou domněnku se pokusíme doložit příklady z jeho novoročních projevů, pro které je typické používání bohatých přívlastků, některých figur a tropů, ale i pronikání některých slangismů či professionalismů.

K. Gottwald v obou projevech dodržel klasické horizontální členění. V úvodu vždy oslovil posluchače a popřál jim hodně štěstí, úspěchů, zdaru a důraz kladl na (*pokojnou*) práci. V r. 1949 volil oslovení *Vážení spoluobčané*, od r. 1951 již pokaždé začínal slovy „Vážení spoluobčané, soudruzi a soudružky“. Oslovení *soudruhu/soudružko* se dodnes používá jako interní pozdrav v rámci komunistické strany. Často se pojilo s tykáním, které mělo navodit představu o rovnosti všech. Ve stati K. Gottwald bilancoval uplynulý rok, ale odkazoval i k některým událostem minulých let, věnoval se problematice zachování míru a posléze hodnotil „plnění našeho velkého budovatelského programu“ (1949). V závěru opět oslovil posluchače, např. *vážení spoluobčané, drazí přátelé* či *úderná brigádo*, a v obou projevech je motivoval k následování pokroku a k práci.

Řekněme si proto dnes na prahu nového roku hrdě a odhodlaně: Kupředu, československá úderná brigádo světového pokroku a demokracie, kupředu za splnění pětiletého plánu, za světový mír! (1953)

K zesílení významu a důležitosti využil např. anaforu (*kupředu*) nebo přívlastky *hrdě*, *odhodlaně* a *úderná* – ostatně celé oslovení „Československá úderná brigádo světového pokroku a demokracie“ výrazně působí na city, občan měl nabyt dojmu, že je součástí onoho světového pokroku a boje za mír.

Z pohledu vertikálního členění dominuje projevu z r. 1949 popis událostí předešlého roku, které K. Gottwald hodnotil jednomyslně pozitivně, chválil lid a mluvil o historickém únorovém vítězství. Poté celkem zevrubně líčil plnění hospodářského plánu. V r. 1953 se věnoval korejské válce, Kongresu národů za

mír ve Vídni, XIX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu a procesu se Slánským. Na základě těchto událostí stanovoval hranice dobra a zla a jedinou správnou cestu, tedy budování socialismu a spolupráci se Sovětským svazem – tento způsob prezentování je zřetelně propagandistický. V závěru projevu se opět vyjádřil k průmyslu a zemědělství.

K. Gottwald ve svém projevu volil slova promyšleně, patrná je snaha využívat synonyma. Disponoval poměrně širokou škálou dějových sloves, hojně užíval přívlastků, které mají nezřídka povahu básnických epitet. V některých případech působil knižně (*zdůrazniti/vyjádríti, vpravdě, příp. přechodníky – stojíce na prahu roku/řídíce se heslem; 1949 / zanést nedůvěru, namnoze; 1953*), zároveň používal i některé hovorové výrazy či profesionalismy (*pondělek, kandidátka, pětiletka; 1949 / napsout síly, mašinerie, banda; 1953*). V projevu výrazně převládají souvětí nad větami jednoduchými, některá souvětí jsou ovšem příliš složitá a dlouhá, což muselo ztěžovat percepci a projevy kvůli tomu působí také poněkud těžkopádně. Příkladem komplikovaných souvětí může být např. toto:

Byli to ti reakčníci, kteří v těžké situaci vyvolané katastrofálním suchem a neúrodou roku 1947 zneužívali neštěstí, které postihlo naši zemi, podporovali hospodářský rozvrat, prováděli sabotáž hospodářských a vládních prací, řídíce se zlotřilým heslem: čím hůře pro lid, tím lépe pro ně, pro reakci a její protistátní a protilidové plány a cíle. (1949)

Z řečnických figur a tropů využíval K. Gottwald nejvíce zmíněná epiteta, dále metafory, anafory, enumerace, polysyndeton, příp. apostrofu, řečnickou otázku a odpověď, exklamaci ap. Uvedme příklady těch nejčastějších:

- **anafora a syntaktický paralelismus**

(Tato víra a jistota má hluboké kořeny.) Ona vyvěrá z důvěry v mohutné tvořivé nadání a pracovní nadšení pracujícího lidu naší země. Ona též v neposlední řadě vyrůstá z vědomí, že je s námi mocný a nepřemožitelný Sovětský svaz... (1949)

Odtud tedy onen vzteklý pláč a skřípění zubů. Odtud však také souhlas a porozumění pokrokových a mírumilovných lidí v celém světě. /

Vždyť jdeme vpřed zbaveni nebezpečné bandy zrádců. Vždyť jdeme vpřed lépe vyzbrojeni. (1953)

V projevech se často vyskytuje jistá forma syntaktického paralelismu – souvětí začínají stejnými či podobnými větami či frázemi, ale tyto souvětí nestojí přímo vedle sebe, mezi nimi se vyskytuje ještě další věta či věty. Jedná se např. o začátky vět s těmito frázemi: *Není pochybnosti, že... / Je proto naším úkolem... – S hlediska tohoto hlavního úkolu... / Budeme proto muset v novém roce hodně napnout síly. (1953)*

- **enumerace**

Celkem úspěšně probíhá výkup chlebového obilí, stejně jako výkup mléka, vajec, vepřů, kde budou muset naši zemědělci dohánět zameškané. (1949)

Tak zní stalinská mírová řeč, naprosto jasná, nedvojsmyslná, pevná. / Půjde o to, abychom zvyšováním hektarových výnosů, zvyšováním krmivové základny a zvyšováním užitekivosti hospodářských zvířat zajistili lepší zásobování obyvatelstva kvalitními zemědělskými výrobky. (1953) –

V tomto příkladu má vedle enumerace dramatizující funkci také opět anafora.

- **epiteta**

– *rozvratnické pokusy vlastizrádné reakce, zlotřilé heslo, zuřivý odpor, rozvrácený stav, naléhavý úkol, svorná spolupráce, mohutné tvořivé nadání, mocný a nepřemožitelný Sovětský svaz (1949)*

– *pokojná práce, barbarská válka, váleční štváči, obrovský rozmach, mírumilovné lidstvo, moudrá, důsledná a obětavá politika, vzteklý pláč, bdělé orgány, mohutná síla, neochvějně budovat solidní základy, mocný tábor míru (1953)*

- **metafory**

– *statečný lid svým vítězstvím odvalil těžký balvan ze své cesty / živná půda úkladu / bašta reakce / vysoukáme si rukávy, abychom cifry plánů a programů proměnili v požehnané plody tvořivé lidské práce* (1949)

– *oplést národy předivem lží / choutky imperialistů / padají nebo se kymácejí vlády / svět by se již znovu zmítal v krvavých spárech války / Stalinův projev trhá předivo lží a přehlušuje hysterický pokřik / halí se do mírového pláště / zavléci národy na krvavá jatka / odstranit žábu z pramene* (1953)

- **polysyndeton**

V únorových dnech vystoupil náš pracující lid měst i venkova ve svorné jednotě, aby ubránil své revoluční vymoženosti, aby obhájil zajištěnou a nezávislou budoucnost svého nového státu... (1949)

Již po několik roků si klademe na prahu nového roku jako hlavní otázku, zda bude i nadále zachován mír, zda budeme moci i nadále pokojně pokračovat ve svém budovatelském díle. (1953)

V souvislosti se spojkami podotkneme, že K. Gottwald velmi často používal dvojici spojek „nejen – nýbrž“, která také napomáhá stupňovat a umocnit tvrzení. *(Tato otázka je dnes tím vážnější, že světový imperialisté nejen že neoslabují, nýbrž naopak stupňují své snahy o rozpoutání nové světové války. / Tedy tempo rozvoje naší průmyslové výroby se proti předcházejícím letům nejen nezabzdilo, nýbrž urychlilo. – 1953)*

- **řečnická otázka a odpověď**

A jak jsme pracovali pro udržení a upevnění míru na našem nejvlastnějším a nejdůležitějším poli, na poli výstavby našeho průmyslu a zemědělství? – Tuto otázku zodpověděla obšírně nedávná konference naší komunistické strany. (1953)

Vyřčení otázky a její zodpovězení formuloval K. Gottwald také pomocí citace, která je dalším rétorickým prostředkem.

Na otázku, zda i nyní, ve chvíli, kdy nastupuje nový rok a s ním nová vláda ve Spojených státech, zastává mínění, že Sovětský svaz a Spojené státy

mohou v příštích letech žít v míru, Stalin odpověděl: „Věřím i nadále, že válku mezi Spojenými státy a Sovětským svazem nelze pokládat za nevyhnutelnou, že naše země mohou i nadále žít v míru.“ (1953)

Ve vybraných projevech se nevyskytovaly žádné okazionalismy. Nepodařilo se nám zjistit, kdy se poprvé objevilo spojení „váleční štváči“, nicméně K. Gottwald jej používal velice často, ze spojení, které mohlo být v jisté době tzv. módní, se tak stala fráze, v podstatě až klišé. Z dalších prezidentů ji používal pouze A. Zápotocký, což potvrzuje mj. statistický údaj uvedený u slova *štváč* ve *Slovníku komunistické totality*, ze kterého vyplývá, že se slovo nejvíce používalo v 50. letech.⁶⁶ Mezi další fráze bychom zařadili spojení *vlastizrádná reakce, reakční živly, exponenti reakce, plnění plánu, mírumilovní lidé, mírová politika, tábor míru, věc míru, spiklenecké centrum, lidová demokracie a lidově-demokratický (řád/zřízení)*. I některé z těchto frází se postupem času změnily v klišé, především pak pleonasmus *lidová demokracie*. Ten spolu se slovy *práce* a *lid* používali i ostatní komunističtí prezidenti v tak hojné míře, až se jejich význam naprosto rozmělnil, vyprázdnil (proces u těchto slov přesně odpovídá sémantické inflaci).

V Gottwaldových projevech se objevují všechny znaky kreovaného světa propagandy. Nejčastěji se vyskytuje znak blízkosti, v celém projevu ve stejné míře, prostřednictvím především těchto výrazů a spojení: *my, náš, přátelé, spolupráce všech*. Dobře patrný je tento rys např. zde: „...je s námi mocný a nepřemožitelný Sovětský svaz, jenž znovu a znovu dokumentuje svou věrnost a přátelství k nám, k našim národům a k našemu státu. Ve věčném přátelství, spojenectví a stále se prohlubující spolupráci s ním a ve spojenectví s ostatními lidově demokratickými státy zajistíme naší zemi mír...“ (1949) S tímto znakem se úzce pojí znak obecnosti, který K. Gottwald vyjadřoval slovy: *všechno mírumilovné lidstvo, všem lidem, ve všech koncích světa, na celém světě, všichni, široké masy lidu, lid, každý Čech a Slovák* ap. Při popisu událostí souvisejících

⁶⁶ U lexému *štváč* je uvedena relativní frekvence výskytu v r. 1952 – 41, v r. 1969 – 1, v r. 1977 – 2; tedy [41 ppm | 1 ppm | 2 pmm]. Lexém se vyskytoval nejčastěji ve spojení *válečný/imperialistický štváč*.

s protivníkem a s bojem o mír se uplatňují znaky obecnosti, blízkosti a důležitosti, při popisu plnění hospodářského plánu také pokrokovost, trvalost a koherentnost. Některé znaky se vyskytly již v rámci příkladů použití rétorických prostředků, níže uvádíme ještě některé další.

... vystoupil náš pracující lid měst i venkova ve svorné jednotě, aby ubránil své revoluční vymoženosti... / ...tendence naší výroby je trvale vzestupná, neohrožovaná krizemi a zabezpečující rozvoj našeho hospodářství. V tomto směru je zvláště důležité, že své úkoly vcelku splnil těžký průmysl... / ... rozvinutím iniciativy širokých mas pracujících a odstraněním všech škůdců z našeho hospodářství co nejrychleji dosáhneme lepší budoucnosti a zvítězíme v boji o splnění pětiletého plánu. Nový rok přinese další upevnění našeho lidově demokratického řádu... / Tím však není nikterak řečeno, že můžeme být s rozvojem našeho hospodářství spokojeni.

Pokud tedy K. Gottwald mluvil o protivníkovi či válce, vždy jasně definoval dichotomii „my“ a „oni“ a považoval za důležité a nutné nepodporovat druhou stranu, kterou hodnotil zřetelně negativně, často v kontrastu s naopak pozitivním hodnocením socialismu (lidu, čs. státu ap.). Pokud mluvil o hospodářství, průmyslu či obecně o práci, poukazoval na pokrok, úspěchy a pevný fungující stát, ale také na nutnost neustále se zlepšovat. Tím vytváří pro recipienty zřetelný systém hodnot, o kterém by se z jejich strany nemělo polemizovat.

S hodnocením souvisí i prezentace nepřítele či protivníka, při které byl K. Gottwald především ve svém posledním projevu velice negativní. Nepřítel a jeho činnost je v projevu prezentován vždy jako *vlastizrádný, protistátní, protilidový, rozvratnický* ap. Kritika je subjektivní, ostrá a její působivost často umocňují obrazná vyjádření (viz příklad níže).

Význam procesu s protistátním spikleneckým centrem nejlépe oceníme, uvědomíme-li si, proč se nad tímto procesem rozběsnili reakcionáři na celém světě. Je směšné, nasazují-li si masku lítostivosti humanitářů američtí mordýři korejských žen, dětí a válečných zajatců, roní-li krokodýlí slzy rozsévači morových bakterií, patroni esesáckých hrdlořezů a vrahové tuniských a marockých

vlastenců. Ne, ta maska jim nesedí, za ní je stále vidět tvář imperialistických dravců. Důvod k jejich běsnění je zcela prostý. Rozdrcení spikleneckého centra znamenalo rozdrcení jedné z nejdůležitějších pátých kolon,⁶⁷ které si američtí imperialisté pěstovali v táboře míru. (1953)

Pokud srovnáme první a poslední Gottwaldův projev, lze říci, že se jeho způsob vyjadřování poměrně vyvíjel a můžeme jej považovat za výrazného a zdatného řečníka. V prvním projevu ještě nevyužíval v tak hojné míře jako v posledním projevu rétorické prostředky (metafory, hromadění přívlastků a epitet, anafory, řečnické otázky ap.), byl více obecný a byl také stručnější (i časově kratší). Jeho poslední projev byl až přesycen stylově příznakovými výrazy, byl nadměrně negativně zaměřený na protivníky, přičemž pro tuto kritiku využil nejvíce obrazných vyjádření. V posledním projevu Gottwald promlouval jednak zevrubněji, jednak k více událostem než v prvním projevu.

6.2 Projevy Antonína Zápotockého

Antonín Zápotocký se narodil 19. prosince 1884 v Zákolanech poblíž Kladna. Jeho otec Ladislav stál u zrodu Československé sociálně demokratické strany dělnické. Rodina Zápotockých byla chudá a měla deset dětí, přesto umělecky nadaného syna Antonína poslala do Mělníka na učení v kamenické dílně. V 18 letech se přestěhoval do Prahy, kde pracoval jako kamenosochař. Ihned se zapojil do činnosti sociálně demokratické mládeže, navštěvoval řečnický a výchovný kurz Dělnické akademie, brzy mu byly nabízeny významnější funkce. Od svých 23 let působil jako tajemník sociálně demokratické strany v Kladně, současně jako redaktor dělnických časopisů. V r. 1914 narukoval, stále se ale zajímal o politické dění a čím dál více inklinoval k marxistickému myšlení a sovětské praxi. Po válce chtěl bolševizovat sociální demokracii a vytvořil v rámci strany levicovou platformu. V r. 1920 byl vyslán jako delegát na II. kongres Komunistické internacionály v Moskvě a zcela nekriticky propadl bolševismu. V tomtéž roce vedl generální stávkou na Kladensku a za spoluúčast

⁶⁷ Uzuální termín *pátá kolona* se používá pro označení skupiny, která tajně působí proti svému státu a naopak se aktivně podílí na činnosti podporující ideologii či politiku protivníka.

na pokusu o levicový puč byl devět měsíců vězněn. Ve 20. letech patřil k pravicovému křídlu KSČ (tzv. Šmeralova skupina), v letech 1922–1925 byl generálním tajemníkem strany. Ve 30. letech se stal vůdcem Rudých odborů a organizátorem mostecké stávkou, neustále se zvyšoval vliv Kominterny na jeho činnost a on se stával loutkou. Krátce po okupaci byl A. Zápotocký zatčen při pokusu o ilegální přechod hranic a vězněn (nejprve ve věznici na Pankráci, poté v Drážďanech a nakonec v koncentračním táboře Sachsenhausen). Po válce se stal předsedou Ústřední rady odborů, členem předsednictva ÚV KSČ a v r. 1948 získal křeslo předsedy vlády. Po Gottwaldově smrti obsadil logicky post prezidenta (21. března 1953). S jeho funkčním obdobím se pojí další kruté politické procesy a mezi nejvýznamnější události patří měnová reforma. A. Zápotocký zemřel 13. listopadu 1957.

Zmínili jsme, že A. Zápotocký už v mládí pracoval jako redaktor několika časopisů a velice brzy začal vystupovat jako řečník. Řečnictví jej v podstatě posouvalo výše v kariéře. Mimo to již během studentských let rozvíjel svou nejprve básnickou, poté prozaickou tvorbu, ve které obsahově zpracovával rozvoj dělnického hnutí, revoluční události či chudý život na Kladensku (mezi jeho díla patří např. *Rudá záře nad Kladnem*, *Revoluční rok 1905*, *Barunka* ad.). Předpokládáme tedy, že prezident disponoval dobrými stylizačními schopnostmi. Přesto jeho projevy vykazují znaky knižnosti. Ač byl vnímán jako „lidový prezident“, vyjadřoval se spíše složitě a používal více odborných termínů než slangismů či profesionalismů. Oba analyzované projevy jsou poměrně rozsáhlé. Lze se domnívat, že je to v důsledku prezidentova zvyku dlouze řečnit.

A. Zápotocký oba projevy vystavěl podle tradičního horizontálního členění a přichází s rozšířeným oslovením: „Vážení spoluobčané, soudružky a soudruzi, bratři a sestry.“ (1954) Zajímavé je, že důsledně neoslovuje nejdříve ženy a poté muže, nahodile to střídá, stejně jako v posledním svém projevu („Drazí spoluobčané, soudruzi a soudružky, sestry a bratři.“ – 1957). Etiketa v oslovování, tedy primární oslovení žen, byla za socialismu vnímána jako

buržoazní prvek. K. Gottwald vždy oslovil nejprve soudruhy, A. Zápotocký volil jakýsi kompromis. V prvním projevu následuje po oslovení přání, které se týká udržování klidu a míru a nabádání občanů ke zmaření plánů nepřítele. Přání úspěchů a zdaru je zmíněno až v poslední větě projevu. V r. 1957 prezident řadil novoroční přání „úspěchů a zdaru při plnění úkolů“ až na závěr, po poděkování občanům za jejich *práci, lásku k vlasti, věrnost k budování socialismu, důvěru v KSČ a ve vládu*. V prvním projevu se ve stati věnoval obecně tématu zachování míru, zevrubně popsal úspěchy, ale i nedostatky v hospodářství. V posledním projevu se více věnoval politickému dění. Prostor pro popis změn v průmyslu a zemědělství je zhruba stejný jako popis válečných a revolučních změn. V prvním projevu závěr zahrnuje krátké přání, poslední projev prezident ukončil zvoláním:

Ať se dále rozvíjí naše lidově demokratická Československá republika! Ať i letošní rok je význačným mezníkem na cestě budování socialismu a tím i radostného života všech občanů naší vlasti! (1957)

Z pohledu vertikálního členění je první projev méně přehledný než poslední. Řazení témat je chaotické. V úvodu se mísí novoroční přání a je nastiňena problematika zachování míru a klidu, která je prezentována jako jeden z mnoha úspěchů. Mimo to je spojována s nutností vysoké produktivity práce, ale zároveň znovu s událostmi z r. 1948, s reakcí a s „nejlepším přítelem a spojencem Sovětským svazem“. Tyto souvislosti působí nahodile a pochvala lidu za tento „úspěch“ vyznívá naprázdno. Téma míru rychle nahrazuje zevrubný popis druhého úspěchu – Gottwaldovy pětiletky, znovu se však v rámci jejího popisu bezdůvodně zmiňují „váleční štváči“, kteří hospodářský pokrok chtěli překazit. Zpracování tématu nepůsobí celistvě a je příliš obšírné. Prezident pak poměrně eufemisticky hodnotil již zmíněnou měnovou reformu (*provedení měnové reformy nebylo věcí populární*), snažil se ji ospravedlnit a poukázat na její pozitiva (tato prezentace reformy zcela odpovídá propagandistickému pojetí). Téma hospodářství je přerušeno krátkou vsuvkou o zneškodnění „bandy Slánského“, o volbách a soudnictví. Posléze se prezident vrátil k tématu práce

v souvislosti s *nedbáním bezpečnostních předpisů, neodpovědností a odsouzením lajdáctví*. Projev končí opět tematikou míru a mírové politiky. Navaznost všech témat nepůsobí zcela logicky a jejich hierarchizace není zřejmá.

V posledním projevu je kompozice témat přehlednější. Na úvodní téma míru plynule navazuje problematika egyptské války, popis situace v Číně a na Taiwanu, „odsouzení stalinského kultu osobnosti i odsouzení chyb a nesprávností, které z této nesprávné politiky vyvěraly“, uvedené v souvislosti s revolučními událostmi v Maďarsku. Do kontrastu jsou uvedeny dobré poměry u nás, které jsou odůvodněny především správně fungujícím socialistickým řádem. Poté již přichází na řadu téma hospodářství a plnění plánu, není však znovu opomenuto ani tzv. lajdáctví v práci. Tento projev oproti prvnímu působí koherentně, a tedy srozumitelněji.

Zápotockého vyjadřování je poměrně těžkopádné, jedním z důvodů je knižnost slovosledu, kterou má být zřejmě zvýšena sugestivnost. Pokud prezident používal složený verbální predikát, často jeho části od sebe výrazně vzdaloval, což ztěžuje recepci.

My jsme za udržení míru spolu se světovým táborem míru, v čele s naším nejlepším přítelem a spojencem Sovětským svazem bojovali. (1954)

Ve svém vládním prohlášení dává vláda záruku, že snižováním cen bude i v tomto roce postupně podle stoupající produktivity práce a zásobování trhu uskutečňováno. (1954)

Podobné komplikace může způsobit přílišná vzdálenost objektu od predikátu (tyto dva větné členy jsou vazebně spjaty a měly by stát k sobě co nejbliže).

Věříme, že se ani v budoucnosti nesplní, a jsme odhodláni nadále stát na stráží, válku znemožnit, mír ubránit a možnost dalšího rozkvětu naší československé vlasti i stálé zvyšování životní úrovně jejího lidu v českých zemích i na Slovensku činorodou prací zaručit. (1954)

Verbum finitum u vedlejších vět je často řazeno na konec věty.⁶⁸

Také v období od 1. do 15. prosince, ještě v době pohnutých událostí v Maďarsku, rozvoj zemědělského družstevnictví se nezastavil. (1957)

Jistou uměleckou intenci lze pozorovat u slovosledných variant analytických tvarů verbálních predikátů – *na adresu nepřátel prohlásil jsem / mohutným rozvojem vytvořili jsme základnu* (1954) / *vládní prohlášení musí se stát základem*.⁶⁹ (1957)

Je třeba si všimnout, že se takto netypicky utvořené věty objevují hlavně v prvním prezidentově projevu, velice zřídka je nacházíme v posledním projevu. Předpokládáme, že s tímto v jisté míře uměleckým vyjadřováním souvisel vliv literární činnosti A. Zápotockého, která se postupně s přibývajícimi prezidentskými povinnostmi eliminovala. Stejnou příčinu bychom mohli také spatřovat u výskytu knižních slov, frází či přechodníků (opět více v r. 1954) – *je potřebí / je možno / bylo s to vyvolávat / uzavírajíce bilanci* (1954) / *úklad / pohříchu / přistoupivší / desorientujíc / nespokojující* (1957). V kontrastu pak stojí slangismy či expresivní výrazy – *pětiletka, tlupa, hrstka, hatit, sebranka, vyplundrovaný* ap. A. Zápotocký používal také odborné termíny. Míru jejich výskytu považujeme za přílišnou, neboť se tím projev stává srozumitelný omezenějšímu počtu recipientů. Objevují se termíny či spojení např.: *politika urychlené industrializace, sektor, konsolidace, uvolnění vázaného trhu, odčerpání přebytečné nákupní síly, zbraně hromadného ničení* (1954) / *manko, revír, mechanizace, koksovateľné uhlí, palivová situace, agrotechnické lhůty, fluktua-ce*. (1957)

Srozumitelnost textu ztěžují i složitá souvětí, hromadění přívlastků či příliš obsáhlá enumerace.

Jak blahodárně všechna během roku učiněná opatření působila na zvýšení životní úrovně našeho lidu, o tom podává nejlepší důkaz dalekosáhlé rozvi-

⁶⁸ Motivací tohoto slovosledu bude zřejmě aktuální členění (nejdynamičtější, nejzávažnější prvek je zařazen na konec věty), přesto tento jev při mluveném projevu spíše komplikuje srozumitelnost.

⁶⁹ Příklady jsou pro větší zřetelnost citlivě kráceny.

nutí našeho vnitřního obchodu a vzestup tržeb v důsledku vzestupu kupní síly obyvatelstva. (1957)

Na tempu odstraňování našich nedostatků je závislé plynulé a všestranné plnění výrobních plánů i zvyšování společenské produktivity práce, která je hlavním základem rozmnožování národního důchodu a získávání možností dalšího rozmnožování všennárodního blahobytu. (1957)

Ukázal konkrétní cesty vedoucí ke snížení horečného zbrojení, které se stává neúnosným břemenem pro lid imperialistické cíle sledujících států. (1954) – Srozumitelnější by bylo: pro lid států sledujících imperialistické cíle.

Enumerace je jedním z nejčastějších rétorických prostředků, které A. Zápotocký ve svých projevech použil. Dále se vyskytovala epiteta, metafory, anafora, syntaktický paralelismus, epanastrofy, anadiploze, příp. apostrofa, exklamacie, parenteze či citace – vybrané příklady uvádíme níže.

- **anadiploze**

Počáteční úspěchy vedli nás v roce 1951 ke zvýšení úkolů původního plánu. I tyto zvýšené úkoly plánu podařilo se splnit téměř na 99 %. (1954)

Těmto zvýšeným požadavkům neodpovídá však dnes rozvoj naší zemědělské výroby. Zemědělská výroba zůstala daleko za rozvojem výroby průmyslové. (1954)

Sledovala opět jen zájmy svého kapitalistického zisku. Tohoto zisku z konfliktu o Suezský průplav americký kapitál nesporně dosahuje, třeba i na úkor svých spojenců Anglie a Francie. (1957)

... je potřebí dalšího všestranného rozvíjení výroby a zvyšování společenské produktivity práce. Aby produktivita práce, která je opravdu základem všeho blahobytu, se dále zvyšovala, to není v moci zákonů, vládních nařízení a dekretů. (1957)

- **aluze**

Všem našim občanům v českých krajích a zvláště na Slovensku je dostatečně známo, jakých zvěrstev a násilí se maďarská kontrarevoluce proti komunistům a pokrokovým silám maďarského lidu dopouštěla. (1957)

- **anafora**

Výstavba a přestavba nebude uskutečněna jen proto, že má někdo zbožné přání ji uskutečnit. Výstavba a přestavba znamená zvýšenou práci i zvýšené náklady... (1954)

Klid a mír znamená pro nás další možnost... Mír a klid republiky byl skutečně ohrožován. (1954)

Zárukou toho je náš český a slovenský lid, usilovně budující svou vlastní tvůrčí práci socialismus ve městech i na vesnicích. Zárukou toho je naše pevné přátelství... (1957)

Jsou to škody zaviněné neodůvodněnou absencí... Jsou to škody zaviněné požáry... Jsou to i škody způsobené nehospodárností... Jsou to v nemalé míře i škody způsobené alkoholismem... (1957)

- **epiteton**

reakční emigranti, bláhové sny, škodolibá snaha, trpce litovat, zostřovat napětí, loupeživé choutky, horečné zbrojení, zbožné přání (1954)

agresorské kruhy / bezohledná násilná agrese / hrdinný odpor / válektivé síly / loutková vláda / zločinné nálety / pokojný lid / bratrovražedný boj / slabošsky ustupovala / štvavá pomlouvačná kampaň / uměle pěstované naděje / vyplundrovaná vlast / rekordní a nikdy netušená čísla / nedozírné škody / liknavé provedení / příkladná láska (1957)

- **metafora**

neskládají ruce v klín / stát na stráži / nestavěli vzdušné zámky (1954)

rozdmýchání nových konfliktů a válek / znovuvzkříšení kapitalistického panství / rozvrátit tábor míru / vrazit klín v jednotu států / (projevy) byly studenou sprchou / opatření byla uvedena v život (1957)

- **syntaktický paralelismus**

Vědí, že po míru není možno jen toužit, za mír není možno jen se modlit, mír je potřebí chránit, plány válečných štváčů je potřebí křížit a proti jejich úmyslům klid porušit a válku vyvolat je potřebí bojovat. (1954)

Byly obtíže a překážky, byly i záškodnické úklady vnějších i vnitřních nepřátel. Byly i mnozí, kteří upadali v paniku a malomyslnost. (1954)

Jsme přesvědčeni, že rozvíjení obchodních a hospodářských styků... Jsme rovněž přesvědčeni, že dosažení mezinárodní dohody mezi velmocemi... (1954)

Za jediný okazionalismus v projevech lze považovat snad jen „starou horthyovskou sebranku“. A. Zápotocký opakoval zažitě fráze a rozšířil jejich repertoár. Neustálým opakováním se vyprazdňuje význam u spojení *zvyšování produktivity práce, zachování míru / bojování za mír, rozvoj národního hospodářství, provedení výstavby a přestavby, socialistické budování, plnění úkolů, mírumilovná politika* či *uvolnění mezinárodního napětí*, znovu se také objevují *váleční štváči a kapitalisté*.

Znaky kreovaného světa propagandy nacházíme v obou projevech. Znak blízkosti se vyskytuje nejhojněji, např. v těchto spojeních: *naše země / vlast, naše práce / činnost, naše politika, náš lid, naše občanstvo, naše budování, naše národní hospodářství*, ale i *naše nedostatky*. Prezident kladl důraz i na vyjádření přátelství se Sovětským svazem, čímž nám jej taktéž přibližuje – *náš nejlepší přítel a spojenec* či *osvoboditel*. Druhým nejčastějším znakem je pokrokovost a trvalost. Tento znak se vyskytuje nejvíce v souvislosti s budováním socialismu, s hospodářstvím a s úspěchy socialistické politiky, příp. v kontrastu s nedostatky nepřítelů. V projevech se tak opakují tato spojení či fráze – *nebývalý rozmach v rozvoji průmyslové výroby / mohutný rozvoj našeho průmyslu / výroba vzrostla x-krát / v zájmu dalšího rozvoje / stále stoupající rozvoj našeho národního hospodářství*. A. Zápotocký byl výrazně zaměřen na popis změn v hospodářství, které s oblibou nadhodnocoval a o úspěších utvrzoval i občany. Názorným příkladem jsou následující souvětí z projevu

z r. 1954 (v druhém souvětí je patrný kontrast *dobře fungujících družstev s nefungujícími kapitalistickými podniky*):

Neustaneme proto v našem budovatelském úsilí, budeme dále rozvíjet naši výrobu, zvyšovat produktivitu práce a pečovat o neustálý rozvoj a vzestup materiální i kulturní úrovně našeho lidu. / Jednotná zemědělská družstva jsou velkým přínosem našemu socialistickému budování, když jejich hospodaření a výnosy v obilní i živočišné produkci předstihují soukromý sektor a dávají také členům družstva lepší existenční a kulturní podmínky, než může dát malé, roztržité zemědělské hospodaření.

Aby byl udržen pokrok a trvalost nabytých hodnot, je logické, že musel prezident zahrnout do projevů i znak nutnosti, který vyjadřuje explicitně – *je nutno / je potřeba / musíme / jediná správná cesta, příp. je cestou tvrdé práce*. Další znaky propagandy se již neprosazují tak výrazně, nejméně příkladů bychom mohli uvést ke znaku správnosti.

A. Zápotocký se k protistraně vyjadřoval zřetelně negativně, jeho kritika však nebyla nikterak vyostřená. Nepřítele pojmenovával již zažitými označeními *váleční štváči / agresoři, reakce, reakčníci, nepřátelé, zrádná emigrace, agresorské kruhy, zrádci, stoupenci válečné politiky* ap. Pro zdůraznění negativních konotací uváděl protikladně sílu socialismu v boji o mír, pevnost socialistického řádu a jeho neohrožitelnost.

Zápotockého řečnické dovednosti bychom z jeho dlouholeté praxe očekávali na vyšší úrovni. Přesto je zřetelná jistá změna ve vyjadřování mezi prvním a druhým projevem. První je více obecný, méně informačně nabitý a také méně koherentní. Prezident několikrát využil citace svých vlastních projevů, které pronesl v minulosti, nepřinesl tak nové informace nebo nový způsob ztvárnění svých myšlenek. Srozumitelnost pak mírně komplikuje uvádění konkrétních čísel a procent z oblasti hospodářství, které kvůli své četnosti a složitosti vyznívají ale na prázdno. V posledním projevu byl prezident již méně knižní a volil o něco jednodušší syntaktické konstrukce. Lépe segmentoval projev po obsahové stránce, byl ovšem více politicky angažovaný. Ačkoliv byl

A. Zápotocký autorem několika knih, nedisponoval širokou škálou rétorických prvků, kterou jsme u něj očekávali. Jeho projevy jsou pak spíše statické a čas-tými výčty dochází k retardaci.

6.3 Projevy Antonína Novotného

Antonín Novotný se narodil 10. prosince 1904 v Praze-Letňanech v chudé dělnické rodině, vyučil se strojním zámečníkem a posléze pracoval v továrně ČKD Praga – ta byla podle slov historika Jiřího Pernese „hnízdem levicových radikálů, kteří podporovali extrémistické síly v sociální demokracii a pak také vznik KSČ“.⁷⁰ A tak i A. Novotný vstoupil do KSČ (již v 17 letech), na stranickou práci byl však ještě mladý, zapojoval se proto hlavně do činnosti tělovýchovných jednot a v r. 1922 vedl letňanský oddíl na spartakiádu. Svým vysokým nasazením se brzy dostal k vyšším funkcím, v r. 1932 se stal předsedou OV KSČ v Karlíně a jako Gottwaldův stoupenec byl vyslán na kongres Komunistické internacionály do Moskvy. To započalo jeho kariéru na vysokých postech – v r. 1937 byl jmenován tajemníkem krajského vedení v Praze, následně byl přeřazen na Slovácko, kde měl uklidnit ideologický boj s bratry Baťovými. Po zakázání činnosti KSČ (v r. 1938) pracoval A. Novotný opět jako zámečník, v r. 1941 byl ale gestapem zatčen a deportován do koncentračního tábora Mauthausen. Po válce si vedoucí funkce v obnovené KSČ rozdělili především emigranti, A. Novotný získal pozici tajemníka KV KSČ v Praze, v r. 1946 byl poprvé zvolen do ÚV KSČ, výrazně se tak podílel na únorových událostech v r. 1948. Po procesu s R. Slánským a po smrti K. Gottwalda byl zvolen prvním tajemníkem ÚV KSČ. V listopadu 1957 byl A. Novotný členem delegace v Moskvě na oslavách výročí Velké říjnové revoluce, kde jej zastihla zpráva o úmrtí prezidenta A. Zápotockého. Předpokládaným nástupcem byl Viliam Široký, tehdejší předseda vlády, N. Chruščov však navrhl A. Novotného – 19. listopadu 1957 byl tak jednomyslně parlamentem zvolen na post prezidenta. Za jeho vlády byla schválena nová tzv. socialistická ústava, prezident tvrdil, že budování socialismu bylo dovršeno a v souvislosti s tím vyhlásil roz-

⁷⁰ PERNES 2003, s. 47.

sáhlou amnestii. Poměry se liberalizovali a přistupovalo se k reformním návrhům, které chtěl v r. 1967 prezident opět zmrazit. Zároveň ale ztrácel podporu *Moskvy*. Nastalé politické krize využili jeho odpůrci a reformní komunisté, odvolali A. Novotného z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ a místo něj zvolili A. Dubčeka. A. Novotný nakonec v březnu 1968 abdikoval i z funkce prezidenta a v květnu mu bylo dokonce pozastaveno členství v KSČ, z politiky se na delší dobu stáhl. Zemřel 28. ledna 1975.

O A. Novotném se traduje, že disponoval velice špatnými jazykovými dovednostmi a nízkým vzděláním. Ačkoli nechceme hodnotit modulační prvky projevu a dodržování ortoepické normy, A. Novotný byl z tohoto pohledu podprůměrným řečníkem. Často zkracoval výslovnost delších slov, měnil kvantitu, ale i kvalitu některých hlásek ([sxromažd'ěňi:], [zemeďelstvi:], [kultu:ra]), nesčetněkrát opakovaný „socialismus“ vyslovoval příliš rychle a nesrozumitelně, největší problém mu však činila výslovnost cizích slov ([demogracie]). Neočekáváme tak v projevech ani snahu o stylistické ozvláštňení nebo různorodé rétorické prostředky, prostřednictvím kterých by za běžných okolností byla upoutávána pozornost a zvyšována působivost.

V prvním projevu v r. 1958 prezident oslovil recipienty slovy: „Drazí spoluobčané, soudruzi a soudružky“ (opět tedy dal přednost mužům před ženami) a následně vyjádřil své novoroční přání *úspěchů a spokojenosti v práci i v osobním životě*. Druhou část přání formuloval v podstatě jako společný cíl: „Naši snahu a přání do nového roku je možno vyjádřit prostě: chceme, aby to byl rok dalších úspěchů v práci našeho lidu při socialistické výstavbě naší vlasti, rok míru a rostoucího přátelství mezi národy.“ Poté hodnotil úspěchy v rámci budování socialismu a politiku míru, výsledky v hospodářství a naznačil události a úkoly nadcházejícího roku. Na závěr opět pronesl přání, tentokrát nejen za sebe:

Jménem Ústředního výboru Komunistické strany Československa, vlády Národní fronty, jménem svým přeji vám všem pracujícím ve městech i na vesnicích, dělníkům, rolníkům, pracující inteligenci, ženám, mládeži i pionýrům, aby se

nám naše práce dařila, aby rok 1958 znamenal další krok k dovršení výstavby socialismu v naší zemi, upevnění míru ve světě, k zajištění šťastného a radostného života našeho lidu.

V posledním projevu v r. 1968 připojil ke stejnému oslovení jako v r. 1958 ještě *přátele*. Jeho úvodní přání vyznívá lidsky (ač přeje opět nejen za sebe, ale za celou stranu, výbory, vládu ap.), v druhé části je ale neobratné: „...abych... i jménem svým Vám popřál dospělým i mládeži všechno nejlepší, hodně zdraví, spokojenosti a úspěchů v životě i v práci, ať v závodech, zemědělství, na stavbách, v dopravě či ve vědě, kultuře, umění, ve školách, prostě všude. Přeji vám, aby práce vám přinášela radost a byla prospěšná, jak vám osobně, vašim nejbližším, tak celé socialistické společnosti.“ Poté také poděkoval občanům za podílení se na rozvoji republiky. Ve stati se zevrubně věnoval změnám v hospodářství a ekonomice, nechybí tematika mírové politiky a připomenutí nadcházejících výročí. V závěru prezident zopakoval souhrnné přání, ve kterém tentokrát využil i rétorický prvek anafory pro zdůraznění a větší působivost.

Ještě jednou vám všem, drazí spoluobčané, přeji mnoho úspěchů, mnoho radosti ve vašem životě i v životě vašich blízkých. Přejme si všichni společně, abychom za rok žili radostněji a spokojeněji. Přejme si, aby naše republika vzkvétala ku prospěchu nás všech a my žili v míru.

A. Novotný se v projevu snažil vyjádřit ke všemu, k čemu se uzuálně předchozí prezidenti vždy vyjadřovali, byl v tom ale povrchní. Především se vyhýbal rozsáhlejším, hlubším komentářům, a to hlavně v oblasti zahraniční politiky. V prvním projevu chválil úspěchy Sovětského svazu, ale vybrané příklady uváděl nahodile. Následně hovořil o Německé spolkové republice, jejíž počínání odsuzoval (vstup do NATO, podílení se na založení Evropského hospodářského společenství) a do opozice stavil *iniciativní návrhy Sovětského svazu* – opět však mluvil zcela obecně, neuvedl ani jeden konkrétní návrh. K hodnocení hospodářských úkolů připojil apel k občanům, aby nikdy nebyli zcela spokojeni s dosaženými výsledky, protože „sebeuspokojení plodí další

nedobré zjevy, které by mohly mít neblahý vliv na celou naši činnost, kdyby jim byl ponechán volný průchod. Myslím tím například projevy neskromnosti“. Neustálé a nutné plnění úkolů je tematizováno v celém projevu. Nelze přesně vymezit konkrétní témata, kterými se prezident zabýval, vše se prolíná a projev je kvůli tomu v podstatě informativně prázdný a nepřehledný. V posledním projevu poněkud lépe odděloval jednotlivé myšlenky, utvořil tematické oblasti týkající se reforem, mírové politiky, v souvislosti s výročími historických událostí souhrnně a stručně komentoval historii Československa a rovnoprávnost Slováků, vyjadřoval se i k nadcházejícím volbám. V části věnující se hospodářství popsal změny a úkoly konkrétněji, zároveň ale i odborněji. Poprvé je v projevu nekriticky hodnoceno i to, co vzniklo v kapitalistických zemích, což dokládá uvolněné poměry v zemi:

Je samozřejmé, že naše snažení nemůže být odděleno od celosvětového vývoje, ale že musíme umět využívat všeho kladného, všeho pokrokového, k čemu lidstvo dospělo a co vytvořilo, a to i toho, co vzniká v zemích kapitalismu. Nemyslím jen na hospodářství, techniku, vědu, ale i na pokrokovou kulturu a umění. Na to, co může prospět socialismu i co obohacuje náš život i práci.

Novotného jazykové ztvárnění projevů není ničím ozvláštněné, až na výjimku např. rčení (*z cizího krev neteče*) nebo zřídka kdy použitých rétorických prvků. V r. 1968 se vyskytlo jedno etapové slovo – *těšínská jablíčka* (tzv. plané naděje), slangismy a profesionalismy se v podstatě nevyskytují. Kvůli využívání některých odborných termínů a složitých souvětí nesou projevy spíše rysy administrativního stylu. V pasážích věnovaných hospodářské bilanci se tak setkáváme s termíny z oblasti ekonomie a průmyslu, např.: *operativnost výroby / administrativní aparát / zdokonalená soustava plánovitého řízení národního hospodářství / národní důchod / disproporce / deformace / růst celkové hladiny maloobchodních cen / růst průměrných mezd pracujících*. Složitost vyjadřování přisuzujeme k domněnce, že prezidentovi nejspíš nebylo řečnictví přirozené. Jeho projevy jsou význačným příkladem textů, ve kterých se realizuje více rys psanosti než mluvenosti, postrádají mj. stylizovaný kontakt s recipienty (kromě

oslovení). Některé knižní prvky (*kdož / možno / být s to / najmě*) se pak také podílejí na minimální sugestivnosti.

Obecně lze říct, že využívání rétorických figur a tropů ozvláštňuje projev a pozitivně ovlivňuje jeho recepci. Nadužívání těchto prostředků má však opačný efekt. Novotného projevům dominuje **enumerace**, bohužel však v příliš hojné míře a obsáhlosti, což vede ke ztrátě recipientovy pozornosti. Uvedme dva typické příklady, které zároveň ilustrují komplikovanost větné stavby.

Dokonalejším řízením mají být vytvořeny předpoklady k překonání dosavadních nedostatků, zvýšena operativnost výroby a odpovědnost nižších hospodářských orgánů, sníženy vysoké stavy administrativního aparátu, a co hlavní, zvýšena účast pracujících na řízení hospodářství a správě veřejných záležitostí, abychom vyráběli více, lépe a levněji. (1958)

Náš další socialistický rozvoj, a to je si třeba uvědomit, musí probíhat ruku v ruce s celou naší zahraničně-politickou koncepcí, jejímž cílem je dále rozvíjet vzájemné přátelství a spojenectví a spolupráci se Sovětským svazem, s druhými socialistickými zeměmi, spolu s nimi řešit problémy socialismu, poznávat navzájem své zkušenosti, učit se jeden od druhého a tím přispívat ke společným úspěchům teorie a praxe socialismu, jakožto nového, spravedlivého, na vědeckých základech marxismu leninismu založeného řádu lidstva. (1968) – V tomto příkladu je využito nejen enumerace ale i hromadění přívlastků (v podstatě enumerace vlastností), což ještě více komplikuje srozumitelnost celého souvětí.

Aby nebyl projev pouhým výčtem informací, místy A. Novotný využil **epiteta**, nejedná se ovšem o neobvyklé přívlastky – *rostoucí přátelství / světodějné úspěchy / smělé plány / přitažlivé myšlenky / mohutný tábor socialismu / slavné svědectví / nedobré zjevy / neblahý vliv* ap. Mezi sugestivní rétorické prvky je řazeno také **polysyndeton**, které by mělo zvýšit dynamismus řeči, ale také do ní vnést patos. I tato figura se místy vyskytuje v projevech A. Novotného.

*Je třeba, abychom při všem našem počínání byli skromní, abychom ro-
zumně uvažovali o našich možnostech a abychom všechny otázky, všechno, co
děláme, posuzovali z toho hlediska, zda to odpovídá zájmům celé společnosti,
zájmům našeho lidu. (1958)*

*...vše závisí na tom, jak budeme hospodařit, jak a za kolik budeme vyrá-
bět, na jaké technické úrovni a jak kvalitní výrobky budeme nabízet na domá-
cím i zahraničním trhu, jak využijeme naší půdy k tomu, abychom z ní dostali
co nejvíc... (1968)*

V projevech se sice téměř nevyskytují rétorické prostředky, lze v nich ale identifikovat řadu znaků kreovaného světa. Pro každý ze znaků Lotkovy typologie lze uvést dostatek typických příkladů. A. Novotný vytvářel recipientům představu, že to, o čem mluvil, se týkalo všech, patřilo to všem a byl to výsledek společné práce a úsilí. Blízkost, ale zároveň obecnost jsou znaky, které se projevují nejzřetelněji, např.: *naše snaha, vlast, práce, společné úsilí, možnosti, země, lid, komunistická strana, republika, společnost, hospodářství, politika, dějiny, ozbrojené síly, bohatství* a také *všichni společně, všechno lidstvo, všichni voliči, vše kladné, vše pokrokové, všechny země / národy / socialistické republiky, všechny mírumilovné síly, všechny otázky, všechno, co děláme, většina obyvatel světa* ap. Dobrým příkladem je i toto souvětí: „Jako by nevěděli, že naše závody, naše hospodářství a všechno, co máme, patří všemu lidu a že všichni je musíme opatrovat jako vlastní.“ (1958) Znaky pokrokovosti, trvalosti, koherentnosti a nutnosti spolu vytváří představu světa jistot neustále se rozvíjejícího a stojícího na pevných základech, vyjádřeno např. takto: *další výrazné posílení věcí socialismu a míru / socialistické země dosáhly nových velkých pokroků / ještě více se upevnila jednota našeho lidu / ještě více se upevnilo lidově demokratické zřízení v naší zemi / rozvoj celého národního hospodářství a soustavný vzestup hmotné a kulturní úrovně lidu / radosti si musíme dobývat sami usilovnou společnou prací / další rozvinutí tvůrčích sil / pevně semknuti kolem Komunistické strany ... můžeme opravdu s důvěrou hledět do budoucna. Tato důvěra má svůj základ v jednotě našeho lidu / plnění odpovědných úkolů /*

vytvořená jednota dělnické třídy a pracujícího rolnictva... se stala základnou / další růst životní úrovně / To nesmí zastřít vážný úkol přednostního rozvoje Slovenska ap. Zvýšit přesvědčivost těchto tvrzení napomáhají zbývající znaky – správnost a důležitost (neobyčejně důležité / významné / naše cesta je správná / Historie těchto deseti let je slavným svědectvím vysoké politické vyspělosti...). Znak nutnosti (resp. jeho transformace v povinnost) se mj. realizuje formou modálního slovesa *muset*, které A. Novotný použil v projevu z r. 1968 celkem 14krát.⁷¹

A. Novotný ve svém projevu hovořil především o obecných tématech a hospodářství, pokud se vyjadřoval k zemím Západu, protivníkům, v souvislosti s jejich politikou, zřetelně dával najevo nesouhlas, ale nebyl krajně kritický ani nepříteli neosočoval, promlouval poměrně diplomaticky. Zřetelně ovšem kategorizoval „dobro“ a „zlo“ – viz příklad níže.

Za mír vystupují také další země, které se osvobodily z koloniálního panství, a tvoří dnes spolu se socialistickými zeměmi mohutné pásmo míru zahrnující většinu obyvatel světa. Prostí lidé ve všech zemích stále jasněji vidí, kdo upřímně brání mír a kdo jej ohrožuje. (1958)

Nejčastěji nepřátele označoval jako *kapitalisty* nebo *imperialistické kruhy*, příp. ostřeji jako *politicky zprofanovanou reakční buržoazii*, jejich činnost pak jako *válečnou agresi*, *obnovení militarismu* a *uvolnění cesty revanšismu*. Na opozici neútočil, raději poukázal na úspěchy socialismu a Sovětského svazu, od kterého by se protivníci měli učit mírové politice ap. Z neustálého chválení socialistického zřízení se ovšem z některých vět či slovních spojení stávají prázdné fráze. Především zaznívá nesčetněkrát *rozvoj*, a to hlavně *rozvoj socialistické společnosti* a *rozvoj celého národního hospodářství*. Spojení *mírová* či

⁷¹ Ze všech námi vybraných projevů je v r. 1968 výskyt slovesa *muset* největší. V četnosti následuje Svobodův projev z r. 1969 (10krát) a Havlův projev z r. 1990 (8krát). Domníváme se, že to souvisí s událostmi, které těmto projevům předcházely – jedná se o přelomové roky, ve kterých byl nejprve komunistický režim ohrožen a znovu upevňován, v r. 1990 byl pak svržen. Je tedy zřetelně reflektována doba společenských změn a souvisejících nutných kroků do budoucna.

mírumilovná politika je v té době už několik let sémanticky vyprázdňené, obdobně také *věrné přátelství s bratrským Sovětským svazem*.

Souhrnně bychom hodnotili projevy prezidenta A. Novotného z pohledu zásad rétorického stylu jako nezdařilé a jeho styl se nijak významně nevyvíjel. Ačkoliv je dodrženo horizontální a vertikální členění, v prvním projevu je méně přehledná a srozumitelná hierarchizace témat, která se navzájem prolínají. V projevech chybí mnohé rétorické prvky, jež by zastaly funkci zde chybějící dobré hierarchizace, pomohly by recipientovi orientovat se v textu a udržovaly by (příp. aktivizovaly by) jeho pozornost. Novoroční projev prezidenta by měl být srozumitelný široké veřejnosti, ke které se obrací, z tohoto pohledu se A. Novotný vyjadřoval příliš komplikovaně, staticky a jeho projevy bychom určili spíše ke čtení, než k poslechu, značně v nich převažují rysy psanosti.

6.4 Projevy Ludvíka Svobody

Ludvík Svoboda se narodil 25. listopadu 1915 v Hroznatíně u Velkého Meziříčí. Svobodovi nepatřili mezi chudé dělnické rodiny, vlastnili zemědělské hospodářství, krátce po Ludvíkově narození ale jeho otec zemřel. Ludvíkova matka se po čase znovu vdala a Ludvík nakonec vyrůstal s dalšími pěti sourozenci. Přesto ho rodiče podporovali, vystudoval jak měšťanskou školu, tak zemskou hospodářskou školu, poté získával praxi v Rakousku. V r. 1915 se nevyhnul odvodu, chtěl však co nejdříve přejít do ruského zajetí, odtamtud se pak brzy dostal do čs. legií. Účastnil se důležitých bitev u Zborova či Bachmače a válku končil v hodnosti kapitán s mnoha vyznamenáními. Doma se znovu ujal rodinného statku, od r. 1922 se ovšem stal důstojníkem Čs. armády a byl povolán do Podkarpatské Rusi. Prošel řadou funkcí, mj. působil i jako učitel maďarštiny. Během okupace se nejprve zapojil do odbojové organizace *Obrana národa*, poté vedl čs. jednotku v Polsku. Prošel sovětským zajetím, od r. 1941 velel 1. čs. samostatnému praporu v Sovětském svazu. Těšil se podpoře u Gottwaldovy komunistické emigrace, jeho vojenská hodnost tak rychle stoupala. Po válce se L. Svoboda vrátil jako apolitický ministr národní obrany.

V r. 1948 oficiálně vstoupil do KSČ, zanedlouho ale začal upadat v nemilost, mj. protože chtěl vybudovat armádu dle legionářských tradic. V r. 1949 se uskutečnila velká čistka v armádě, L. Svobody se vyhnula, následující rok jej ale K. Gottwald odsunul z ministerského postu, v dalších letech byl zbaven i funkce náměstka předsedy vlády a funkce předsedy Čs. státního výboru pro tělesnou výchovu a sport. V r. 1952 byl vyslýchán pro sabotáž výstavby čs. armády dle sovětského vzoru a krátce vězněn. Po propuštění se vrátil do hrozatínského JZD, v r. 1954 byl ale rehabilitován a získal funkci náčelníka Vojenské akademie Klementa Gottwalda, pracoval také ve Vojenském historickém ústavu. Po abdikaci A. Novotného byl na návrh A. Dubčeka zvolen prezidentem (30. března 1968). Ze začátku podporoval reformátory, po tzv. Pražském jaru se ale podvolil diktátu *Moskvy*. Celé jeho další funkční období je spjato s normalizací, napomohl jí mj. tím, že prosadil G. Husáka do funkce 1. tajemníka ÚV KSČ, jako prezident pak výrazně ztratil vliv. Kvůli svému špatnému zdravotnímu stavu nebyl schopen od r. 1974 svou funkci vykonávat, úpravou Ústavy byl nakonec v r. 1975 úřadu zbaven. L. Svoboda zemřel 20. září 1979.

Jak jsme výše naznačili, L. Svoboda patřil mezi vzdělanější prezidenty. Po druhé světové válce se věnoval také psaní memoárů, vydal sedm knih – nejznámější nese název *Z Buzuluku do Prahy*, dále se jedná např. o vzpomínkové knihy *Cestami života I–II* či *Deník z doby válečné*. Z biografické literatury jsme se nedočetli o Svobodově řečnické praxi, přesto se domníváme, že se jeho zkušenosti s psaním promítly i v jeho projevech a očekáváme u něj širší slovní zásobu a schopnost dobře formulovat myšlenky.

První projev L. Svobody má neostrou hranici mezi úvodem a statí, resp. úvod je poměrně rozsáhlý, velice patetický a prolíná se s úvodní částí statí. Recipienty oslovil „Mojí draží spoluobčané“ – zbavil se tedy tzv. soudruhování a zdůraznil blízký vztah k adresátům. V úvodu nastínil atmosféru prvního dne nového roku, mj. projev zasadil i do určitého prostředí (*Mluvím k vám z Pražského hradu...*). Předpokládáme, že patos v úvodní části projevu vychází

ze snahy co nejobektivněji, neutrálně zhodnotit r. 1968 a přitom zdůraznit vážnost situace. Prezident si byl vědom rozčarování ve společnosti ze srpnových událostí, nebránil se tak projevit své emoce se záměrem získat důvěru u recipientů, viz příklad níže.

Hovořím k vám v prvních hodinách roku nového a je mi, jako byste vy všichni, kdo mě posloucháte, byli přede mnou, ve vašich očích vidím plno zvědavosti, zájmů i nadějí. V některých i obavy. Chápu vaše pocity. Vždyť nejsem jen s vámi, jsem také jedním z vás. (1969)

Vzápětí ovšem pokračoval v tradiční komunistické rétorice:

A naprostá, zdrcující většina našich občanů správně pochopila, že nový rozkvět naší vlasti lze založit jedině na důsledném naplňování principů socialismu. Na rozvoji jeho demokratičnosti, oné hluboce lidské podstaty, kterou do dějin světa přinesl. (1969)

Více se k těmto významným událostem nevyjádřil, což je mj. také projev propagandy – tedy zjednodušení, selekce informací či „falešná“ interpretace.⁷² V podobném duchu popsal úkoly a změny nadcházejícího roku, nutnost znovu nastartovat ekonomiku a hospodářství, konkrétněji se vyslovil také k bytové výstavbě. Nezdráhal se uznat, že se stát nacházel v obtížné situaci, „hospodářství země se po řadu let vyvíjelo nepříznivě“ a že „na všechno stejně nestačíme“. Důrazně proto nabádal občany k podílení se na reformách. Z pohledu vertikálního členění témata srozumitelně hierarchizoval.

Již uprostřed projevu v souvislosti s tématem federalizace státu stručně přál oběma republikám úspěchy. V závěru konkretizoval adresáty svého přání, které formuluje jako vybízení k poctivé práci zaručující štěstí. Pro zdůraznění volil navíc exklamaci zahrnující i syntaktický paralelismus a enumeraci:

Ať je tento rok dobrým rokem pro naše národy. Ať je to rok míru, rok pokroku, rok úspěšné práce. A v tomto duchu přeji i vám všem osobně dobrou pohodu. (1969)

⁷² SCHNEIDEROVÁ 2013, s. 313.

V posledním projevu byl L. Svoboda velice stručný a jeho projev byl informačně prázdný. Nelze proto zřetelně definovat horizontální, ale především vertikální členění. Adresáty oslovil „Drazí spoluobčané“, stejné oslovení zopakoval i v závěru, který zahrnuje krátké přání: „Přeji vám všem šťastný nový rok, pevné zdraví, dobrou pohodu a hodně radosti z dobře vykonané práce pro další rozkvět naší socialistické vlasti.“ Ve stati se snažil shrnout předcházející rok, nebyl ovšem vůbec konkrétní a v podstatě pouze vyzdvihl úspěch výstavby socialismu. Za spolupráci na dosažených výsledcích (které nijak nedefinoval) děkoval občanům. Dalším tématem je pak budoucnost, kterou viděl v posílení mezinárodních vztahů a dalším upevňování přátelství se Sovětským svazem. V posledním projevu výjimečně zcela chybí téma hospodářství.

Vyjadřování L. Svobody je často obrazné, vzletné až patetické a působivé. Poslední jmenovanou vlastnost podporují nejen rétorické prvky, ale také tvary sloves rozkazovacího způsobu (*přejme, vycházejme, dejme, mějme, spojme, budme*) a užívání jednoduchých krátkých vět, někdy i větných ekvivalentů. Podporují dynamiku projevu a napomáhají zdůraznit vybrané myšlenky. Objevují se ovšem pouze v prvním projevu. Naopak v posledním projevu se vyskytují především složitější souvětí.

Nevěřím na osud. Dějiny tvoří lidé. / Byly i pokusy zneužít ho k záměrům cizím našemu snažení. Nevyhnuli jsme se chybám a nedůslednostem. / Co nám letošní rok přinese? Tuto otázku si dnes klademe všichni. Vy i já. Věřte mi, rád bych vám řekl, že se nám všechno bude dařit. Rád bych vám slíbil, že všechno brzy bude. Ale nemohu to učinit. Nebylo by to odpovědné. (1969)

Vzletné fráze přispívají k slavnostnímu rázu projevu, některé jsou ale natolik patetické, že lze předpokládat, že je recipienti vnímali jako klišé, např.: *S bolestí v srdci / ... činím tak z celého srdce... / Leží mi na srdci (zejména tíživé bytové podmínky) / Chtěl bych proto z celého srdce poděkovat vám všem... / upřímné úsilí / velké dílo socialismu / Je to výraz hlubokého, krásného vztahu většiny lidu k naší zemi.* Mezi okazionalizmy bychom příp. zařadili tzv. polednovou politiku, žádné další se ale ve Svobodových projevech neobjevily. Stejně

ně tak se v nich nevyskytují slangismy nebo profesionalismy, L. Svoboda se také snažil vyhýbat odborným termínům. Naopak se nebránil knižním výrazům a slovním spojením (*bývá už tak / namnoze / budiž / poněvadž / kdož / kořistění / nerozborný*). Rys knižnosti, psanosti i literárnosti projevů dále umocňují hojně využívaná epiteta a metafory. L. Svoboda z rétorických prostředků dále použil syntaktický paralelismus, tautologii, enumeraci, anadiplozi, anaforu či řečnickou otázku, více viz příklady.

- **anadiploze**

Každý z nás má ve svých vlastních rukou aspoň část toho věčného pohybu k budoucnosti. A budoucnost bude taková, jakou si ji my sami připravíme. / A to bylo zdravé, obětavé a pokrokové úsilí. Úsilí, aby socialismus... / Kam se ohlédneme, čeká na nás všude množství práce. Práce těžké, ale práce, která slibuje... (1969)

- **enumerace**

Příspět by k tomu musel každý podnik a závod, každý okres, město a vesnice, každý jednotlivec, my všichni, vy i já. (1969)

... a nemilosrdně odsoudit pohodlnost, netrpět lajdáctví, nekázeň a kořistění na výsledcích práce ostatních. (1969)

*Na závěr se ještě jednou obracím k vám všem, dělníkům i technikům na závodě, k vám družstevníkům a pracovníkům státních statků, k vám, naši technické inteligenci, k vědeckým pracovníkům, pedagogům, k vám umělcům a kulturním pracovníkům. Obracím se k vám, naše ženy, které se staráte o výchovu dětí i rodinné teplo našich domovů. Obracím se i k vám, mladí lidé, kteří musíte být připraveni... (1969) – V tomto výčtu se projevuje i syntaktický paralelismus (*obracím se k vám*).*

- **epiteton**

čerstvé zkušenosti / dějinný smysl / vášnivá kritika / zdrcující většina / upřímné úsilí / svízelná cesta / spolehlivý základ dalšího rozvoje / vážné chyby / tíživé podmínky / beznadějně termíny / hluboký, krásný vztah / čestní vlastenci (1969)

světodějný význam / pevné tvary / nezvratná skutečnost / příznivé podmínky / nadějný vývoj / pevné přátelství / nerozborná jednota / vznešené úkoly (1974)

- **metafora**

kameny ožehnuté ohněm válek, tyto mlčenlivé svědky dob nepříznivých / země byla přímo jevištěm významných událostí / plody usilovné práce lidu / dokořán otevřely brány všem tvořivým silám / zápas jiných generací / náš lid je pánem ve své zemi / život států / není takový čarovný proutek, jehož mávnutím by se zrodil nějaký československý zázrak / mnohé podniky by jistě naříkaly / energický boj za ozdravení naší ekonomiky / začaly se scházet prostředky (1969)

život národů / jak se rok s rokem schází / ve víru druhé světové války uprostřed těžkých zkoušek a zápasů za osvobození našich národů / velká mírová iniciativa... přináší již své plody (1974)

- **syntaktický paralelismus**

Váš zájem je i mým zájmem, vaše starosti jsou i mými starostmi. / Nebyl to lehký rok pro nikoho z vás, nebyl lehký ani pro mne. / Věřte mi, rád bych vám řekl, že se nám všechno bude dařit. Rád bych vám slíbil, že všechno brzy bude. (1969)

- **tautologie**

Prožili jsme pak všichni těžké, přetěžké zkoušky. (1969)

Ze znaků kreovaného světa propagandy se nejvíce uplatňuje znak blízkosti. L. Svoboda ve svém prvním projevu jasně dával najevo rovnost a sounáležitost všech. Vedle tradičního formulování tohoto znaku (*naše země, naše komunistická strana, naše suverenita, naše vlast, naše snažení*) se setkáváme i s těmito sugestivními větami: *...nejsem jen s vámi, jsem také jedním z vás. Váš zájem je i mým zájmem, vaše starosti jsou i mými starostmi. / A budoucnost bude taková, jakou si ji my sami připravíme. Ano, my všichni společně. / Mějme všichni na paměti naši společnou odpovědnost za náš společný stav. Blízkost L. Svoboda vyjadřoval také tím, že svůj projev považoval za rozhovor s recipienty (*Hned na počátku našeho rozhovoru vám chci říci... – 1969*).*

V tomto případě bychom ale očekávali více řečnických otázek, v projevu se objevily jen dvě. V prvním projevu se také hojně vyskytuje znak obecnosti (*každý z nás / všenárodní aktivita / všichni / všechno / každý z nás / většina lidu*). Znaky koherentnosti, trvalosti a nutnosti se objevují řidčeji (... *záměry a cíle naší polednové politiky představují hodnoty trvalé, pevné a zavazující. / Budoucnost své vlasti vidíme v socialismu. Jiné cesty pro nás není. / důsledným plněním vytvoříme spolehlivý základ dalšího rozvoje naší země / výstavba má být prvořadým politickým úkolem / rok další konsolidace státu*). V projevu z r. 1974 se nejvíce vyskytuje znak pokrokovosti a koherentnosti, další znaky se v něm téměř neobjevují (... *výstavba socialismu... nabývá i v naší zemi stále výraznějších a pevnějších tvarů a úspěšně se rozvíjí. / Dnes je u nás socialismus... nezvratnou skutečností. / ... Československo je nyní zkonsolidovaným, prosperujícím socialistickým státem a pevným článkem socialistického společenství. / nerozborná jednota se Sovětským svazem*).

L. Svoboda až na skromné výjimky nehovořil o nepříteli, o opozici. V r. 1969 se zabýval pouze naším státem, nevěnoval se problémům mezinárodní politiky či již tradičnímu tématu *boje o mír*. V r. 1974 zmínil „odpor reakčních sil“ a posílení mezinárodního postavení naší republiky díky uskutečňování mírové politiky. Žádným dalším způsobem protivníka nehodnotil. Kategorie dobra a zla nedefinoval naprosto zřetelně, spíše je podprahově podsouval recipientům. Dokonce v r. 1969 připouští, že mohou mít recipienti jiný názor – *Můžeme se různit v názoru na to, co bylo dobré a co špatné. Co ale všichni potřebujeme nejvíce, to jsou ne slova, ale skutky. Dnes je zapotřebí méně hesel, deklamací a frází i méně okázalých projevů věrnosti našim cílům, ale více poctivé práce*. Prezident si částečně protiřečil, neboť v této ukázce odsuzuje řečnění a mluvnost v protikladu k činům, sám však málomluvný není (projev z tohoto roku je poměrně rozsáhlý).

Mezi Svobodovými projevy je právě rozsah nejvýraznějším rozdílem. Pokud bychom chtěli hodnotit vývoj stylu a řečnických dovedností, musíme zohlednit zdravotní stav L. Svobody. Domníváme se, že právě kvůli špatnému

zdraví na konci jeho funkčního období je poslední projev tak krátký a informačně prázdný. L. Svoboda také opustil od literárnosti a knižnosti ve svém vyjadřování, které bylo typické pro jeho první projev. Jeho zkušenosti s psaním memoárové literatury se zřetelně promítly zvláště do jeho prvních novoročních projevů. Jeho styl byl zpočátku velice sugestivní, dobře pracoval s rétorickými prvky, v jistých chvílích byl ale příliš patetický.

6.5 Projevy Gustáva Husáka

Gustáv Husák se narodil 10. ledna 1913 v Bratislavě-Dúbravke. Ačkoliv pocházel z chudé rodiny, vystudoval gymnázium a Právnickou fakultu Komenického univerzity v Bratislavě. Již na střední škole se zapojil do Komunistického svazu mládeže, jakmile se dostal na vysokou školu, vstoupil do KSČ. Patřil ke generaci, pro kterou byla typická bezmezná víra v politiku SSSR⁷³. V r. 1944 se zúčastnil Slovenského národního povstání jakožto místopředseda povstalecké Slovenské národní rady. Kruté povstání trvalo 80 dní, G. Husák se přesunul na Ukrajinu a posléze do Moskvy. Po válce se vrátil zpět na Slovensko a stal se tzv. pověřencem vnitra (řídil mj. SNB a StB), členem ÚV KSČ a také členem předsednictva ÚV KSS. Jeho rostoucí kariéru ovšem zastavilo obvinění z „buržoazního nacionalismu“ a v r. 1954 odsouzení na doživotí. Nakonec se ale v r. 1960 z vězení dostal díky vyhlášené amnestii, v r. 1963 byl rehabilitován. M. Lustigová popisuje jeho další kariérní postup: „Husák se v 60. letech řadil k reformnímu proudu KSČ. Přesto se po srpnové okupaci v r. 1968 pragmaticky postavil na stranu Moskvy. Obraty v Husákových názorech nebyly nic neobvyklého. Brzy nahradil Dubčeka v čele KSČ a dočkal se tak jisté satisfakce za léta strávená ve vězení. Československo s Husákem vykročilo směrem k tzv. normalizaci. [...] Husákův režim čelil kritice kvůli nedodržování lidských práv.“⁷⁴ G. Husák byl tedy po odsunutí L. Svobody z postu zvolen prezidentem (29. května 1975), abdikoval až po zvolení Čalfovy

⁷³ LOUŽEK 2002, s. 34.

⁷⁴ LUSTIGOVÁ, [online].

vlády „národního porozumění“ (10. prosince 1989). Již od 70. let se jeho zdravotní stav výrazně zhoršoval, G. Husák zemřel 18. listopadu 1991.

G. Husák byl ze všech komunistických prezidentů nejnvdělanější. Jako doktor práv se zařadil mezi nepřilíš početnou slovenskou inteligenci. Už při studiích působil jako redaktor několika revue (především se angažoval v časopise *DAV*), sám založil časopis Spolku socialistických študentov s názvem *Šíp*. Byl zvyklý dopisovat do novin, publikovat svoje projevy a řečnit. Pro jeho projev byla typická kombinace slovenštiny a češtiny, často nazývaná jako tzv. českoslovenština. V prvním projevu převládá čeština, jen místy se vyskytla slova ve slovenštině, ve výslovnosti je ovšem vliv druhého jazyka zřejmý. Poslední projev je již pronesen zcela ve slovenštině. V českých denících byly Husákovy projevy přepisovány výhradně do češtiny. Předpokládáme, že se v novoročních projevech promítnou Husákovy zkušenosti redaktorské i řečnické.

Husákovy projevy mají zřetelnou strukturu odpovídající horizontálnímu členění. G. Husák v prvním projevu oslovil recipienty celkem čtyřikrát, pozdravy v rámci stati mají patrnou funkci znovu vzbudit pozornost. G. Husák již volil způsob zdravení podléhající etiketě, oslovil tak nejprve ženy, poté muže – *Drazí spoluobčané, soudružky a soudruzi...* (takto zdravil recipienty po každé až na výjimku úvodního pozdravu v projevu z r. 1976). V úvodu obou projevů přál občanům *dobré zdraví, úspěchy v práci, radost ze života, pohodu a štěstí v rodinném a osobním životě* (1976) / *prožití roku ve zdraví a pohodě a úspěchy v práci* (1989). Stať již neobsahuje výrazné rozdělení na část popisující významné události předešlého roku a na část zahrnující podrobnou hospodářskou bilanci. Představují spíše povšechnou stručnější bilanci. V závěrečné části G. Husák zopakoval přání, kladl důraz na přání úspěchů v práci, v posledním projevu také za tuto práci občanům poděkoval. (V prvním projevu se děkování jak občanům, tak politikům různě vyskytuje v rámci celého komunikátu.)

V prvním projevu G. Husák připomněl několik dle jeho slov významných událostí uplynulého roku, např. některá výročí, spartakiádu a dále plnění hos-

podářského plánu, přičemž uváděl vždy konkrétní úspěchy. V další části se věnoval stanovení úkolů pro další rozvoj a nastínil směřování zahraniční politiky. Témata jsou srozumitelně řazena a členěna, nejsou ale hlouběji rozvedena. Druhý projev je ještě stručnější a neobsahuje zřetelné tematické bloky. Nejedná se o typickou bilanci předešlého roku, G. Husák pouze kladl důraz na nutnost přeměny a stanovení nových způsobů, jak rozvíjet stát, plnit nové obtížné úkoly ap., nicméně tyto způsoby nejsou recipientům nikterak vysvětleny, jsou jen obecně vyjmenovány. Ke konci projevu se také věnoval zahraniční politice. Změna klasické tematické výstavby projevu z předchozích let je pochopitelně motivována výraznými změnami v politickém životě v r. 1989. Prezident svými všeobecnými tezemi zastíral problémy a krizi socialismu (opět se jedná o rys propagandy – zjednodušování). Poprvé také připustil spolupráci s „kapitalistickými zeměmi“ (*Sme odhodlaný rozvíjať všestranné styky, najme politické, ekonomické a kultúrne so všetkými krajinami bez ohľadu na spoločenské zriadenie na základe rovnoprávnosti a vzájomnej výhodnosti.*).

G. Husák se vyjadřoval srozumitelně, nepoužíval příliš ozdobných prostředků ani příliš složitých souvětí či slovních spojení, recepci textu mohly ztěžovat snad jen časté enumerace. V prvním projevu prezident využíval i některé rétorické prostředky, často kumuloval přívlastky, které byly nezřídka ozvláštněny, zatímco v posledním projevu se tyto prvky téměř nevyskytují. Prezident v projevech nepoužil žádné slangismy, profesionalismy ani okazionalismy, nevyskytují se v nich ani výrazné projevy knižnosti či literárnosti. Odborné termíny a spojení byly použity hlavně v hospodářské bilanci, např. *stabilita celkové hladiny maloobchodních cen, zásobování vnitřního trhu, sociální program, roční úhrn, investiční výstavba, konvenční výzbroj, intenzifikace hospodářství* ap.

Rétorických prostředků G. Husák využíval poskrovnu, kvůli tomu jeho projevy působí poměrně staticky. Nejčastějším prvkem byla již zmíněná **enumerace**, která má působit sugestivně a dramaticky. Opakované užití této figury však tyto účinky postrádá, naopak ztěžuje recipientům udržování pozornosti.

Výsledky, kterých jsme loni a v uplynulých pěti letech dosáhli, v upevnění politické jednoty všech společenských tříd a vrstev, našich národů a národností, rozvoji hospodářství, růstu životní úrovně a v zabezpečování sociálních jistot, ve vzdělanosti, vědě a kultuře prokazují, že jdeme správnou cestou. (1976)

Chci dnes znovu poděkovat pracovníkům průmyslu, zemědělství, stavebnictví, dopravy, obchodu, zdravotnictví, vědy, školství a kultury a všech úseků, našim dělníkům, družstevním rolníkům, inteligenci, všem, kteří se svou poctivou prací podíleli na dosažených výsledcích. Naše uznání a dík patří členům a funkcionářům strany i všech organizací Národní fronty, pracovníkům Národních výborů, státních a hospodářských orgánů, příslušníkům ozbrojených složek, všem, kteří přispěli k úspěšnému splnění linie 14. sjezdu Komunistické strany Československa. (1976)

S tým súvisí nevyhnutnosť vyššieho tempa, uplatňovania štrukturálnych zmeň v ekonomike, v progresívnych technológií a inovácie výrobkov, zvýšenia ich technickej úrovne a kvality, lepšie zhodnocovanie zdrojov, využívanie možností medzinárodnej del'by práce a zvýšenia konkurenčnej schopnosti našich výrobkov na svetových trhoch. (1989)

Mezi prvky ozvláštnění Husákových projevů řadíme **epiteta**, příp. **metafory**, které převažují v první projevu. Např.: *vlast rozkvétá v míru / zápas našeho lidu / slavné májové dny / hluboké přeměny / vítězná cesta / jít vždy po boku Sovětského svazu, našeho věrného přítele / historické zkušenosti / rozhodující záruka / mírový rozkvět / nezapomenutelná slavnost mládí / plnění svého šlechetného mateřského poslání / masová iniciativa / nespočetné příklady číno-rodého vlastenectví / tvořivá atmosféra / lidu prospěšná politika / obětavé družstevní rolnictvo / zdatná inteligence / mohutná základna / bohaté zkušenosti / nevyhnutý a nezvrátitelný proces / poctivá, svedomitá a kvalitní práce / výročí hanebné Mníchovské dohody / naliehavé otázky.*

Výskyt ostatních rétorických prostředků je téměř bezvýznamný. Zřetelné zdůraznění a sugestivnost přináší pouze **polysyndeton**, příp. **syntaktický paralelismus**.

Proto, abychom udrželi a dále zvyšovali životní úroveň, abychom uspokojovali rostoucí hmotné a kulturní potřeby občanů, abychom s plnou odpovědností, s pohledem do budoucna zabezpečovali trvalý, všestranný rozvoj naší socialistické společnosti. To byl a je smysl práce komunistické strany i všech složek Národní fronty. To je pokrokový a revoluční úkol dnešní doby. (1976)

Hojně se v Husákových projevech vyskytují znaky kreovaného světa propagandy, opět hlavně v prvním projevu. Nejvýrazněji jsou uplatněny znaky pokrokovosti, trvalosti, koherentnosti a nutnosti. V prvním projevu se ještě opakovaně objevují znaky obecnosti a blízkosti, v posledním projevu jich značně ubylo. Představa pokrokovosti, vyspělosti a zároveň jednoty a pevných základů socialistické společnosti je důsledně utvářena těmito slovními spojeními (v příkladech se objevují i další zmíněné znaky propagandy, neboť se často prolínají):

– ve znamení upevňování naší socialistické společnosti / našeho úsilí o splnění všech úkolů / hlavní úkoly plánu byly úspěšně splněny s předstihem / udělali jsme velký krok kupředu při upevňování hospodářské síly naší země / Pevností našeho hospodářství a dynamikou jeho rozvoje se období páté pětiletky zařazuje mezi nejúspěšnější v celém našem vývoji. / všestranný vzestup hmotné a kulturní úrovně lidu / výrazného pokroku jsme dosáhli / chceme zabezpečit pokračování a rozvoj všech pozitivních stránek vývoje (1976)

– Výsledky, kterých jsme loni a v uplynulých pěti letech dosáhli, v upevnění politické jednoty všech společenských tříd a vrstev, našich národů a národností, rozvoji hospodářství, růstu životní úrovně a v zabezpečování sociálních jistot, ve vzdělanosti, vědě a kultuře prokazují, že jdeme správnou cestou. (1976) – V tomto příkladu se kromě znaku důležitosti vyskytují všechny znaky propagandy z Lotkovy typologie.

– Cieľom našej socialistickej spoločnosti je všestranný rozvoj človeka / zjazd KSC za hlavnú úlohu stanovil urýchlenie sociálne-ekonomického rozvoja / To je taktiež najspoľahlivejšia cesta k tomu, aby sme dosahovali lepšie vý-

sledky v sociálně-ekonomickom rozvoji spoločnosti / Chcem poďakovať všetkým, ktorí svedomitou prácou prispeli k rozvoju našej spoločnosti. (1989)

Z některých slovních spojení zahrnujících znaky propagandy se neustálým opakováním stávají sémanticky vyprázdňené fráze. Za tato klišé považujeme v Husákových projevech např.: *upevňování socialistické společnosti / všestranný rozvoj naší socialistické společnosti a člověka / rozkvět naší vlasti / úspěšné splnění úkolů*. G. Husák se ani v jednom z projevů nevyjádřil k nepřítelům socialismu či ke kapitalistům a jejich odlišné politice.

Srovnání obou projevů ovlivňuje vývoj komunikační situace, do které jsou projevy zasazeny. V r. 1989 probíhaly výrazné společenské změny a krize socialismu, tradiční témata a popisování úspěchů bylo mnohem těžší do projevu prosadit. Tvůrčí ztvárnění slavnostní řeči se zřetelně omezilo, ustoupilo propagandistickému vyjadřování. V r. 1976 měl G. Husák více prostoru pro vzletnější vyjadřování plné chvály za úspěšné plnění úkolů a za důvěru v socialismus. Lze nicméně potvrdit původní domněnku, že se ve ztvárnění projevů promítly Husákovy zkušenosti s řečnictvím – vyjadřování je obratné, v projevech se nevyskytují složitá souvětí či slovní spojení ani přílišné množství odborných termínů nebo obrazných výrazů. Zásadním problémem jeho projevů je ovšem naprosté zobecnění témat a povrchnost v jejich popisu.

6.6 Projevy Václava Havla

Václav Havel se narodil 5. října 1936 v Praze v rodině intelektuálů, otec byl podnikatel-stavatel. Havlův „buržoazní“ původ komplikoval jeho možnosti vzdělávání, po absolvování základní povinné docházky mu nebylo povoleno dále pokračovat na gymnáziu, V. Havel nakonec absolvoval učební obor chemický laborant a gymnázium přeci vystudoval, a to jako večerní školu. Ačkoliv se chtěl ubírat humanitním směrem, nastoupil na Ekonomickou fakultu ČVUT (v r. 1955), po dvou letech ji však opustil. Po dokončení základní vojenské služby pracoval jako jevištní technik a dálkově studoval dramaturgii na DAMU. V 60. letech působil v Divadle Na zábradlí (nejprve jako technik, poté

jako dramaturg a asistent režie, v té době se začaly hrát jeho první hry). V r. 1967 pronesl nesouhlasný projev na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů, na základě kterého mu bylo znemožněno ucházet se o místo ve vedení Svazu. Následující rok byl jedním ze signatářů otevřeného dopisu spisovatelů a kulturních pracovníků adresovaného ÚV KSČ, stal se předsedou Kruhu nezávislých spisovatelů a proti politickým represím se angažoval také prostřednictvím svých divadelních her. V r. 1969 byl po svém vystoupení na politickém mítinku vyslýchán a obviněn z přípravy podvracení republiky, následující rok bylo trestní řízení odloženo na neurčito.⁷⁵ Posléze se autorsky podílel na dalších otevřených dopisech (např. prezidentu G. Husákovi) a peticích, v r. 1977 spoluzaložil občanskou iniciativu Charta 77 a nadále upozorňoval na nedodržování lidských a občanských práv (kvůli čemuž byl několikrát vězněn). V r. 1978 spoluzaložil Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných a stal se jeho mluvčím. Jeho disidentské působení vyvrcholilo v letech 1988–1989: stal se členem Čes. helsinského výboru, zúčastnil se prvního legálního veřejného vystoupení opozičních seskupení, byl spoluautorem petice Několik vět a vedoucím představitelem politického hnutí Občanské fórum, které jej navrhlo jako kandidáta na prezidenta. 29. prosince 1989 byl V. Havel zvolen Federálním shromážděním do funkce prezidenta ČSSR, jeho funkční období trvalo půl roku (do svobodných voleb). 5. července 1990 byl zvolen prezidentem ČSFR a 26. ledna 1993 byl zvolen prezidentem samostatné České republiky. Toto funkční období trvalo do r. 2003. V. Havel zemřel 18. prosince 2011.

V. Havel byl výraznou postavou disentu a morální autoritou i mimo naši republiku. V jeho osobě se kloubila jak role politika, tak spisovatele či filozofa, který vytrvale šířil svoje názory, a to prostřednictvím všech dostupných médií. Očekáváme, že se jeho literární a řečnické schopnosti spolu s vysokým vzděláním a širokým přehledem nutně promítly i do novoročních projevů. Společenské změny transformovaly komunikační situaci, mj. daly prostor pro novou

⁷⁵ LOUŽEK 2002, s. 37.

rétoriku, pro kterou byla typická výrazná snaha využít po letech represí svobodu slova (především ze začátku Havlova funkčního prezidentského období).

Jedním z mnoha rysů svobodného vyjadřování bylo odstranění oslovení „soudruzi a soudružky“. V. Havel volil nejčastěji oslovení „milí spoluobčané“, v posledním projevu oslovil své recipienty vícekrát, a to např. tímto způsobem: „vážení přátelé / dámy a pánové / vážení spoluobčané, milí přátelé“. Ani v jednom z vybraných projevů není zcela zřetelně oddělena závěrečná část od stati. Ve stati posledního projevu V. Havel podle zvyklostí bilancoval důležité události předešlého roku a vracel se k některým vzdálenějším. Naopak první projev je zcela specifický, nezahrnuje bilanci hospodářství ani konkrétních událostí uplynulého roku, představuje spíše filozofické zamyšlení nad minulým režimem, nad vzešlou situací a jakýsi apel na občany směřující k budoucnosti. V prvním projevu chybí (v explicitní formě) novoroční přání adresované občanům, v posledním projevu je zařazeno na úplný konec a obsahuje dramatické zvolání:

Vážení spoluobčané, milí přátelé, kéž by tato země byla už natrvalo a stále zřetelněji hezkým a slušným domovem nás všech, kéž bychom na ni mohli být stále hrdější! Přeji vám všechno dobré v roce 2003 i v celém vašem budoucím životě!

Jak jsme nastínili, první projev je netradiční i svým vertikálním členěním. Tematická výstavba projevu je důsledně promyšlená a části jsou provázané. Projev vytváří v podstatě dva velké tematické bloky – první zahrnuje zhodnocení výchozí situace, minulost, její následky a navrhované kroky do budoucnosti. V druhém bloku se V. Havel věnoval svým úkolům, které vyplývají z prezidentských povinností (nejsou již prezentovány jako úkoly lidu). Takto formulované úkoly se v rámci námi vybraných projevů objevují poprvé. Celý projev je koncipován jako morální apel,⁷⁶ který ovšem nepůsobí přehnaně emocionálně a jeho forma je pravidelně promyšleně odlehčována. Poslední

⁷⁶ V projevu se 6krát vyskytl výraz s kmenem *mrav-* (mravní, mravně, mravnost), 1krát výraz *morálně* – v posledním projevu tyto výrazy nenacházíme vůbec.

Havlův projev je tematicky uchopitelnější. Prezident stručně zhodnotil desetiletou historii samostatné České republiky, ze které vyzdvihl téma rozdělení Československa v r. 1993. Dále se vyjádřil ke členství ČR v NATO, k nadcházejícím volbám, k zasedání NATO v Praze, k přizvání ČR do EU a k povodním. Na všechny tyto události prezident nahlížel z pohledu humanisty či filozofa, který tato fakta vztáhl k životu všech občanů, pro které zároveň formuloval jistá poučení.

Havlův styl novoročních projevů kopíruje jeho autorský rukopis, je tvůrčí a osobitý. Havlova slovní zásoba je pestrá, prezident využíval spoustu synonym, dějových sloves, často kumuloval přívlastky či předměty. Především v prvním projevu se hojně vyskytují epiteta a metafory, přesto své myšlenky formuloval srozumitelně. V projevech nacházíme ale i složitá souvětí, citace či odkazy k osobnostem historie (T. G. Masaryk, J. A. Komenský, P. Chelčický). Samotný filozofický rozměr projevů spolu s těmito jevy kladl zvýšený požadavek na pozornost a schopnost recipientů dekódovat komunikáty (lze očekávat, že zpočátku mohly projevy V. Havla působit komplikovaně). Zmíněný apel, který dominuje především prvnímu projevu, V. Havel vyjadřoval tvarem modálního slovesa *muset* (1. os. pl. ind. prez.) nebo rozkazovacím způsobem (1. os. pl. imp.). Apel ovšem nepůsobil nikterak vyhroceně, často byl zmírňován podmiňovacím způsobem či modálním slovesem *moci*. V posledním projevu se tyto jevy téměř nevyskytují, V. Havel používal spíše tvary *nemusíme* či *smíme* (rozkazovací způsob nepoužil ani jednou).

Musíme toto dědictví naopak přijmout jako něco, čeho jsme se my sami na sobě dopustili. / Musíme sice od jiných mnoho brát a mnohému se učit, ale musíme to po dlouhé době dělat zase jako jejich rovnoprávní partneři, kteří mají také co nabídnout. / Nemylme se: sebelepší vláda, sebelepší parlament i sebelepší prezident toho sami mnoho nezможou. / Pokusme se takto chápané sebevědomí vnést jako lidé do života naší pospolitosti a jako národy do našeho chování na mezinárodním jevišti. / Nedopusíme, aby tento boj zašpinil dosud

čistou tvář naší vládné revoluce. (1990) / *Nesmíme tomu jen odevzdaně přihlížet.* (2003)

V. Havel především v prvním projevu využíval mnoho rétorických prostředků, vedle zmíněných epitet a metafor také enumeraci, syntaktický paralelismus, polysyndeton, anadiplozi, řečnické otázky a odpovědi, exklamaci, citaci, parafrázi či aluzi – vybrané příklady uvádíme níže.

- **citace a parafráze**

*Náš první prezident napsal: Ježíš, nikoli Caesar.*⁷⁷ / *Můj nejvýznačnější předchůdce zahájil svůj první projev citátem z Komenského. Dovolte mi, abych já svůj první projev ukončil vlastní parafrází téhož výroku: Tvá vláda, lide, se k tobě navrátila!*⁷⁸ / *Česká otázka je otázkou lidskou, říkal Masaryk.* (1990) / V r. 2003 prezident parafrázuje sám sebe, svůj výrok z prvního novoročního projevu: *Bez podpory občanů ani sebelepší prezident toho moc nezmuže. Přesně to jsem ostatně říkal před třinácti lety ve svém prvním novoročním projevu a dnes – kdy k vám mluvím na Nový rok naposledy – mi nezbyvá, než to opakovat.*

- **enumerace**

Všude ve světě se lidé diví, kde se v těch poddajných, ponížených, skeptických a zdánlivě už v nic nevěřících občanech Československa vzala náhle ta úžasná síla za několik týdnů zcela slušným a mírumilovným způsobem setřást ze svých beder totalitní systém. / Naším největším nepřítelem jsou dnes naše vlastní špatné vlastnosti. Lhostejnost k věcem obecným, ješitnost, ctižádost, sobectví, osobní ambice a rivalita. (1990)

V projevu z r. 1990 prezident mj. zmiňuje své úkoly do dalších let, které formuluje také jako enumeraci: „Prvním z nich je... / Mým druhým úkolem je.../ Za svůj třetí úkol považuji...“

⁷⁷ V. Havel následně použití citace vysvětluje: „Dnes tato idea v nás opět ožila. Troufám si říct, že snad dokonce máme možnost šířit ji dál a vnést tak do evropské i světové politiky nový prvek. Z naší země, budeme-li chtít, může už natrvalo vyzařovat láska, touha po porozumění, síla ducha a myšlenky.“

⁷⁸ Jedná se o parafrázi Komenského proroctví z knihy *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*: „Věřím i já Bohu, že po přejití vichřic hněvu, hříchy našimi na hlavy naše uvedeného, vláda věcí tvých k tobě se zase navrátí, ó lide český.“

Celá tehdejší nekonečná série dohadování vyústila nakonec v rozdělení státu. Mělo ohromnou přednost: proběhlo klidně, bez násilí, bez větších konfliktů a bez výraznějších nedořešených důsledků. / ... tedy projektem, který by měl definitivně ukončit dvoutisíciletou éru válek, konfliktů, vytváření zájmových sfér, zbabělých kompromisů se zlem a bojů o nadvládu mocnějších nad slabšími, včetně Evropy nad světem. / ... podobně jako povodně v roce 1997, jsou i ty loňské významnou a svým způsobem varovnou zkušeností pro všechny, kdo pečují o naši krajinu, o lesní a vodní hospodářství, o urbanistickou podobu lidského osídlení, jakož i pro politiky, samosprávu a podniky, kteří by jim měli vytvářet nejrozumnější podmínky k práci... (2003)

- **epiteta**⁷⁹

– tvůrčí a duchovní potenciál / zkažené mravní prostředí / zatoulané pozdravy z dávných časů / pyšná a nesnášenlivá ideologie / nezměnitelný fakt / smutné dědictví / nadějeplná tvář naší dnešní situace / čerstvě nabytá svoboda / krásně pokojný charakter / velký mravní vklad / slušná a pokojná cesta / trpké zkušenosti / pokleslá justice / čestný úkol (1990)

– ohromné státní vlastnictví / nekonečná série dohadování / nekonečné a traumatizující dohadování / vzájemná trpkost / důvěryhodná a respektovaná evropská demokracie / mladá tržní ekonomika / převratný význam / nenapravitelná zkáza / neblahé důsledky / moudré principy / nezvratný vývoj (2003)

- **exklamace**

Vždyť jsme dodali Praze opět autoritu města, v němž se píše historie! / Kéž by tedy pokora, zájem o druhé, lidská odpovědnost, smysl pro spravedlnost a solidarita byly tím, co lze nazvat ideou českého státu! (2003)

- **metafory**⁸⁰

– Dosavadní režim ponížil člověka na výrobní sílu a přírodu na výrobní nástroj. [...] Z nadaných a svéprávných lidí, důmyslně hospodařících ve

⁷⁹ Již v předchozích příkladech lze identifikovat četnost epitet.

⁸⁰ V rámci metafor jsou opět často využita další epiteta.

své zemi, udělal šroubky jakéhosi obludně velkého, rachotícího a páchnoucího stroje, o němž nikdo neví, jaký má vlastně smysl. / Poslední doba – a zvláště posledních šest týdnů naší pokojné revoluce – ukázala, jak velký obecně lidský, mravní a duchovní náboj a jak velká občanská kultura dřímaly v naší společnosti pod vnucenou maskou apatie. / společnost je velmi tajemné stvoření / Potoky krve, které protekly v Maďarsku, Polsku, Německu a nedávno tak otřásajícím způsobem v Rumunsku, jakož i moře krve, které prolily národy Sovětského svazu, nesmí být zapomenuty... / Náš stát by už nikdy neměl být přívažkem či chudým příbuzným kohokoli jiného. / Jsme malá země, ale přesto jsme byli kdysi duchovní křižovatkou Evropy. / houština mocenských šarváték / Nedopustíme, aby pod vznešeným hávem touhy sloužit věcem obecným rozkvetla opět jen touha posloužit každý sám sobě. (1990)

– ... pro něž je politika především účelovým manévrováním ve sféře moci a moc sama jen kořistí k rozdělení... / ...když jde do tuhého... /... že žijeme v jakémsi eldorádu sobců. / ... nejsme pány světa, kosmu, zeměkoule a přírody... / V našem případě to mimo jiné znamená, že je třeba znovu a znovu stavět hráze bezohlednosti skryté za praporem tvorby zisku... (2003)

- **polysyndeton**

V podstatě tři roky velkého revolučního kvasu, kdy se měnil celý právní systém a obnovovala demokracie, kdy ožívaly všechny po desetiletí potlačované svobody, kdy ohromné státní vlastnictví masivně přecházelo do privátních rukou, kdy se téměř ze dne na den objevovaly celé skupiny nových politiků, rodily se nové politické strany, probouzel se opět spolkový život, a kdy jsme se – jako politici vesměs začátečníci – narychlo seznamovali s velikostí problémů... (2003)

- **řečnické otázky a odpovědi**

A ptáme se: odkud vlastně mladí lidé, kteří nikdy jiný systém nepoznali, čerpají svou touhu po pravdě, svou svobodomyšlnost, svou politickou fantazii, svou občanskou odvahu i občanský rozmysl? Jak to, že i jejich

rodiče – tedy přesně ta generace, která byla považována za ztracenou – se k nim přidali? Jak je vůbec možné, že tolik lidí okamžitě pochopilo, co dělat, a nikdo z nich k tomu nepotřebuje žádné rady a instrukce? Myslím, že tato nadějeplná tvář naší dnešní situace má dvě hlavní příčiny... / Jsme malá země, ale přesto jsme byli kdysi duchovní křižovatkou Evropy. Proč bychom se jí opět nemohli stát? Nebyl by to další vklad, jímž bychom mohli oplácet jiným pomoc, kterou budeme od nich potřebovat? / Možná se ptáte, o jaké republice sním. Odpovím vám: o republice samostatné, svobodné, demokratické, o republice hospodářsky prosperující a zároveň sociálně spravedlivé, zkrátka o republice lidské, která slouží člověku a proto má naději, že i člověk poslouží jí. – Zde opět zahrnuta mj. enumerace. (1990) / Dnes uplynulo deset let od okamžiku, kdy vznikla Česká republika jako samostatný stát. Co jejímu vzniku předcházelo? V podstatě tři roky velkého revolučního kvasu... (2003)

- **syntaktický paralelismus**

Uvědomíme-li si to, pak se nám okamžitě všechny hrůzy, které nová československá demokracie zdělila, přestanou jevit tak hrůzné. Uvědomíme-li si to, vrátí se do našich srdcí naděje. / Pronásledováni byli ti, kteří za války zachraňovali čest našich národů, ti, kteří se vzepřeli totalitní vládě, i ti, kteří dokázali prostě být sami sebou a myslet svobodně. / Učme sami sebe i druhé, že politika by měla být výrazem touhy přispět ke štěstí obce, a nikoli potřeby obec podvést nebo ji znásilnit. Učme sami sebe i druhé, že politika nemusí být jen uměním možného, zvláště pokud se tím myslí umění spekulací, kalkulací, intrik, tajných dohod a pragmatického manévrování, ale že může být i uměním nemožného, totiž uměním udělat lepšími sebe i svět. (V tomto příkladu se opět výrazně projevuje enumerace.) / Byl bych šťasten, kdyby ještě před volbami navštívil naši zemi – byť na jeden jediný den – papež Jan Pavel II. a tibetský dalajlama. Byl bych šťasten, kdyby se posílily naše přátelské vztahy se všemi národy. Byl bych šťasten, kdyby se nám podařilo ještě před volbami navázat diplomatické styky s Vatikánem a Izraelem. (1990) / Znovu a znovu je třeba si připo-

mínat [...] V našem případě to mimo jiné znamená, že je třeba znovu a znovu stavět hráze [...], a znovu a znovu je třeba posilovat autoritu...
(2003)

Změny ve vyjadřování (signalizující změnu režimu) se projevily i úbytkem znaků kreovaného světa propagandy. Z projevů se vytratila dichotomie *my* a *oni* a stanovování kategorií *dobra* a *zla*. Nadále se vyskytuje znak blízkosti a obecnosti (*naše/naši – země, hospodářství, předkové, státníci, zemědělství, pokojná revoluce, společnost, dnešní situace, občané, dnešní svoboda, největší nepřítel, členství, armáda, ekonomika, transformace / všechno, všichni, většina z nás, mnozí z nás, každý z nás, všude ve světě ap.*). V. Havel opět prezentoval budoucnost jako společnou věc, kterou může každý ovlivnit. Upozornil také na kolektivní odpovědnost ve vztahu k minulému režimu. V prvním projevu se dále výrazněji realizuje znak nutnosti (již zmíněné tvary modálního slovesa *muset* a dále výrazy jako *povinnost, úkol*). Oproti tomu v posledním projevu je zřetelný znak koherentnosti (*žijeme ve skrze propojeném světě a držíme se za ruce / (jsme demokracie, která) se vyznačuje značnou vnitřní stabilitou / Jsme navíc státem pevně bezpečnostně zakotveným... / upevňujeme demokratický politický řád*). V tomto projevu má rovněž podstatnou funkci znak důležitosti – slovní kmen *důležit-* se v něm vyskytuje 9krát, v prvním projevu ani jednou. Tento fakt je poměrně překvapivý, neboť bychom znak důležitosti očekávali spíše v prvním projevu, ve kterém V. Havel líčil zcela novou situaci státu, pro kterou byly charakteristické jisté nutné kroky do budoucnosti. Právě o těchto krocích se pak V. Havel v posledním projevu teprve zpětně vyjádřil jako o důležitých. Nicméně vysokou frekvencí (či tvarem *veledůležitý*) se význam začíná vyprazdňovat.

Ačkoliv v Havlových projevech nacházíme znaky kreovaného světa propagandy, jedná se o jinou propagandu než v předešlých letech, která má mnohem blíže k persvazi. V. Havel sice prosazoval jistou ideologii (demokratickou, úžeji liberalistickou), nezkrášloval a nezjednodušoval ovšem informace, což je pro propagandu stěžejní. Ačkoliv jsme mluvili o apelu či znacích nutnosti

a důležitosti, V. Havel i přesto vytvářel pro recipienty možnost vlastní interpretace. Jednak použitím podmiňovacího způsobu, jednak vyjadřováním svých myšlenek jako subjektivních názorů (*myslím / zdá se mi / troufám si říct / bylo by prostě velmi dobré... / bylo by velmi nerozumné...*). Jak jsme již zmínili, zcela poprvé prezident formuloval některé povinnosti jako své osobní úkoly (*Očekáváte tedy právem, že se zmíním o úkolech, které před sebou jako váš prezident vidím. – 1990*). S tím vším souvisí také poměrně časté užívání 1. os. sg., tedy to, že se prezident vyjadřuje sám za sebe a mluví mj. i o svých osobních skutcích – konatelem (agens) už není *lid, strana* či prostě „my všichni“, jako to bývalo běžné u Havlových předchůdců (např.: *S ohledem na tuto skutečnost jsem se rozhodl vyhlásit poměrně širokou amnestii. Vězně zároveň vyzývám... Veřejnost žádám... / K míru chci přispět i svou zítřejší návštěvou... – 1990*).

Jako nepřítelé bychom mohli v projevech identifikovat obecně předchozí totalitní režim a jeho představitele. V. Havel jej nekritizoval přímo ani zřetelně negativně, spíše upozorňoval na nutnost poučení se z minulosti právě v souvislosti s prezentováním některých činů tohoto *nepřítele*. V. Havel své předchůdce nepřímou označil za lháře (mj. prostřednictvím parodie komunistické rétoriky) hned v úvodu prvního projevu:

Čtyřicet let jste v tento den slyšeli z úst mých předchůdců v různých obměnách totéž: jak naše země vzkvétá, kolik dalších milionů tun oceli jsme vyrobili, jak jsme všichni šťastni, jak věříme své vládě a jaké krásné perspektivy se před námi otevírají. Předpokládám, že jste mne nenavrhli do tohoto úřadu proto, abych vám i já lhal. (1990)

Kritické hodnocení totalitního režimu je realizováno např. takto:

V naší zemi je mnoho vězňů [...] kteří však museli projít [...] pokleslou justicí, jež zkracovala jejich práva, a musí žít ve věznicích, které se nesnaží probouzet to lepší, co je v každém člověku, ale naopak lidi ponižují a fyzicky i duševně ničí. (1990) / ... že se budeme stále úspěšněji rozcházet s mnoha nedobrymi následky zhoubného díla, jež předchozí režim napáchal v našich duších. (2003)

Za nepřítele, většího než je např. domácí mafie, považoval také špatné lidské vlastnosti:

Domáci mafie těch, kteří se nedívají z oken svých letadel a jedí speciálně vykrmená prasata, sice ještě žije a občas kalí vody, ale není už naším hlavním nepřítelem. Tím méně je jím jakákoli mafie mezinárodní. Naším největším nepřítelem jsou dnes naše vlastní špatné vlastnosti. (1990)

Srovnání obou projevů je obtížné kvůli proměňující se komunikační situaci. V r. 1990 se snažil V. Havel reflektovat revoluční události a vzešlá výchozí diskuse, výrazně se tak proměnil tematický obsah novoročního projevu, ale jistým způsobem i jeho forma. V. Havel se vyjadřoval velice sugestivně, poměrně pateticky a zeširoka, k čemuž využíval velké množství rétorických prostředků. V r. 2003 bylo jeho vyjadřování naopak stručnější, méně sugestivní, spíše civilní. Komunikační situace již nebyla tak vyostřená či průlomová a liberální rétorika se stala uzuální. Jistý patos však v projevu zůstal. Usuzujeme však, že je od počátku součástí autorského stylu V. Havla, jakožto filozofa a dramatika. Rétorická úroveň projevu se v průběhu let nezměnila, vyjadřování se pouze posunulo do více pragmatické roviny.

6.7 Projevy Václava Klause

Václav Klaus se narodil 19. června 1941 v Praze. Pocházel ze středostavovské rodiny, jako pilný žák vystudoval základní i střední školu na Vinohradech a v r. 1958 nastoupil na Vysokou školu ekonomickou (obor zahraniční obchod). Po studiích a roční vojenské službě se ucházel o místo v Ekonomickém ústavu ČSAV, ve kterém nakonec od r. 1964 pracoval. Zaměřil se na studium nemarxistických ekonomických teorií a dostal se do centra reformního dění ke konci 60. let. Díky uvolněným poměrům v zemi mohl vycestovat na stáž do Neapole a do Ithaky. V r. 1968 získal titul kandidát ekonomických věd. V průběhu tzv. Pražského jara založil mj. Klub mladých ekonomů, který se názorově ztotožňoval s Šikovým ekonomickým reformním týmem. V. Klaus také začal publikovat své názory např. v *Literárních novi-*

nách, několikrát vystoupil v rozhlase jako ekonomický odborník. Po okupaci byl ovšem z ústavu odejit, od r. 1971 pracoval v pobočce Státní banky československé. V r. 1987 nastoupil do Prognostického ústavu ČSAV, mj. pořádal veřejné ekonomické semináře, které KSČ nepodporovala, ale ani je nezakázala. Krátce po 17. listopadu 1989 se připojil k politickému hnutí Občanské fórum, čímž započal svou politickou kariéru. Hnutím byl navržen jako kandidát na ministra financí, kterým se již v prosinci téhož roku stal. V r. 1990 získal rovněž funkci předsedy hnutí OF, které se snažil přeorientovat na pravicové hnutí. Kvůli názorovým nesouladům se hnutí rozpadlo a dalo vzniknout Občanskému hnutí a Občanské demokratické straně (ODS), jejímž hlavním zakladatelem byl právě V. Klaus. V r. 1991 byl V. Klaus jmenován místopředsedou vlády, v tomtéž roce habilitoval jako docent v oboru ekonomie na Univerzitě Karlově. Následující rok zvítězil se svou stranou v parlamentních volbách a stal se premiérem. Podílel se na přeměně hospodářství dle vzoru západních tržních ekonomik (na tzv. ekonomické transformaci). Ekonomie se nevzdal ani při zastávání vysokých politických postů. V r. 1995 byl jmenován profesorem na Vysoké škole ekonomické (obor finance), v r. 1999 založil Centrum pro ekonomiku a politiku. 28. února 2003 byl zvolen prezidentem a v r. 2008 svou funkci znovu obhájil. Ke konci svého funkčního období (ve svém posledním novoročním projevu) vyhlásil poměrně rozsáhlou amnestii k příležitosti 20. výročí vzniku samostatné České republiky.

V. Klaus zastává oproti V. Havlovi materialistické názory a po celý svůj život se věnuje ekonomii. O ní, ale i o politice, ekologii či obecně o společnosti napsal řadu knih (např. *Česká cesta*, *Evropská integrace bez iluzí*, *Modrá, nikoliv zelená planeta* či *Zápisky z cest*). Již jako ekonom získával zkušenosti s řečením a po revoluci v r. 1989 je i nadále rozvíjel, a to nejen jako politik, ale i jako vysokoškolský profesor, který přednášel především na VŠE. U jeho projevů tedy očekáváme vysokou rétorickou úroveň, logické a srozumitelné vyjadřování, které ovšem nejspíše nebude zahrnovat tolik obrazných vyjádření a jiných sugestivních prvků, jako např. projevy spisovatele V. Havla.

V. Klaus zřetelně segmentoval své projevy dle principů horizontálního i vertikálního členění. V prvním projevu oslovil své recipienty v úvodu a v závěru stejně: „Vážení a milí spoluobčané“. Úvod představuje zamýšlení nad možnostmi hodnocení minulosti, po kterém následuje stat' stručně se věnující uplynulému roku ale především událostem roku nadcházejícího (troje volby a vstup do Evropské unie). Jistou formou enumerace prezident popsal očekávanou náplň práce politiků a orgánů státní správy. Důraz kladl na uvědomění si jak zodpovědnosti při volbách, tak důsledků vzešlých ze vstupu do EU. Na závěr připojil krátké přání, při jehož formulaci využil sugestivního prvku – syntaktického paralelismu:

Přeji vám všem klidný a šťastný Nový rok. Přeji vám zdraví a úspěch. Přeji i ono tolik potřebné štěstí. Pevně věřím, že nás rok 2004 posune opět o kousek dál. (2004)

Poslední projev má taktéž přehlednou strukturu. Oslovení je zkráceno na formálnější „Vážení spoluobčané“, které se objevuje ve stejném znění opět jak v úvodu, tak v závěru. Novoroční přání (vyznívající méně osobně) je zde řazeno hned na začátek projevu:

Dovolte, abych Vás z Pražského hradu v první den roku 2013 jako každoročně pozdravil a do nadcházejících dvanácti měsíců Vám popřál zdraví a štěstí v osobním životě a naší zemi politickou a ekonomickou stabilitu a tolik potřebnou svornost občanů. (2013)

V úplném závěru pak zaznívá ještě jedno krátké přání: *Dovolte mi, abych Vám jako prezident republiky z tohoto místa naposledy popřál úspěšný a dobrý rok!* (2013) Poslední projev je více bilanční než první, ve stati prezident poukázal na vyspělost státu, ale zároveň na hospodářskou krizi a její neřešení. Výrazně se v tomto projevu odráží Klausovo zaměření na ekonomii, ekonomický pohled na tehdejší situaci země je v podstatě stěžejním tématem. V závěru prezident oficiálně vyhlásil amnestii. Oba projevy jsou jak koherentní, tak kohezí.

V. Klaus ve svých projevech použil různé stylistické prostředky. Prvnímu projevu dominují enumerace, jejichž sugestivnost podporuje syntaktický paralelismus i polysyndeta. Výrazně zvyšují gradaci textu, míru jejich užití nicméně považujeme za příliš velkou. V posledním projevu se tyto rétorické prvky téměř nevyskytují. S gradací souvisí i užívání krátkých (úderných) jednoduchých vět, v projevech se ale objevují i poměrně složité věty či souvětí. Např.:

I přes zpomalení či úplné zastavení ekonomického růstu nepřestává být považována za jakoby samozřejmou představa o oprávněnosti stále se zvyšujících nároků všeho druhu a pro každého a jejich odtržení od práce a výkonu. (2013)

Kontrast tvoří také používání odborných termínů (*konsolidovaná země, mandát, horní komora, formální svrchovanost, referendum, parlamentní demokracie, byrokratická regulace, degradace*) a expresivních výrazů (*poprat se, bombardovat zprávami*). Níže uvádíme příklady frekventovaných rétorických prostředků.

- **enumerace**

... aby z našich dětí vyrostla vzdělaná, lidsky zralá a sebevědomá generace. / ... že se staneme součástí stále se rozšiřujícího a více pravomocí získávajícího evropského nadnárodního celku... / ... co nám bylo tak dlouho odepíráno - naší svobody, naší demokracie a naší prosperity. (2004) / *Příčiny toho všeho hledejme v našem myšlení, ve ztrátě respektu k poctivé práci, v hluboké degradaci úcty, kulturnosti i chování nás samotných i světa kolem nás, v nekritickém obdivu k povrchnosti, okázalosti a líbivým gestům a ve ztrátě odvahy tyto jevy správně pojmenovat a vystavit se vulgární kritice a atakům, které současný elektronický věk dělá tak snadnými. / ... návrat ke starým dobrým hodnotám, tradicím, návykům, ale i povinnostem...* (2013)

- **epiteta**

– krásný zimní den / tolik potřebný prostor pro svobodné jednání / dramatická a kritická chvíle / lidská šlechtnost / zbytečně okázalé policejní

akce / poctivé úsilí / radikální zvrát / dalekosáhlé důsledky / úžasná příležitost / tolik potřebné štěstí (2004)

– tolik potřebná svornost / výjimečný pocit / namyšlení samozvaní spasitelé / nečekané a ne příliš hezké události / nepopiratelná fakta / krátkodobě líbivá řešení / nepřesvědčivá opozice / katastrofické zprávy / navýsost populistické iniciativy / laciná kritika / neúnosný počet / přirozená solidarita / nenaplněná přání (2013)

- **metafory**

V jistém slova smyslu budeme letos už patnáctiletí. / Loňské referendum řeklo této změně ano, letos v květnu začne být toto naše ano realizováno. / Zkusme se nekrčit a neschovávat se za druhé. (2004) / Chceme věřit, že se uzavřela jedna kapitola našich životů a že ta začínající bude jiná a lepší. / Proto jsem se i já v novoročním projevu vždy pokoušel nalézat zrnka realistického optimismu. / Již několik let však přešlapujeme na místě... / Mezi námi ještě žijí ti, kteří pro demokracii a naši republiku nasažovali své životy. / Před deseti lety měly souboje mezi vládou a opozicí rozměr v demokratickém světě obvyklý. / Mezi vládou a opozicí a na ni navázanými či jí konkurujícími protestními iniciativami a hnutími je vykopán hluboký a stále více se rozšiřující příkop. / Nedokážeme táhnout za jeden provaz. / Jako houby po dešti rostou navýsost populistické, řešení nepřinášející iniciativy... / Dnes uplynulo dvacet let od chvíle, kdy se na mapě světa objevila samostatná Česká republika. (2013)

- **polysyndeta**

Patnáct let je již dostatečně dlouhá doba na to, abychom se vymezovali převážně vůči našemu dnešku, respektive včerejšku, abychom pochválili, co si pochvalu zaslouží a co znamená zřetelný krok vpřed, a abychom různé současné nezdary a neúspěchy přestali svádět na minulost.

... žijeme v zemi, kteřá je jako celek poměrně konsolidovaná a funkční, kteřá má vybudované a provozuschopné základní veřejné instituce, kteřá je součástí komunity demokratických a přátelských zemí a kteřá se právě díky tomu nemusí obávat žádných přímých vnějších ohrožení.

...vyžadujeme, aby se odvážně a koncepčně pustili do řešení problémů [...]. Aby zastavili rychle rostoucí zadlužování naší země, což vlastně není nic jiného než zadlužování každého z nás. Aby nás zbavili obav z nahromaděných problémů ve zdravotnictví, které vyvolávají pochopitelnou nejistotu a nervozitu lidí, zejména starších. Aby našli takový způsob fungování našich úřadů, který by je přiblížil občanům a aby politici a úředníci v centru země či krajů nezapomínali na život na venkově, na problémy, kterými žijí naše vesnice.

Na straně druhé by měl každý vědět, že tímto okamžikem dojde k ukončení formální svrchovanosti České republiky, že se staneme součástí stále se rozšiřujícího a více pravomocí získávajícího evropského nadnárodního celku a že proto o mnohém, co se nás týká, už nebudeme rozhodovat sami. (2004)

- **syntaktický paralelismus**

Tímto krásným zimním dnem začíná rok 2004. Tímto dnem vstupujeme do již patnáctého roku života ve svobodném a demokratickém státě...

Nadcházející rok bude v naší zemi rokem běžného lidského potkávání se i střetávání se. Bude rokem spolupráce i soutěžení. Bude rokem lásky a přátelství, ale i postojů a činů méně pěkných. Setkáme se nejen s lidskou šlechetností, ale i se sobectvím. Setkáme se s úsměvem i s pláčem, protože takový už lidský život bývá.

Budeme také volit 13 krajských zastupitelstev, a tím nepřimo i 13 hejtmanů, a budeme od nich chtít, aby nás v krajích kvalitně zastupovali. Budeme volit i jednu třetinu senátorů...

Zkusme se stát silnějšími překonáním své tradiční nejednoty a vzájemné nedůvěry. Zkusme i s tímto vědomím a sebevědomím jednat s partnery v Evropské unii jako rovný s rovnými. Zkusme se nekrčit a neschovávat se za druhé. (2004)

V Klausových projevech se ze znaků kreovaného světa propagandy vyskytují pouze znaky obecnosti a blízkosti, v nepodstatné míře pak ještě znaky nutnosti, důležitosti a pokrokovosti. Opět zaznívají tato spojení: *naše země /*

naše životy / náš úkol / náš parlament / naše školy a děti / naše soudy / naše svoboda, demokracie a prosperita / naše ekonomika / každý / každý z nás / všichni / velká většina / někdo / někteří z nás / společně.

Konkrétní nepřítel v projevech není prezentovaný. Za jakéhosi nepřítele V. Klaus považoval buď lidi s nečestnými úmysly, nebo vládní opozici. Především v r. 2013 se prezident kriticky vyjádřil k vládě, její opozici a nově vzniklým politickým iniciativám, které prezentuje tak, že nejsou občanům nijak prospěšné, spíše naopak.

Vláda má jen malou většinu, je nesourodá a nestabilní. Má kvůli tomu spoustu starostí sama se sebou. Opozice je negativistická, nepřesvědčivá a realistické řešení problémů nenabízí. Veřejnost je dnes a denně mediálně bombardována katastrofickými zprávami a začíná být apatická a bez zájmu. Jako houby po dešti rostou navýsost populistické, řešení nepřinášející iniciativy, které si vystačí s lacinou a většinou jen povrchní kritikou. (2013)

Zmínění nečestní lidé představují zřetelnější nebezpečí pro všechny občany:

Materiálně žijeme ve stavu, jaký žádá z generací našich předků nepoznala. Již několik let však přešlapujeme na místě, což lidé cítí a různí našeptávači špatných nálad a namyšlení samozvaní spasitelé se toho snaží využít pro své cíle. Dejme si na to pozor. Těmto lidem o skutečné zlepšení života v naší zemi nejde. Jde jim o zvyšování neklidu a o zpochybňování našeho demokratického politického systému. (2013)

Za jediný okazionalismus lze považovat možnou parafrázi Havlova okazionalismu *blbá nálada* – v Klausově verzi tzv. *nedobrá nálada*.⁸¹ Jistou frázoovitost až významovou vyprázdněnost můžeme pocítovat u často použitých spojení *(tolik) potřebný a v zemi*. Hlavně druhé spojení při své četnosti působí jako tzv. vycpávkové slovo.

⁸¹ Pro vyjadřování V. Klause jsou typická slova (někdy i neologismy) se záporkou *ne-*, tento jev ale na materiálu vybraných projevů nemůžeme zcela doložit. Nevyskytují se v nich žádná takováto netypická slova jako např. *nepodpis, nekáva*.

Úroveň Klausových řečnických dovedností se výrazně nemění, nevyvíjí se. Pouze se liší pojetí projevu – první je více strukturovaný, a to i prostřednictvím některých častých rétorických prostředků, které ovšem nepůsobí vždy zcela pozitivně. Opakované enumerace a polysyndeta jistým způsobem přetváří projev v jeden velký výčet. Oproti tomu poslední projev působí celistvěji, zároveň je ale využito méně rétorických prvků a projev je proto i méně sugestivní. V. Klaus místy využíval obrazná vyjádření, většina metafor však není neutřelá, jsou spíše běžně užívaná a známá, a tudíž pozornost tolik neupoutají. Znak propagandy z projevů téměř vymizely. Souhrnně lze říci, že je V. Klaus dobrým a zkušeným řečníkem, u kterého výrazně převládá materialistický pohled na svět, což se jak tematicky, tak formálně odráží i v jeho novoročních projevech.

7. SOUHRNNÉ ZHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ

Všichni vybraní prezidenti vyjma A. Novotného měli před funkcí prezidenta zkušenost s jazykovým tvořením, nejčastěji s psaním článků do časopisů či novin, někteří s psaním faktografické, memoárové či krásné literatury, příp. s dramatem. Tyto zkušenosti byly vždy patrné i ve způsobu ztvárnění novoročních projevů. Všechny analyzované projevy zahrnovaly charakteristické rysy rétorického stylu, stejně tak ale i rysy politického jazyka. Mezi projevy se neobjevil žádný, který by byl zcela nekoherentní a nekohezní, který by nenaplnil záměr mluvčího či který by byl z pohledu komunikačního aktu nevyhovující. Lze říci, že na ozvláštnění vyjadřování měl vliv pouze samotný charakter řečníka a jeho intence. Oproti tomu je ale zřejmý vliv změn jednotlivých komunikačních situací na zapojení znaků propagandy a na prezentaci nepřítele. Při srovnání stylů jednotlivých prezidentů nelze poukázat na nejlepšího či nejhoršího řečníka. Kvalitu řečníků by asi nejlépe mohla zhodnotit zpětná vazba od recipientů – tou ovšem nedisponujeme. Přesto se pokusíme stručně shrnout, zhodnotit a porovnat výsledky dílčích analýz.

K. Gottwalda bychom zařadili mezi zdatné a výrazné řečníky. Svým vyjadřováním nastolil jistý úzus ve ztvárnění novoročních projevů, a to jak formálně, tak i obsahově. Především v posledním projevu zkušeně pracoval s širokou škálou rétorických prvků, které zvyšovaly sugestivnost a zároveň odpovídaly slavnostnímu oficiálnímu rázu komunikátu. Početné používání sugestivních a emfatických rétorických prvků bylo ale i na tehdejší dobu až neobvyklé. K. Gottwald svůj projev důsledně dělil na dva tematické bloky – bilanci minulých událostí a hospodářskou bilanci. Tato obsahová struktura se posléze ve větší či menší míře objevovala u všech komunistických prezidentů. Při prezentaci nepřítele byl K. Gottwald ze všech prezidentů nejostřejší a nejkritičtější.

A. Zápotocký byl ve vyjadřování svých myšlenek méně obratný, a to především kvůli komplikované syntaxi. Zvláště jeho první projev byl nekoherentní, nebyla zřejmá přesná hierarchizace témat a některé tematické vsuvky

působily rušivě (až zbytečně). Ačkoliv používal mnohé rétorické prostředky, jeho projevy přesto působily staticky, na čemž se podílelo mj. i množství knižních a odborných výrazů. U A. Zápotockého je ovšem zřetelný vývoj rétorických schopností. Poslední projev byl srozumitelnější a lépe tematicky i formálně vystaven. A. Zápotocký nepřítele prezentoval vždy negativně, nejednalo se však o ostrou kritiku. Zdůrazňována byla často uváděním opozice do protikladu k dobře fungujícímu socialistickému řádu.

A. Novotný patřil mezi méně zdatné řečníky. Role řečníka mu byla poměrně cizí a dovednosti se nikterak nevyvíjely. V jeho projevech vynikal rys psanosti a znaky spíše administrativního než rétorického stylu. Formální i obsahová výstavba byla těžkopádná, což podporovaly mnohé enumerace, odborné termíny (především v rámci hospodářské bilance) či složitá syntax. Recepce projevů by mohly ulehčit některé rétorické prostředky, které ale A. Novotný téměř nepoužil, identifikujeme ale o to více znaků propagandy. Opět se zeslaňuje kritika nepřítele, A. Novotný spíše poukazuje na úspěchy socialismu, který by proto měl být vzorem i pro ostatní.

U vyjadřování L. Svobody sehrál důležitou roli jeho zdravotní stav, který se ke konci jeho funkčního období výrazně zhoršil. Poslední projev byl proto velice stručný a nebyl téměř žádným způsobem ozvláštněn např. rétorickými prostředky. Ty L. Svoboda naopak v hojně míře používal v prvním projevu, který byl díky nim velice sugestivní. Na působivosti se podílelo i vyjádření osobních emocí, užití krátkých vět, větných ekvivalentů a rozkazovacího způsobu (1. os. pl.). Místy však Svobodovy projevy působí až pateticky a knižně. Byl jediným komunistickým prezidentem, který neoslovil recipienty „soudruzi a soudružky“. Také až na skromné výjimky nemluvil o nepříteli.

G. Husák formuloval své myšlenky srozumitelně, projevy vystavěl koherentně s logickou hierarchizací témat, která ovšem popisoval velice povrchně, takže jeho projevy vykazovaly nízkou míru informativnosti. Rétorická rovina textů byla málo propracovaná, G. Husák užil v malé míře rétorických prostředků, časté enumerace působily spíše negativně. Určité rozdíly ve ztvárnění pro-

jevů souvisejí s krizí režimu. V prvním projevu měl G. Husák ještě prostor pro vzletné chválení socialismu, v r. 1989 musel reflektovat společenské změny a obrazné vyjadřování ustoupilo propagandistickému vyjadřování. Ani v jednom z projevů se G. Husák nijak nevyjádřil k tzv. nepříteli.

Ve stylu V. Havla se zřetelně odráží jeho zájem o filozofii a literaturu. Avšak důležitou roli v utvoření tzv. nové polistopadové rétoriky a v novém tematickém zaměření projevů sehrály společenské změny a změna totalitního režimu v demokratický. Především první Havlův projev je výrazně humanitně orientován. V. Havel mluvil o zcela jiných hodnotách než jeho předchůdci, nevyjadřoval se k hospodářské situaci, spíše formoval svůj projev jako morální apel. Projevy zahrnují širokou škálu rétorických prostředků a díky dalším lexikálním prostředkům (imperativ, tvary slovesa *muset*) působí velice sugestivně. Za nepřitele V. Havel nepřímo označuje předchozí režim, kritiku tvoří poukázáním na chyby a špatné činy jeho představitelů. Poslední projev je více pragmatický a civilní. Předpokládáme, že to souvisí s další změnou ve společnosti, která se začala výrazně zaměřovat na ekonomickou transformaci.

Materiálně zaměřené byly projevy V. Klause, jenž se nedokázal oprostít od své původní profese, to ale reflektuje rovněž změnu komunikační situace (nastíněnou výše). V. Klaus nepoužíval osobité rétorické prostředky, přesto jeho projevy měly adekvátní, srozumitelnou tematickou strukturu a témata byla logicky a přehledně zpracována. S jeho profesí souvisí i častější užití odborných termínů z oblasti ekonomie a politiky. O nepříteli se téměř nevyjadřoval, lze za něj však považovat vládní opozici, příp. lidi, kteří chtěli zneužít ekonomické krize.

Výše v souhrnném zhodnocení analýz jsme nezdůrazňovali výskyt znaků kreovaného světa propagandy, neboť jsou v různé míře zahrnuty ve všech projevech. Nejčastěji využívanými znaky byly blízkost a obecnost, které se v nejvyšší míře vyskytly v naprosto všech komunikátech. Nejméně ostatních znaků propagandy použil V. Klaus. Znaků pokrokovosti a správnosti se objevovaly výhradně v komunistických projevech. Naopak demokratičtí prezidenti

se snažili již nezastírat skutečnost a nezdráhali se mluvit o problémech. Falešná interpretace byla typická pro komunistickou propagandu, v projevech se vyskytuje např. u popisu měnové reformy A. Zápotockým nebo u popisu okupace a událostí v r. 1968 L. Svobodou. Na základě výsledků dílčích analýz lze soudit, že užívání znaků propagandy souvisí se společenskými změnami, což se nám potvrdilo v podobnosti projevů L. Svobody (z r. 1969) a V. Havla (z r. 1990). V obou případech se projevy realizovaly v rámci komunikační situace vážící se k přelomovým historickým okamžikům. Prezidenti chtěli uklidnit občany, vysvětlit jim změny a poučit je o nutných dalších krocích do budoucna. Pro oba projevy je proto charakteristické velice časté užití modálního slovesa *muset* a rozkazovacího způsobu (1. os. pl.), a tedy i výskyt znaků nutnosti a důležitosti. Znak nutnosti realizovaný prostřednictvím tvarů slovesa *muset* (1. os. pl.) se zřetelně nejvíce vyskytuje v projevu A. Novotného z r. 1968 – to rovněž potvrzuje naši domněnku o souvislostech užití znaků s dobovými událostmi.

Výše shrnuté výsledky analýz poukazují i na souvislost změn ve společnosti s prezentací nepřítelů. Nastolený režim v r. 1948 bylo třeba obhájit, přesvědčit občany o jeho pozitivěch a eliminovat veškeré nepřátele, kteří by tuto snahu mohli rozvracet. Proto byl v kritice nejostřejší K. Gottwald a postupným upevňováním socialistického řádu v zemi a likvidací opozice se zároveň zmenšovala potřeba se k nepříteli vyjadřovat. Jeho prezentace se nakonec zcela eliminovala (u G. Husáka), po r. 1989 se případný nepřítel logicky přeměnil.

Frázovitost projevů se vyskytovala hlavně v komunistických projevech. Mnohé fráze používané K. Gottwaldem se udržely velmi dlouho i v projevech jeho nástupců (např. *válčení štváči*, *reakce*, *lidová demokracie*, *plnění plánu*, *tábor míru*, *mírová politika* či *mírumilovní lidé*). Další komunističtí prezidenti také často zmiňovali *boj za mír*, *socialistické budování*, *rozvoj socialistické společnosti* či *rozkvět naší země*. L. Svoboda opakovaným užitím eliminoval význam u frází: *S bolestí v srdci / ... činím tak z celého srdce... / Leží mi na srdci...* V. Havel ve svém projevu nad míru používal přívlastek *důležitý*, u kterého se často (a zejména v politických projevech) objevuje sémantická vy-

prázdněnost.⁸² Vycpávkovým slovem se stalo u V. Klause spojení *v zemi / v naší zemi*.

Rozdíl mezi komunistickými a demokratickými projevy lze identifikovat i v užití sloves ve tvaru 1. os. sg., především těch dějových. Komunističtí prezidenti až na výjimku L. Svobody tento tvar využívali minimálně – nejvíce v úvodu a závěru projevů při přání či děkování, v ostatních případech pouze vyjadřovali jakýsi komentář – *chtěl bych zdůraznit / upozornit, uvádím příklad*. U L. Svobody, V. Havla a V. Klause je zřetelnější intence mluvit sám za sebe, být tzv. konatelem děje, poukázat na vlastní zodpovědnost za prezentované činy (dříve tuto roli zastávalo obecné vyjádření: *my, všichni, lid* či *strana*).

Ze zobecnění výsledků analýz vybraných novoročních projevů vyplývá, že se jedná o žánr vysokého stylu, vyžadující zřetelnou a logickou strukturu (dodržování principů horizontálního a vertikálního členění) a vysokou míru připravenosti. Pro docílení adekvátního působivého projevu je důležité, aby řečník disponoval širokou slovní zásobou, dokázal smysluplně využít rétorických prostředků a ozvláštnění (kterými by případně definoval svůj autorský styl), v neposlední řadě by měl mít ale i široký společenský přehled a měl by dokázat citlivě vybrat témata a posléze je ve správné míře prezentovat (nežádoucí je povrchní všeobecné řečnění). V novoročních projevech je typické, že se řečník vyjadřuje kolektivně (prezident představuje jakéhosi mluvčího lidu), sugestivnost ovšem posiluje vyjádření v 1. os. sg. Jistá míra propagandy je v novoročních projevech v podstatě nezbytná. Především zmiňované znaky blízkosti a obecnosti jsou potřebné proto, aby recipienti pociťovali zúčastněnost a mohli se s řečníkem, resp. s jeho myšlenkami ztotožnit. Řečník by se měl vyvarovat opakování některých frází, které se kvůli svému významovému vyprázdnění podílejí na ztrátě pozornosti recipientů. Z pohledu tematické výstavby je žádoucí se vyjádřit ke stavu státu (v oblasti ekonomiky, hospodářství, zahraniční politiky, ale i v oblasti životních hodnot občanů). V analyzovaných projevech převažovaly pozitivní či pochvalné informace – domníváme se, že se

⁸² Viz např. LOTKO 2009, s. 118–119.

právě v novoročních projevech realizuje opačný způsob prezentace informací než např. ve zpravodajském stylu, pro který velice často platí, že „only bad news is good news“.⁸³ Podstatně se do způsobu vyjadřování také promítá společenské dění, což se projevuje jak v rovině formální, tak obsahové.

⁸³ Viz např. RUB-MOHL 2005, s. 101.

8. ZÁVĚR

V diplomové práci jsme si stanovili za cíl popsat žánr novoročních projevů a posléze provést lingvistické analýzy vybraných projevů československých a českých prezidentů, zobecněním výsledků měl být nastíněn vývoj tohoto žánru.

V úvodní části jsme popsali tradici novoročních projevů, a to nejen v českém prostředí, ale uvedli jsme pro srovnání i příklady ze zahraničí (resp. euro-americký kontext). Jelikož disponujeme statistickými údaji sledovanosti až od r. 1991, nelze obecně hodnotit zpětnou vazbu projevů, která by mohla jistým způsobem zhodnotit kvalitu a úspěšnost řečníků i důvěru společnosti vůči prezidentovi. V období po r. 1991 je zřetelné, že sledovanost postupně klesá, zvyšuje se pouze na začátku funkčního období daného prezidenta, přesto vypovídá o podstatném zájmu veřejnosti o projevy.

V teoretické části práce jsme prostřednictvím popisu teorie funkčních stylů a funkce sdělení definovali řečnický styl, pod který se mj. řadí novoroční projevy. Charakteristické rysy řečnického stylu a úžeji žánru novoročních projevů, stejně jako rysy komunikační situace, subjektivní a objektivní stylové faktory popsané v této části práce jsme posléze potvrdili (příp. rozvedli) v dílčích analýzách. Je zjevné, že způsob vyjadřování ovlivnily společenské změny. Stejně tak je nutné si uvědomit, že vliv objektivních faktorů na ztvárnění projevu je zřejmý až po r. 1989. V rámci totalitního režimu řečníci nemohli porušovat úzus, osobité pojetí bylo nežádoucí, z čehož také plyne podobnost všech vybraných projevů z doby socialismu. Žánr novoročních projevů je specifický a komplexní. K jeho definici lze využít některé typické znaky agitačně-propagačních projevů a příležitostných ceremoniálních projevů – z obou těchto žánrů novoroční projevy čerpají. Pro tento žánr je také typické ozvláštnění vyjadřování, nejčastěji formou rétorických prostředků (figur a tropů). Jelikož autory novoročních projevů byly politici, bylo třeba stručně popsat i jazyk politiky a propagandy, mj. jsme také zdůraznili zřetelný vztah jazyka a moci.

Pro dílčí lingvistické kvalitativní analýzy jsme vybrali vždy dva novoroční projevy (první a poslední) každého prezidenta v rozmezí let 1949 až 2013. Výběr byl motivován snahou porovnat možný vývoj řečnických dovedností prezidentů. Jednotlivé analýzy jsme vystavěli na základě předem stanovené struktury. V rámci ní jsme nastínili život prezidenta (čímž jsme se pokusili prezentovat subjektivní faktory a komunikační situaci) a zdůraznili jeho předchozí zkušenost s jazykovým tvořením, která se vždy projevila ve ztvárnění analyzovaných komunikátů. Následně jsme zobecnili typické rysy stylu daného řečníka, zhodnotili jsme užívání rétorických prvků, ale také i znaků křevaného světa propagandy, příp. frází, a věnovali jsme se i způsobu prezentování tzv. nepřítele. V závěru každé analýzy jsme shrnuli poznatky a pokusili se vyjádřit k úrovni řečnických dovedností vybraného prezidenta, příp. jejich vývoji, ke kterému docházelo poměrně často. Po provedení dílčích analýz jsme shrnuli jejich výsledky a uvedli zobecněné závěry.

Analýzy nám pomohly lépe definovat specifika žánru novoročních projevů, mezi které řadíme např. rysy vysokého stylu, připravenosti, formálnosti a modelovosti (uzuálnosti), ale také poměrně vysoké požadavky na řečníka – např. disponování obsáhlou slovní zásobou a schopností užívat rétorické prostředky, ale i širokým celospolečenským rozhledem a schopností adekvátně vybrat a prezentovat témata. Řečníci se v těchto projevech vyjadřují kolektivně, prezidentů představují mluvčí lidu, což podmiňuje výskyt některých znaků propagandy (blížkost a obecnost). Tematická výstavba projevů je často modelová a předpokládáme, že bilance roku je ze strany recipientů žádoucí, stejně jako uvádění pozitiv. Výrazně se v analýzách potvrdil již zmíněný vliv společenských změn na vyjadřování – jak ve výběru a způsobu prezentace témat, tak v užívání jistých znaků propagandy i v prezentování nepřítele. Změny se rovněž projeví v lexiku demokratických projevů, které reflektovaly ekonomickou transformaci, a to tím, že do nich bylo zahrnuto více termínů, v případě V. Klause byly komplexně pojímány z materialistického pohledu na svět. To mj. potvrzuje zmíněnou tendenci k odklonu od beletrizace textu a naopak k přiklání se k faktografickému vyjadřování.

Uvědomujeme si, že jsme zcela neobsáhli možnosti práce s novoročními projevy. Jedná se o materiál, který by zasloužil hlubší analýzy, a to především analýzy naprosto všech novoročních projevů. Pro lepší zhodnocení stylů jednotlivých prezidentů by také bylo dobré reflektovat i jejich další politické projevy, příp. jinou jazykovou tvorbu (např. literární či publicistickou). Další cenné informace by jistě přinesla i analýza klíčových slov projevů, analýza tematické koncentrace či zmapování významových posunů některých vybraných slov na pozadí dobových slovníků spisovné češtiny. Bohužel pro tyto náměty v diplomové práci není dostatek prostoru.

ANOTACE

Jméno a příjmení: Lenka Mráziková

Vysoká škola: Univerzita Palackého v Olomouci

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta

Název práce česky: Analýza novoročních projevů československých a českých prezidentů

Název práce anglicky: Analysis of New Year addresses of Czechoslovak and Czech presidents

Vedoucí práce: Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D.

Počet znaků: 175 023

Počet příloh: 1 vázaná, 1 volná (CD)

Počet titulů použité literatury: 25

Klíčová slova česky: novoroční projev – prezident – řečnický styl – propaganda – lingvistická analýza

Klíčová slova anglicky: New Year address – president – rhetorical style – propaganda – linguistic analysis

Cílem práce bylo teoretické vymezení žánru novoročních projevů a provedení analýz vybraných projevů československých a českých prezidentů z let 1949 až 2013. V teoretické části je poukázáno na charakteristické rysy řečnického stylu, popsána komunikační situace, objektivní a subjektivní stylové faktory a nastíněny rysy žánru. Popsané jevy jsou následně doloženy v praktické části. Jelikož se jedná o projevy politiků, popsán byl rovněž jazyk politiky a propagandy. Výsledky dílčích kvalitativních lingvistických analýz jsou shrnuty v závěru práce, přičemž je nastíněn vývoj žánru a vlivy na změny ve vyjadřování.

SEZNAM PRAMENŮ, LITERATURY A ZDROJŮ

Prameny

Projevy z archivu Českého rozhlasu z let 1958, 1968, 1969, 1976, 1989, 1990, 2003, 2004 a 2013.

Projevy přeepsané z denního tisku:

Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové. Praha: Pragoprint, 1949, roč. 5., č. 2.

Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové. Praha: Pragoprint, 1953, roč. 9., č. 2.

Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové. Praha: Pragoprint, 1954, roč. 10., č. 2.

Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové. Praha: Pragoprint, 1957, roč. 13., č. 2.

Rudé právo: ústřední orgán Komunistické strany Československa. Ostrava: ÚV KSČ, 1974, roč. 54, č. 1.

Literatura

ADÁMKOVÁ, Petra et al. *Studie k moderní mluvnici češtiny. 4, Dynamika českého lexika a lexikologie.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

BENEŠ, Martin et al. *Studie k moderní mluvnici češtiny. 2, Komunikační situace a styl.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

ČECHOVÁ, Marie, KRČMOVÁ, Marie a MINÁŘOVÁ, Eva. *Současná stylistika.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav a SCHMIEDTOVÁ, Věra, eds. *Slovník komunistické totality.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

- ČMEJRKOVÁ, Světla, KADERKA, Petr. *Studie k moderní mluvnici češtiny. 1, Pragmatické aspekty češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- DAVID, Jaroslav et al. *Slovo a text v historickém kontextu: perspektivy historickosémantické analýzy jazyka*. Brno: Host, 2013.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- FIDELIUS, Petr. *Jazyk a moc*. Brno: Stávkový výbor filosofické fakulty UJEP, 1989.
- FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998.
- HLAVSOVÁ, Jaroslava. Jazyk politiky. In DANEŠ, F. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997.
- HOFFMANNOVÁ, Jana, ČMEJRKOVÁ, Světla, eds. *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, 2003.
- JEDLIČKA, Alois, FORMÁNKOVÁ, Věra a REJMÁNKOVÁ, Miloslava, eds. *Základy české stylistiky*. Praha: SPN, 1970.
- KRAUS, Jiří. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha: Karolinum, 2008.
- KRAUS, Jiří. Proměny řečnického stylu v češtině. *Slovo a slovesnost*, 1992, sv. 1, roč. 53.
- KUCHAŘ, Jaroslav. O jazyce a stylu stranické agitace a propagandy. *Naše řeč*, 1961, sv. 5–6, roč. 44.
- LOTKO, Edvard. *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.
- LOUŽEK, Marek, ed. *Českoslovenští a čeští prezidenti: sborník textů*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002.
- MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

MISTRÍK, Jozef. *Rétorika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987.

PERNES, Jiří. *Takoví nám vládli: komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*. Praha: Brána, 2003.

RAKUŠANOVÁ, Petra. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007.

RUß-MOHL, Stephan. *Žurnalistika: komplexní průvodce praktickou žurnalistikou*. Praha: Grada, 2005.

SCHNEIDEROVÁ, Soňa. Propaganda v současných médiích? In KOUBA M., MAGINCOVÁ, D. a ŘÍHA, I., eds. *Kontexty propagandy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2013.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 1998.

VÁŇA, Tomáš. *Jazyk a totalitarismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013.

Internetové zdroje

ČTK. *Tradici vystoupení k národu na přelomu roku zahájil už Masaryk* [online] České noviny, 22. prosince 2013 [cit. 2014-02-19]. Dostupné z: <http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/tradici-vystoupeni-k-narodu-na-prelomu-roku-zahajil-uz-masaryk/1023152>.

DOUBEK, Vratislav. *Tradice prezidentských novoročních projevů* [online] Neviditelný pes, 6. ledna 2011 [cit. 2014-02-15]. Dostupné z: http://neviditelnypes.lidovky.cz/historie-tradice-prezidentskych-novorocnich-projevu-pfy-/p_politika.aspx?c=A110105_114254_p_politika_wag.

DULEBOVÁ, Irina. Politický diskurz ako objekt lingvistického výskumu. *Jazyk a kultúra*, 2012, č. 9 [online] Prešovská univerzita v Prešově [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: http://www.ff.unipo.sk/jak/9_2012/dulebova.pdf.

HOMOLOVÁ, Marie. *Prezidenti, mistři novoročních přání* [online] [cit. 2014-02-15]. Dostupné z:

<http://www.svet.czsk.net/clanky/publicistika/prezprojevy.html>.

HRONÍK, Jiří. *Sledovanost Klausova projevu podrželi diváci veřejnoprávní ČT* [online] *ParlamentníListy.cz*, 3. ledna 2011 [cit. 2014-02-19]. Dostupné z:

<http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Sledovanost-Klausova-projevu-podrzeli-divaci-verejnopravni-CT-185161>.

KOVANDA, Lukáš. *Klaus není v žurnálech? Hayek by také nebyl...* [online] *Týden.cz*, 28. ledna 2008 [cit. 2014-03-12]. Dostupné z:

<http://kovanda.blog.tyden.cz/clanky/1561/klaus-neni-v-zurnalech-hayek-by-take-nebyl.html>.

LUSTIGOVÁ, Martina. *Všichni muži hradu – Gustáv Husák* [online] Česká televize [cit. 2014-04-09]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/prezident-2013/casova-osa/>.

RESUMÉ

The goal of this thesis was to describe the genre and perform linguistic analyses of Czechoslovak and Czech presidents. The results of the analyses are generalized in the final part of the thesis thus showing the evolution and specifics of this genre.

The introductory part introduces the tradition of New Year addresses in Czech environment and Euro-American context as well. The theoretical part defines the rhetorical style by describing the theory of functional styles and the function of the message. The characteristic features of the functional styles, communication situation, objective and subjective word-forming factors and the features of the New Year addresses genre are proved in the practical part of the thesis. This genre is very specific and complex. We can use typical features of propagative addresses and occasional ceremonial addresses. Tropes and figures of speech are very used as a typical form of enhancement of speech. Since it was politicians who were the authors of the addresses, it was necessary to briefly describe the language of politicians and propaganda.

Two New Year presidential addresses (their first and last) were used for each partial linguistic quantitative analysis for presidents in the period of 1949 through 2013. Motivation for the selection of the addresses was to compare the evolution of rhetorical skills of the presidents. Each analysis was based on a given structure (short biography of the president, previous experience with writing and speeches, typical characteristics of the author's style, usage of rhetorical devices, features of propaganda and the manner of the description of enemies). The conclusion of each analysis contains evaluations of styles and the evolution of rhetorical skills (almost all researched individuals showed improvement, which was based on previous experience).

The analyses helped to define the specifics of the genre – features of readiness, formality and model expression and quite high requirements on the speaker, e.g. large vocabulary and the ability to use rhetorical devices and high general awareness and being able to adequately pick and present given topics.

The speakers express themselves collectively as the representatives of the people thus inducing the presence of propaganda (close relation and generality). The thematic composition of the addresses was often based on a template and it can be supposed that the recipients require evaluation of the year and a summary of all the positive events. The analyses showed that social changes influenced the way of expressing (the choice of way of presentation of topics, usage of propagative features and the portrayal of enemies). The changes also strongly influenced the lexicon of democratic addresses, which reflected the economic transformation (more terms and more materialistic view of the world). That confirms the tendency to divert from the novelization of text and lean towards more factographic expression.

PŘÍLOHA 1

Tab. 1 Sledovanost projevů Václava Havla

Rok	Sledovanost (v tis.)	Rok	Sledovanost (v tis.)
1991	5 920	1998	2 347
1992	4 800	1999	1 977
1993	–	2000	1 880
1994	3 680	2001	1 481
1995	2 800	2002	1 699
1996	2 400	2003	1 788
1997	3 360	průměr celkem	2 844,3

Tab. 2 Sledovanost projevů Václava Klause

Rok	Sledovanost (v tis.)	Rok	Sledovanost (v tis.)
2004	2 593	2009	2 530
2005	2 491	2010	2 318
2006	2 900	2011	2 069
2007	2 822	2012	2 074
2008	2 421	2013	2 130
		průměr celkem	2 434,8